Р1
О-47

О. М. ОСТРОВСЬКИЙ

П'єси

О. М. ОСТРОВСЬКИЙ

Пєси

О. М. ОСТРОВСЬКИЙ

П'ЄСИ

Видавництво художньої літератури „Дніпро"
Київ — 1973

Київська книжкова фабрика

О $\frac{075-089}{М205(04)-73}$ 341—73

ТВОРЕЦЬ НАРОДНОГО ТЕАТРУ

Олександр Миколайович Островський ввійшов в історію російського мистецтва як творець цілого народного театру, творець багатого й розмаїтого світу художніх типів. Твори видатного російського реаліста — величезна розкрита книга життя. Плідно розвиваючи в драматургії традиції Фонвізіна, Грибоєдова, Гоголя, Пушкіна, Островський відобразив гострі суспільні конфлікти епохи, живим словом майстра-сатирика викрив «темне царство» большових, кнурових, брускових, уланбекових, вишневських. З-під його пера вийшли чудові образи «маленьких людей» з різночинної інтелігенції, благородних діячів сцени. Драматург змалював яскраві й сильні народні характери.

Різноманітні жанри творів великого російського письменника — від викривальних сцен і сатиричних комедій до народної трагедії, соціально-психологічної драми, історичних хронік і «весняної казки», що написана за мотивами російського фольклору.

Островський свідомо і переконано прагнув творити для народу, для широкої демократичної аудиторії. «Близькість до народу,— писав драматург,— зовсім не принижує драматичної поезії, а, навпаки, подвоює її сили і не дає їй опошлитися і здрібніти. Історія лишила звання великих і геніальних тільки за тими письменниками, які вміли писати для всього народу, і тільки ті твори пережили віки, які були справді народними...»

Таким письменником і був О. М. Островський. Творчість його склала епоху в розвитку драматичного й сценічного мистецтва і примножила всесвітню славу російської літератури.

Олександр Миколайович Островський народився 12 квітня 1823 року в сім'ї судового чиновника. Його дитячі та юнацькі роки пройшли у Замоскворіччі, густо населеному купцями, чиновниками, міщанами, бідняками, які тулилися на горищах і у підвалах. Перед ним рано розкрилося підгрунтя життя, він спостерігав колоритні сцени міщанського побуту, повсякденні драми міських околиць. Промайнули роки навчання в Московській гімназії (1835—1840), а потім на юридичному факультеті Московського університету (1840—1843), який йому так і не вдалося закінчити.

З юних років Островський був постійним і захопленим глядачем Малого театру. Його чарувала проникливо-геніальна гра Павла Мочалова і основоположника реалізму на російській сцені

Михайла Щепкіна. Відвідував він також строкаті балагани, бачив петрушки і народні розваги на московських околицях. В студентські роки Островський заглиблено вчитується у твори російської та світової драматургії, а ідеї Бєлінського та Герцена роблять великий вплив на формування його демократичного світогляду.

Потім ми бачимо Островського чиновником московського совісного суду, через два роки він переходить на службу до комерційного суду. Служба важка, часом нестерпна для жвавого, вдумливого юнака, але зате перед ним знову розкриваються розмаїті сторінки тогочасного життя: він знайомиться з таємницями побуту купців і чиновників, з їхніми сімейно-майновими стосунками і звичаями. Усе це дає багатий матеріал для спостережень і відбивається уже в перших творах Островського, близьких духом до російської «натуральної школи».

У 1847 році в «Московском городском листке» були надруковані його прозаїчні «Нотатки замоскворецького жителя»; того ж року в цій же газеті з'являються сцени з комедії «Неспроможний боржник» (перший варіант комедії «Свої люди — поквитаємось») і «Картина сімейного щастя». Молодий письменник піднімав нові життєві шари, малював типи людей з різних станів.

У 1850 р. «Московитянин» опублікував сатиричну комедію Островського «Свої люди — поквитаємось», яка принесла молодому драматургові широку і заслужену популярність. Цим твором Островський заявив про себе як про письменника, що йде шляхом гоголівського викривального напрямку. У п'єсі — дія її відбувається в «патріархальній» купецькій сім'ї — точно схоплено і викрито дикунські звичаї, невігластво, низький моральний рівень зростаючого буржуазного класу. Тут, як і в «Ревізорі» Гоголя, нема жодного позитивного героя, жодної світлої особи, яка протистояла б темряві затхлого власницького буття.

Купець Самсон Большов йде на явне шахрайство, приховуючи свої капітали і навмисне оголошуючи себе банкротом. Докори сумління зовсім не тривожать його зачерствілу душу. Большов спирається на загальноприйняті купецькі звичаї. «Тепер якраз підходящий час...— міркує він.— Діждешся, чого доброго, що який-небудь свій же брат, собачий син, оббере тебе геть-чисто... А ти, чесний торговець, дивись та карайся, лупай очима».

Але й Самсона Силича в свою чергу обдурює хижак Подхалюзін, для якого не існує ні обов'язку, ні совісті, ні родинних зв'язків. Взаємний обман і ошуканство — це звичайні норми буржуазних відносин.

Революційно-демократична критика зуміла безпомилково розгледіти в молодому драматургові суворого викривача «темного царства» самодержавної Росії. Добролюбов писав, що після на-

друкування цієї комедії автор заслужено «визнаний був письменником талановитим, кращим після Гоголя представником драматичного мистецтва в російській літературі». Аналізуючи комедії молодого драматурга, Добролюбов приходить до висновку, що сила Островського в «глибокому розумінні російського життя і великому вмінні зображати різко і живо найсуттєвіші його сторони».

Високо оцінив комедію і Т. Г. Шевченко. У записі щоденника від 26 червня 1857 року Шевченко висловлює свої погляди на суспільну роль і характер сатири: «Мне кажется, что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная. Такая, например, как «Жених» Федотова или «Свои люди — сочтемся» Островского и «Ревизор» Гоголя».

В цій думці Шевченка знаменне насамперед його прагнення до розвитку в українському мистецтві того реалістичного, критичного напряму, одним з яскравих зразків якого в його очах була комедія Островського. Безпомилково визначив великий Кобзар загальний характер творчості драматурга в російській культурі, поставивши комедію «Свої люди — поквитаємось» поряд з творами Федотова і Гоголя.

Комедія «Свої люди — поквитаємось» лишається для Шевченка улюбленим твором російського драматурга, хоча йому були відомі й інші п'єси Островського п'ятдесятих років («Святковий сон по обіді», «Бідність не порок», «Доходне місце»),— поет з великим інтересом стежить за публікаціями нових п'єс драматурга і їх постановкою на сцені нижнєгородського театру.

Великим успіхом комедія Островського користувалася в масового читача. Однак незабаром проявилась реакція офіційних кіл. П'єсу було визнано небезпечною за своєю викривальною тенденцією. Власноручна резолюція Миколи I на доповіді спеціального комітету «височайше» санкціонувала заборону постановки комедії «Свої люди — поквитаємось» на сцені. За драматургом був встановлений негласний поліцейський нагляд, а його ім'я занесли до списку неблагонадійних осіб. Островському довелося кинути службу і шукати засобів до існування тільки шляхом літературної праці.

Звістка про заборону комедії схвилювала демократичну громадськість. Дійшла вона й до засланця Шевченка, який записав у щоденнику такі рядки:

«Мне здесь года два тому назад говорил Н. Данилевский, человек, стоящий веры, что будто бы комедия Островского «Свои люди — сочтемся» запрещена на сцене по просьбе московского

купечества. Если это правда, то сатира, как нельзя более, достигла своей цели».

На шляху до розквіту блискучого таланту Островського були свої труднощі. Після публікації першої комедії Островський друкує свої нові твори в реакційному слов'янофільському журналі «Москвитянин». Він входить у коло його «молодої редакції» (Т. Філіппов, А. Григор'єв, Е. Едельсон), яке дещо відрізнялося своїми переконаннями від консервативного ядра слов'янофілів, але також схильне було до ідеалізації застарілих, відсталих форм російського життя.

У п'єсах Островського цього часу («Не в свої сани не сідай», 1853, «Бідність не порок», 1854, «Не так живи, як хочеться», 1854—1855) позначаються примиренські тенденції, драматург намагається створити позитивні образи купців — хранителів сімейного благочестя і споконвічних основ патріархального побуту. Така, наприклад, фігура купця Русакова («Не в свої сани не сідай»). Ідеалізований тут і образ молодого купця Бородкіна. «Нехай краще російська людина радіє, бачачи себе на сцені, ніж журиться,— писав Островський 30 вересня 1853 р. в листі до М. П. Погодіна,— виправлячі знайдуться і без нас».

Але тенденції ідеалізації у названих творах Островського не могли зовсім перемогти реалізм драматурга, письменник, як і раніше, прагнув до того, щоб у своїх «п'єсах життя» відтворити правду справжніх характерів і «загальну, не залежну ні від кого з дійових осіб, обстановку». Це особливо виразно видно у п'єсі «Бідність не порок».

Згодом Островський позбувся впливу хибних слов'янофільських ідей і звертається знову до послідовного і непримиренного осуду буржуазно-поміщицького ладу. Неабияку роль у цьому процесі відіграли критичні зауваження М. Чернишевського, М. Некрасова та інших представників революційно-демократичної критики.

Цікаво в цьому зв'язку згадати і пізнішу рецензію І. Франка на одну з п'єс Островського періоду його співробітництва в «Москвитянине» — «Не в свої сани не сідай» (у 1890 р. комедія була вперше поставлена на сцені Львівського польського театру). У вступній частині своєї рецензії на цю постановку Франко відзначає «велику популярність» Островського в Росії, вбачає в ньому одного з «найбільших майстрів» російської літератури, який вступив на літературну ниву майже одночасно з такою чудовою плеядою письменників, як Тургенєв, Некрасов, Писемський, Григорович, Достоєвський.

«Островського,— писав І. Франко,— можна б назвати Шекспіром російського купецтва, якому він так глибоко заглянув у душу, як ніхто інший».

Одною з беззаперечних позитивних якостей п'єс Островського є, на думку рецензента, «вірна характеристика постатей і справді майстерне малювання середовища».

Що стосується комедії «Не в свої сани не сідай», то вона, пише Франко, «дає не зле уявлення про талант Островського» і містить у собі сцени великої драматичної сили. Однак в цілому п'єса не належить до кращих творів драматурга. «Нема тут тих яскраво типових, з безумовною правдою накреслених постатей купців-самодурів, як це бачимо в драмах «Гроза», «Бедность не порок» та ін. ...Дирекція заслуговує на признання за добру волю познайомити львівську громадськість з творами російської літератури, які дають нам змогу пізнати російське суспільство. Однак слід побажати, щоб надалі підбирала речі глибші і сильніші, прим. «Бурю» * Островського, або «Силу темноти» Толстого».

Як бачимо, Франко у своїх міркуваннях близький до передової російської критики, гостро помічаючи і наявність художніх достоїнств у комедії «Не в свої сани не сідай», і послаблення тут критичних засад порівняно з іншими п'єсами драматурга, особливо драмою «Гроза».

В епоху нового громадського піднесення кінця 50-х — початку 60-х років минулого століття Островський зближується з революційно-демократичним табором і відтоді майже всі свої твори друкує в «Современнике», а після закриття журналу — в «Отечественных записках», якими керували М. Некрасов і М. Салтиков-Щедрін. Драматург створює широкий, класичний репертуар сатиричних п'єс, у яких відображаються нові суспільні конфлікти післягоголівської епохи — «В чужому бенкеті похмілля» (1856), «Вихованка» (1859), «Шалені гроші» (1870), «Вовки й вівці» (1875) та інші. В його комедіях і драмах перед глядачем у яскравих художніх образах розкривались невігластво і деспотизм купців-самодурів старого гарту (Тит Титович Брусков, Курослепов, Хлинов, Дікой, Кабаниха) і хижацька природа «європеїзованих» ділків нової генерації (Кнуров, Беркутов, Васильков). Не лишається поза увагою драматурга і темний вир беззаконня, продажності й хабарництва царської бюрократії (Вишневський, Юсов, Бєлогубов, Градобоєв, Муров). Загальну панораму «темного царства» доповнюють класичні типи духовно спустошених, часто розорених, але ще жорстоких і владолюбних дворян (Уланбекова, Гурмижська, Мурзавецька) та їхніх збанкрутілих нащадків. Не обмежуючись характеристикою побутових сторін купецького і дворянського життя, драматург порушував загальнонародні соціальні

* Йдеться про п'єсу «Гроза», перекладену на українську мову М. Павликом під цією назвою.

питання, і, дарма що сам не робив революційних висновків, він підводив системою своїх образів до думки про необхідність докорінних змін всього ладу життя.

«Малюючи нам у яскравій картині фальшиві відносини з усіма їх наслідками, він через те саме служить відгомоном прагнень, які вимагають кращого ладу»,— писав Добролюбов, підкреслюючи близькість демократа і просвітителя Островського до революційно-демократичного табору.

Особливістю комедій і драм зрілого Островського є поєднання характеристики темних, неприкрашених сторін соціального життя, жахливих своєю буденністю, з показом інших, світлих явищ і образів. Однак тепер ці образи не пов'язані з ідеалізацією застарілих форм життя, а свідчать про пробудження демократичних сил суспільства.

З кінця п'ятдесятих років у драматургії Островського з'являються сильні й сміливі характери. Однією з вершин його творчості була народна трагедія «Гроза» (1859). Тут дихає та широчінь повноводної російської красуні Волги, роздолля заволзьких далей, які гідні величі волелюбної народної душі. І, як контраст, на цьому фоні виникає лице купецького міста Калинова з його лабазами, заїздами, глухими засувами на воротах... Справжніми володарями міста, законодавцями, які охороняють непорушність домостроївських порядків, є Кабаниха, розгнузданий самодур Дікой і подібні до них купці-багатії. Сваволя, деспотизм, лицемірна мораль, яка тримається на владі грошей і обмані,— характерні риси їх «темного царства». Але Островський виразно показує і внутрішній розпад цього царства, його приреченість.

З образом Катерини в драму Островського входить пісенність, поезія. «Променем світла» назвав Добролюбов появу в душі героїні пристрасного протесту проти гніту «темного царства».

Драматург в усьому вірний життєвій правді — і в характеристиці купецького побуту, і в зображенні осіб, їх поглядів, звичаїв і взаємин, в усьому, аж до найдрібніших деталей — всюди витримана правда соціально-історична, етнографічно-побутова, психологічна. Однак у рамках цього скрупульозно виписаного старовинного купецького побуту, в межах життя однієї сім'ї Островський порушив корінні соціальні проблеми, створив вражаючі образи світового значення.

Суворо реалістичний образ Катерини. Героїня вихована у згоді з морально-релігійними поняттями і моральними нормами свого оточення. В цьому причина того, що вона так гостро відчуває свою «провину». Любов до Бориса Катерина переживає як великий гріх, за яким закономірно має настати жорстока розплата. Але вкоріненим з дитинства поняттям чинить опір природна ду-

ховна сила Катерини, гордість і сміливість її непокірної натури. Любов дає їй крила, почуття рветься на простір... Героїня трагедії Островського нездатна брехати, вона не може лицемірно підкорятися сваволі Кабанихи. В її привселюдному зізнанні про «зраду» чоловікові виявляється не стільки страх перед «божою грозою», скільки — насамперед — прямота й щирість характеру, а трагічна її загибель є пристрасним протестом, викликом світові власників, світові лицемірства, обману. Добролюбов писав: «...у «Грозі» є навіть щось таке, що освіжає і бадьорить. Це «щось» і є, на нашу думку, фон п'єси, на який ми вже вказували і який виявляє хисткість і близький кінець самодурства. Потім сам характер Катерини, що вимальовується на цьому фоні, також віє на нас новим життям, що відкривається нам у самій її загибелі...»

Поява «Грози» викликала запальні суперечки в пресі. Якщо Тургенєв вбачав у романі «найчудовіший, найпрекрасніший твір російського, могутнього таланту, який цілком оволодів собою», то рецензент з журналу «Наше время» Павлов, а за ним і багато інших, оголосили п'єсу аморальною. Революційно-демократична критика палко вітала народну трагедію Островського. Вершиною тут була вже згадувана стаття Добролюбова «Промінь світла в темному царстві». Глибина розуміння п'єси у цій неперевершеній статті випливала з революційних переконань її автора, з його високої позиції: він оцінював «Грозу» в світлі визвольних прагнень російського народу, вбачаючи в ній відповідність «новій фазі нашого народного життя». Дуже показово, що в цей же час його увагу привертали такі видатні явища літератури, що відобразили нові віяння часу, як «Напередодні» Тургенєва і «Оповідання з народного російського побуту» Марка Вовчка.

Традиції Добролюбова в оцінці драми Островського були продовжені багатьма російськими передовими критиками і знайшли свій розвиток у працях радянських літературознавців.

За життя Островського офіційні кола всіляко обмежували постановку «Грози», а в провінції часто забороняли. «Цієї нещасної «Грози»,— скаржився драматург,— немовби хочуть скоріше позбутися з репертуару, наче вона мозолить очі комусь». Пізніше «Гроза» міцно завоювала сцену і протягом більше ста років полонить глядачів своєю правдою і красою, даючи простір для вияву найкращих акторських талантів.

У дожовтневий час «Гроза» Островського важко пробивалась на українську сцену. В 1879 р. драма була перекладена на українську мову М. Павликом і наступного року поставлена у Львові місцевим українським театром. У листі до М. Павлика від 10 лютого 1880 р. І. Франко повідомляв: «Буря» Островського була тут

на сцені,— хоч не найліпше відіграна, але зробила огромне враження не лиш на молодіж, але й на інтелігенцію». І далі він писав про іншу «бурю», яку викликала ця вистава в реакційних громадських колах: одні демонстративно покидали зал, інші — попи й старі розбещені «пані» — обурювалися аморальністю п'єси. І в згаданій вище рецензії на постановку комедії «Не в свої сани не сідай», і в дослідженні «Жіноча неволя в російських піснях народних» І. Франко зараховує «Грозу» до «найкращих п'єс» Островського, збирається перекладати драму на польську мову і тим сприяти подальшій її популяризації. «Гроза» живе в уяві письменника і тоді, коли зароджується один з його чудових творчих задумів.

У статті «Жіноча неволя в руських піснях народних» Франко порівнює героїню української народної «Пісні про шандаря» — дружину Николайка, яка «задля своєї любові... рішається на найбільшу жертву», з Катериною Островського. «А у кого любов, така гаряча, невмираюча любов єсть головним двигачем цілого життя і поступовання,— чи ж можна того назвати зопсованим і неморальним?» — вигукує Франко. Героїня пісні уявляється йому ще більш сміливою і палкою у вияві почуттів, ще більш відвертою в кинутому нею виклику консервативним звичаям і моралі, ніж скована нормами «темного царства» Катерина. Як відомо, тема «Пісні про шандаря» дістала високохудожнє втілення у Франковій драмі «Украдене щастя». Постійна увага І. Франка до типів, сюжетів, композиції драм Гоголя й Островського і, зокрема, прихильність його поетичної уяви до образів п'єси «Гроза» виразно свідчить про роль творчості великого російського драматурга в розвитку ідейних і естетичних поглядів Франка, його драматичної системи. І річ, звичайно, не в «наслідуванні», яке ми даремно намагалися б знайти в драмі «Украдене щастя». В образах Анни («Украдене щастя») і Катерини («Гроза») справді є спільні риси, але вони містяться не в деталях характеру, поведінки або сценічного жесту. Кожен з цих образів самобутній. Спільність же полягає в моральній висоті, поетичності й цільності почуття героїнь Франка й Островського, в трагізмі їхнього зіткнення з неправедним суспільним ладом, у готовності йти до кінця в боротьбі за щастя проти антилюдських норм «темного царства».

Відомо, що Франко не був цілком послідовний в оцінці чудової драми Островського. В 1900 р. у рецензії на переклад «Грози» М. Павлика, який вийшов у цей час окремим виданням, Франко, очевидно, не без впливу відомої статті Д. Писарєва («Мотиви російської драми») дещо переглядає свої погляди і сперечається з добролюбовською оцінкою «Грози». Визнаючи, як і раніще, велике значення і високий драматизм твору, І. Франко в цій ре-

цензії дещо звужує громадське значення і самої драми, і образу Катерини, перебільшуючи водночас «етнографізм» Островського. Однак які б не були хитання Франка в оцінці класичної драми Островського в різні періоди його діяльності, драма ця, як і творчість великого російського драматурга в цілому, лишила глибокий слід в його свідомості. Наголошуючи в одній із статей на тому, що російський реалізм «зробив великий поворот у літературі російській і навіяв у неї більше демократичного духу, більше охоти до пізнавання народу, ніж деінде цілі довгі періоди ідеальних та сентиментальних літератур» і, висловлюючи побажання, щоб література українська пішла «тією дорогою» реалізму і високої ідейності, І. Франко називає Островського серед найвизначніших представників російського реалістичного напряму.

У світлі наведеної Франкової оцінки значення російського реалізму, зокрема тієї її частини, де йдеться про посилення інтересу до пізнавання народу, доречно нагадати, що проблема народу, його участі в долі батьківщини, настійливо вабила й хвилювала Островського. Драматург, увага якого була владно прикована до сучасності, знаходив і в минулому Росії такі характери й ситуації, які говорили про силу соціальних потрясінь, про народний патріотизм і героїку (драматична хроніка «Кузьма Захарович Мінін-Сухорук», 1862, комедія «Воєвода», 1865 та інші). Герой першої з цих п'єс, земський староста Кузьма Мінін, піднімаючи народ на захист батьківщини від іноземної навали, виявляє глибоке розуміння громадського обов'язку на відміну від користолюбної феодальної знаті. У п'єсі «Воєвода» — скнарості й деспотизму воєводи Шалигіна протистоїть молодецтво і широта натури отамана волзької вольниці Романа Дубровіна — розбійника Худояра. За словами героя, його вчинками керує «не смертовбивство, не розбій», а неможливість примиритися з тим, що «підлеглого гнітить і давить можновладний».

В історичні драми Островського широким потоком вливаються мотиви російського фольклору, російських народних пісень. Найвиразніше це проявилось у «Снігуроньці» (1873). У цій віршованій «весняній казці» драматург висловив заповітну мрію про народне майбутнє. В образах і уявленнях, характерних для російських казок, Островський зображує свій світлий ідеал. У царстві берендеїв не тільки нема згубних воєн, ворожнечі, панує високий добробут, але й здійснюється справжня справедливість, має можливості для вільного вияву сила людських почуттів. Це — царство краси, царство пісні — вільного народного мистецтва, життя людей тут проходить у тісному єднанні з природою, осяяне і освячене розумінням її могутніх плодотворних начал.

У творчості Островського, який був дуже чутливим до історичних зрушень у житті Росії, знайшла свій вияв і така характерна риса його епохи, як духовний зріст народу, зокрема зростання самосвідомості демократичного різночинця. Драматург створює цілу галерею образів «маленьких людей», освічених трудівників, які несуть у життя нові поняття й ідеї — справедливості, обов'язку, чесності, служіння народові. Такі Жадов («Доходне місце»), Мелузов («Таланти й поклонники»), Нещасливцев («Ліс»), Кручиніна і Незнамов («Без вини винні») та багато інших.

Драматург, певна річ, не прикрашує дійсності. Відображаючи реальний процес, він показує, як важко цій новій людині пробитися через хащі звірячого життя, як часом гаснуть у пітьмі благородні поривання його героїв. Очима реаліста дивиться Островський і на самих героїв своїх, не приховуючи того, що серед них трапляються натури наївні й кволі, які несамохіть поступаються силі обставин. (Згадаймо Жадова з «Доходного місця», який в годину скрути зрікається мрій своєї юності, аби потішити короткочасним святом злодюгу й ділка чиновника Вишневського).

Багато видатних акторів російського театру розкрили свій талант, виконуючи в п'єсі «Доходне місце» ролі типових представників царської бюрократії — Вишневського, Юсова, Бєлогубова і недавнього студента, різночинця Жадова. Блискучим виконавцем ролі Жадова та інших героїв Островського на українській сцені був І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий). Ще в дні своєї молодості видатний діяч сцени і класик української драматургії захоплювався творами Островського. Його — тоді бідного чиновника, актора-аматора — глибоко хвилювала психологія і доля самотнього мрійника Жадова, зіткнення його наївних, але щирих прагнень з глухою стіною чиновницького беззаконня і хабарництва. Софія Тобілевич згадує, що Карпенко-Карий вивчив напам'ять усю роль Жадова ще задовго до першого виступу в цій ролі на сцені, а потім глядачі захоплено вітали його проникливе виконання. «...Це грав не актор, який творить роль Жадова, це грав сам Жадов... чиновник Тобілевич, що висловлював тут всього себе, з його кров'ю, нервами, почуттями і темпераментом!»

І все-таки які б не були часом трагічні й звивисті шляхи різночинної інтелігенції, кращі представники нового покоління, стверджує в своїх п'єсах Островський, вступають у протиборство із звичаями «темного царства», а світлі ідеали від того, що в боротьбі за них гинуть кволі натури, не стають менш привабливими; навпаки, сяйво високих тих ідеалів вабить і захоплює чимраз більші маси людей.

Покоління глядачів хвилював і захоплював образ благородного трагіка Нещасливцева з п'єси «Ліс». Його доля — це доля багатьох талановитих, духовно високих людей мистецтва, приречених у приватницькому світі на злиденне животіння. Однак самотнє, безрадісне бурлацьке життя не може погасити благородних начал в душі артиста Нещасливцева, його щиру відданість мистецтву. У фіналі п'єси, гордим жестом віддаючи останні свої гроші нещасній Аксюші, він з гнівною пристрастю засуджує ницість гурмижських, милонових, буланових. Полум'яний монолог Нещасливцева закінчується цитатою: «О, якби я міг роз'ярити проти цього пекельного покоління всіх кровожерних мешканців лісів!» Цензура виявилася тут безсилою, вона не могла викреслити це місце, взяте з відомої трагедії Шіллера «Розбійники» і з вуст Нещасливцева безпомильно спрямоване Островським проти паразитичного, духовно спустошеного і жорстокого дворянства.

До того ж циклу, що й «Ліс», до циклу п'єс, присвячених життю мистецького середовища, належить і глибока соціально-психологічна драма «Без вини винні». Актриса Кручиніна серед усіх життєвих випробувань зберігає високу гідність, незалежність і душевну прямоту. Вона полонить серця всіх, хто її оточує, не тільки великим талантом, щирістю і досконалістю сценічної гри, але й людяністю, щирою турботою про своїх побратимів-акторів. Наклепи і заздрість безсилі перед душевним благородством Кручиніної, і в фіналі героїня перемагає не тільки як жінка, що відвоювала своє високе право материнства. Мати й син — Кручиніна і Незнамов — з'єднують свої руки і як горді трудівники, віддані й талановиті діячі сцени. Жалюгідний перед ними Муров з його високими чинами і дріб'язковою ницою душею — вони не приймають його до спілки!

У п'єсі «Без вини винні» бачимо той же глибокий психологізм Островського, той же потяг до напруженості й гостроти драматичних конфліктів, до створення сміливих і сильних характерів, які трохи раніше знайшли свій вияв у «Безприданниці» (1879).

У «Безприданниці» причиною трагедії стає все та ж майнова нерівність, різке соціальне розшарування суспільства. Ні краса, ні талант не можуть врятувати героїню драми від страшного приниження. Тільки багатство гарантує людині «місце» в цьому світі, де все купується і продається. З тупою жорстокістю Карандишев — жалюгідний і ниций чоловічок — розкриває своїй нареченій увесь жах її становища: вона іграшка, річ, яку можна купити й продати або, як це щойно зробили розбещені купці Кнуров і Вожеватов, розіграти в «орлянку». Смерть від кулі Карандишева виявляється для Лариси єдиною можливістю зберегти свою людську гідність і моральну висоту.

«Безприданниця» поряд з «Грозою», з такими п'єсами, як «Ліс», «Без вини винні», належить до тих творів драматичного генія, які вічно полонитимуть і тривожитимуть серця.

Реалістична драматургія Островського набула всенародного визнання і світової слави. Творець російського національного театру Островський став могутньою ланкою в розвитку російського драматичного мистецтва від Грибоєдова, Гоголя, Пушкіна до Чехова, Горького і драматургії наших днів.

Перові великого драматурга належить близько п'ятдесяти оригінальних п'єс, не рахуючи п'єс, написаних у співавторстві з іншими письменниками, і перекладів із зарубіжної драматургії (Шекспір, Гольдоні, Гоцці, Сервантес, Теренцій та інші). Життєвість конфліктів, порушення гострих питань сучасності, правда характерів і ситуацій, орієнтація на широкого демократичного глядача — такі суттєві риси творчості Островського. Драматург виходив з того переконання, що на сцені «потрібний сильний драматизм, великий комізм, що викликає щирий, голосний сміх; палкі, щирі почуття, живі і сильні характери». Роблячи могутні творчі узагальнення, створюючи повнокровні типи з усією широчінню їхніх побутових і суспільних зв'язків, реально відтворюючи соціально-історичне середовище, в якому живуть і діють його персонажі, драматург був і глибоким психологом, що вміє відтінити найтонші порухи людської душі, художником, що творить характери в усій їх індивідуальній складності і різноманітності. «...В цьому вмінні підмічати натуру, проникати в глибину душі людини, вловлювати її почуття, незалежно від зображення її зовнішніх, офіційних відносин,— в цьому ми визнаємо одну з головних і найкращих рис таланту Островського»,— писав Добролюбов. Глибинні зв'язки з народною творчістю, чудове знання і вміння користуватися невичерпними мовними багатствами російського народу (Горький називав драматурга «чарівником мови») сприяли соціально-психологічній виразності і яскравості персонажів «театру Островського».

Островський був не тільки великим драматургом, але й чудовим теоретиком драматичного мистецтва, театральним діячем, який боровся за розвиток демократичного російського театру у важких умовах царської Росії. «Національний театр,— писав Островський,— є ознака повноліття нації, так само як і академії, університети, музеї. Мати свій рідний театр і пишатися ним бажає кожний народ, кожне плем'я, кожна мова». Драматург, твори якого набули світової слави, слідом за Гоголем поклав наріжні камені російського театру.

Велику роль відіграла творчість великого російського письменника і в розвитку українського театру й драматургії. Відомо, що Островський знав українську мову і був знайомий з творами українських письменників. У 1852 р. він переклав на російську мову комедію Квітки-Основ'яненка «Щира любов». Для українських драматургів і акторів Островський став чудовою школою реалізму і сценічного мистецтва. Вище згадувалося, який великий був інтерес І. Франка, М. Павлика та інших українських письменників до драматургії Островського. Свого часу п'єсу Островського «Доходне місце» переклав на українську мову Панас Мирний. Йому ж (можливо, у співавторстві з Ів. Біликом) належить і переклад «Грози». І дарма, що ці переклади не були опубліковані, вони незаперечно засвідчують інтерес великого українського письменника до творчості знаменитого російського драматурга.

У 80—90-х рр. минулого століття через «школу Островського» пройшли такі славетні українські актори, як Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський та багато інших. Творче сприйняття традицій Островського позначилося в комедіях і драмах І. Тобілевича та М. Кропивницького. Критика підмічала подібність деяких типів комедії Тобілевича «Мартин Боруля» і Островського «Бідність не порок» (Гордій Торцов і Мартин Боруля), вбачала спільність у підході до викриття «темного царства» у п'єсах «Доходне місце» та «Бурлака». Однак справедливо говорить сучасний дослідник В. О. Сахновський-Панкеєв, що «не наслідувачем Островського, а продовжувачем його справи виступає Карпенко-Карий у кращих своїх драмах і комедіях». Сприйняття традицій Островського знайшло свій вияв в увазі до корінних проблем і характерних типів українського суспільства, в близькості принципів драматургічної системи. О. І. Білецький вважає, зокрема, що, «широко й різноманітно показуючи в своїх п'єсах фон, на якому виступають головні герої, І. Тобілевич залишався вірним основним принципам драматургії Островського».

Близькість до Островського виявляється і в пристрасній боротьбі І. Тобілевича за створення високоідейного, реалістичного, народно-національного театру. Їх зближують і виступи проти засилля на сцені низькопробної оперетки і ходульної мелодрами, вимоги, щоб театр був справжнім храмом мистецтва. Герой драми Тобілевича «Суєта» хоче бачити на сцені реалістичну драму, яка «проводить в душу слухача жадання правди, жадання загального добра», і високу комедію, «що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється». Ці думки, вкладені драматургом в уста його героя, перегукуються з висловлюваннями в статтях, нотатках і листах Островського.

За два роки до смерті Островський з гіркотою писав: «Я задихаюсь і задихнуся без хорошого театру, як риба без води. Ясні дні мої минули, але надто вже довго тягнеться ніч; хоч би наприкінці життя світання побачити, і то б радість велика».

Мрії драматурга повністю здійснилися після Великого Жовтня. Разом з могутнім розвитком театрального мистецтва радянського народу п'єси Островського розпочали нове життя і стали доступними мільйонам глядачів не тільки Росії, але й усіх братніх республік. Великою популярністю користуються вони, зокрема, на Україні. У видавництвах республіки твори великого російського драматурга неодноразово виходили окремими виданнями і збірками у перекладах А. Головка, С. Скляренка, Л. Смілянського, І. Сенченка, О. Ільченка, Н. Рибака та інших відомих українських письменників. Найповніше видання п'єс Островського українською мовою вийшло в 1949 році з передмовою академіка О. І. Білецького.

На українській сцені з успіхом ставляться «Вовки й вівці», «Гроза», «Остання жертва», «Без вини винні», «Ліс», «Гаряче серце» та багато інших п'єс Островського. Його драми, комедії, історичні хроніки посідають велике місце в репертуарі театрів усіх братніх радянських народів, захоплюючи глядачів поезією і правдою, мудрістю і глибиною знання людини й життя.

Н. Крутікова

СВОЇ ЛЮДИ-ПОКВИТАЄМОСЬ

Комедія
на
чотири
дії

ОСОБИ:

Самсон Силич Большов,
купець.

Аграфена Кіндратівна,
його дружина.

Олімпіада Самсонівна
(Ліпочка), їхня дочка.

Лазар Єлизарович Подхалюзін,
прикажчик.

Устина Наумівна,
сваха.

Сисой Псоїч Ризположенський,
стряпчий.

Фомінішна — ключниця
Тишка — хлопець
} в домі Большова.

ДІЯ ПЕРША

Вітальня в домі Большова.

ЯВА ПЕРША

Ліпочка *(сидить коло вікна з книгою)*. Яке приємне заняття оці танці! Адже як хороше! Що може бути чарівніше? Приїдеш у зібрання або до кого на весілля, сидиш, натурально, вся в квітах, виряджена, як іграшка або картинка журнальна, раптом підлітає кавалер: «Удостойте щастя, сударыня!» Ну, бачиш: якщо людина з поняттям чи армійський який — візьмеш та й прищулишся, відповідаєш: «Будь ласка, з приємністю!» Ах! *(Із запалом)*. Чарів-но! Цього навіть збагнути неможливо! *(Зітхає)*. Найбільше не люблю я танцювати з студентами і з приказними. Інша річ показатися з військовими! Ах, розкіш! Краса! І вуса, і еполети, і мундир, а в інших навіть шпори з дзвіночками. Одне лиш вбивчо, що шаблі нема! І нащо вони її одв'язують? Дивно, їй-богу! Самі не розуміють, як блиснути чарівніше! Та подивилися б на шпори, як вони дзвенять, особливо якщо улан або полковник який розписує,— чудо! Милуватися любо-дорого! Ну, а як причепив би він іще шаблю — просто нічого не побачиш цікавішого, самого грому краще, ніж музики, наслухаєшся. Та як же можна порівнювати: військовий чи цивільний? Військовий — це вже зараз видно: і вправність, і все, а цивільний що? Таке щось без душі! *(Мовчання)*. Дивуюся, чого це багато дам, підібгавши ніжки, сидять? Формально нема ніяких труднощів вивчитися! Я ось хоч як соромилась учителя, а за двадцять уроків усе чисто зрозуміла. Чому це не вчитись танцювати! Це самі тільки забобони! Ось мамонька, бувало, гнівається, що вчитель раз у раз за коліна хапає. Усе це через неосвіченість! Велике діло! Він танцмейстер, а не хто-небудь інший. *(Замислюється)*. Уявляю я собі: раптом мене посватає військовий, раптом у нас парадні змовини, скрізь горять свічки, ходять офіціанти в білих рукавичках; я, натурально, в тюлевій чи в газовій сукні, тут раптом заграють вальс. Ану як я перед ним оконфужусь! Ах, сором який! Куди й подітися тоді? Що він подумає? От, скаже, дурепа

неосвічена! Та ні, як це можна! Одначе я ось уже півтора року не танцювала! Спробую-но... тепер на дозвіллі. *(Погано вальсуючи).* Раз... два... три... раз... два... три.

ЯВА ДРУГА

Ліпочка і Аграфена Кіндратівна.

Аграфена Кіндратівна *(входячи).* Так, так, безстидниці! Немовби серце почувало: ще й на світ не благословилося, не ївши хліба святого, та вже й до танців одразу.

Ліпочка. Як, мамонько, я і чай пила, і ватрушку з'їла. Ану ж подивіться, добре? Раз... два... три... раз... два...

Аграфена Кіндратівна *(переслідуючи її).* Та що з того, що ти з'їла? Дуже мені треба дивитись, як ти гріховодиш!.. Кажу тобі, не крутися!

Ліпочка. Що то гріх такий! Тепер усі цим розважаються! Раз... два...

Аграфена Кіндратівна. Краще об стіл лобом стукай, тільки ногами не витворяй! *(Бігає за нею).* Та що ж ти, звідки це ти взяла не слухатись!

Ліпочка. Як не слухатися, хто вам сказав! Не заважайте, дайте кінчити як слід! Раз... два... три...

Аграфена Кіндратівна. Та чи довго ж мені бігати за тобою на старості літ! Ух, замучила, варварка! Чуєш, покинь! Батькові пожаліюся!

Ліпочка. Зараз, зараз, мамонько! Останнє коло! Вас на те й бог створив, щоб жалітися. Самі ви небагато для мене важите! Раз, два...

Аграфена Кіндратівна. Як! ти ще танцюєш та ще й лаєшся! Зараз же покинь! Тобі ж буде гірше: впіймаю за спідницю, увесь хвіст одірву.

Ліпочка. Ну, та рвіть на здоров'я! Вам же зашивати доведеться! От і досить! *(Сідає).* Фу... фу... як захекалася, неначе віз везла! Ух! Дайте, мамонько, хусточку піт обтерти.

Аграфена Кіндратівна. Зажди, я вже сама обітру! Бач, зморилася! Сказати б, силував хто. Коли вже матір не шануєш, то хоч би стін посоромилась! Батько, голубчик, на превелику силу ноги пересуває, а ти тут скачеш, як ота дзига!

Ліпочка. Ідіть ви собі з своїми порадами! Що ж мені робити, по-вашому? Самій, чи що, хворіти накажете? Ось інший манір, якби я була докторша! Ух! Що це у вас за огидні думки! Ах, які ви, мамонько, їй-богу! Справді, мені часом червоніти доводиться од ваших дурниць!

Аграфена Кіндратівна. Оце таке дітисько ненаглядне! Подивіться-но, як вона матір ганить! Ах ти, базікало нетямуще! Та хіба можна такими словами паплюжити родителів? Та невже я на те на світ тебе привела, вчила та берегла пильніше ока?

Ліпочка. Не ви вчили — сторонні; облиште, прошу вас; ви й самі, признатися сказати, нічому не виховані. Ну що ж! Народили ви — я була тоді що? — дитина, дитя нерозумне, не тямила поводження. А виросла та подивилася на світський тон, то й бачу, що я набагато за інших освіченіша. Що ж мені, потурати вашим дурницям? Як же! Є оказія.

Аграфена Кіндратівна. Вгамуйся, ей, угамуйся, безстидниці! Виведеш мене з терпіння, просто до батька піду, отак у ноги й бухнуся: життя, скажу, нема через дочку, Самсонушко!

Ліпочка. Еге, вам життя нема! Уявляю. А мені є від вас життя? Нащо ви відмовили женихові? Чим не чудова партія? Чим не капідон? Що ви знайшли в ньому легковажного?

Аграфена Кіндратівна. А те й легковажне, що скалозуб! Приїхав, ламався, ламався, вертівся, вертівся. Яке диво!

Ліпочка. Еге, багато ви знаєте! Звісно, він благородна людина, то й діє по-делікатному. В їхньому колі завжди так роблять. Та як ще ви смієте паплюжити таких людей, про яких ви й поняття не знаєте? Він же не купчисько який-небудь. *(Шепоче вбік).* Душка, любчик!

Аграфена Кіндратівна. Авжеж, хороший душка! Чи ти ба! Шкода, що не віддали тебе за блазня. Адже, бач ти, дурість яка в тобі; адже це ти на зло матері під ніс шепочеш.

Ліпочка. Видимий резон, що ви не хочете мого щастя. Вам з батеньком тільки лихе умишляти та тиранствувати.

Аграфена Кіндратівна. Ну, як ти хочеш, так і думай. Бог тобі суддя! А ніхто так не піклується про свою дитину, як материнська утроба! Ти ось тут козиришся та різні дурниці витіваєш, а ми з батьком день і ніч

клопочемось, як би тобі порядну людину знайти та пристроїти тебе швидше.

Ліпочка. Еге, легко вам говорити, а дозвольте спитати, як воно мені?

Аграфена Кіндратівна. Хіба мені тебе не жалко, ти думаєш! Та що ж робити! Потерпи трохи, коли вже багато літ чекала. Не можна ж тобі одразу жениха знайти, швидко тільки коти мишей ловлять.

Ліпочка. Що мені до ваших котів! Мені мужа треба! Що це таке! Соромно зустрічати знайомих, в усій Москві не могли вибрати жениха — все іншим та іншим. Кого не візьме за живе: всі подруги з чоловіками давно, а я неначе сирота якась! Знайшовся ось один, та й тому відмовили. Чуєте, знайдіть мені жениха, небезпремінно знайдіть!.. Наперед вам кажу, небезпремінно розшукайте, а то вам же буде гірше: навмисне, вам на злість, по секрету заведу коханця, з гусаром утечу, та й повінчаємось потихеньку.

Аграфена Кіндратівна. Що, що, безпутна? Хто втовкмачив у тебе таку погань! Владико милосердний, не можу отямитись... Ах ти, собачий недогризок! Ну, нічого не вдієш! Мабуть, доведеться батька покликати.

Ліпочка. Тільки й знаєте, що батька та батька; меткі ви при ньому балакати, а от спробуйте-но самі!

Аграфена Кіндратівна. То що ж я, дурна, потвоєму, чи що? Які в тебе там гусари, безстидний твій ніс! Тьху, ти, диявольська мана! Чи ти думаєш, що я не владна тобі наказувати? Кажи, безсоромні твої очі, з чого в тебе погляд такий заздрісний? Що, ти спритнішою за матір хочеш бути! Адже в мене недовго, я й на кухню горщики парити пошлю. Чи ти ба! Чи ти ба! Га! Ох, матінко ти моя! З полотна сарафан пошию та ось на голову тобі й надіну! З поросятами тебе, замість батьків, посадовлю!

Ліпочка. Як же! Дозволю я над собою командувати! Оце ще новина!

Аграфена Кіндратівна. Мовчи, мовчи, торохтійко Єгорівно! Поступися перед матір'ю! Яке насіння огидне! Словечко писнеш, то язика нижче п'ят пришию. Ото послав бог утіху! Дівчисько зухвале! Хлопчак ти, шельма, і на думці в тебе все не жіноче! Ладна, мабуть, на коня по-солдатському скочити!

Ліпочка. Ви, я уявляю, приплетете скоро всіх будочників. Уже мовчали б краще, коли не так виховані. Все я

погана, а самі ви які після цього! Що, ви хочете спровадити мене на той світ передчасно, замучити своїми примхами? *(Плаче)*. Що ж, нехай, я вже й так, наче муха яка, кашляю. *(Плаче)*.

Аграфена Кіндратівна *(стоїть і дивиться на неї)*. Ну, годі, годі!

Ліпочка плаче голосніше, потім ридає.

Ну, годі тобі, годі! Кажуть тобі, перестань! Ну, я винна, перестань тільки, я винна.

Ліпочка плаче.

Ліпочко! Ліпа! Ну, досить! Ну, перестань! *(Крізь сльози)*. Ну, не гнівайся ти на мене *(плаче)*... бабу дурну, невчену...

Плачуть обидві разом.

Ну, пробач ти мені... сережки куплю.

Ліпочка *(плачучи)*. Нащо мені сережки ваші, у мене й так повний туалет. А ви купіть браслети з ізумрудами.

Аграфена Кіндратівна. Куплю, куплю, тільки ти плакати перестань!

Ліпочка *(крізь сльози)*. Тоді й перестану, як заміж вийду. *(Плаче)*.

Аграфена Кіндратівна. Вийдеш, вийдеш, голубчику ти мій! Ну, поцілуй мене!

Цілуються.

Ну, Христос з тобою! Ну, дай я тобі слізоньки обітру. *(Обтирає)*. От сьогодні хотіла Устина Наумівна прийти, ми й поміркуємо.

Ліпочка *(голосом, що ще не заспокоївся)*. Ах! Коли б вона швидше прийшла!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Фомінішна.

Фомінішна. А вгадайте, матінко Аграфено Кіндратівно, хто до нас зволив прийти?

Аграфена Кіндратівна. Не вмію сказати. Та що я тобі бабка-відгадка, чи що, Фомінішно?

Ліпочка. Чому ж ти в мене не спитаєш, хіба я дурніша за вас з мамонькою, чи що?

Фомінішна. Та вже не знаю, як і сказати; на словах ти в нас дуже метка, а на ділі ось і нема тебе. Просила, просила, не кажу, щоб щось там таке,— подаруй хоча хустку, валяються в тебе купи зо дві без догляду, так усе ні, усе чужим та чужим.

Аграфена Кіндратівна. От уже цього, Фомінішно, я до кінця життя не второпаю.

Ліпочка. Бач яка! Видно, пивця хильнула після снідання, наліпила тут чудеса в решеті.

Фомінішна. Звісно, так; чого ж сміятись? Який кінець, Аграфено Кіндратівно, буває й початок гірший як кінець.

Аграфена Кіндратівна. З тобою не розминешся! Ти коли вже почнеш розводитись, то тільки вуха наставляй. Хто ж такий там прийшов?

Ліпочка. Чоловік а чи жінка?

Фомінішна. У тебе все чоловіки в очах скачуть. Та де ж це таки видано, що чоловік ходить у чепчику? Вдовине діло — як треба назвати?

Ліпочка. Натурально, незаміжня, вдова.

Фомінішна. Виходить, моя правда? І виходить, що жінка!

Ліпочка. Ну й безголова! Та хто ж та жінка?

Фомінішна. Отож-то, розумна, та недогадлива: кому іншому й бути, як не Устині Наумівні.

Ліпочка. Ах, мамонько, як це до речі!

Аграфена Кіндратівна. Де ж вона досі? Веди її швидше, Фомінішно...

Фомінішна. Сама цю секунту з'явиться; спинилась на подвір'ї, з двірником лається: не швидко хвіртку відчинив.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна *(входячи)*. Уф, фа, фа! Що це у вас, срібні мої, сходи які круті: лізеш, лізеш, насилу вповзеш.

Ліпочка. Ах, та ось і вона! Здрастуй, Устино Наумівно!

Устина Наумівна. Не дуже поспішай! Є й старші за тебе. Ось із матінкою побалакаємо перше. *(Цілуючись)*,

Здрастуй, Аграфено Кіндратівно, як устала, ночувала, чи все жива, бральянтова?

Аграфена Кіндратівна. Хвалити бога! Живу — хліб жую: цілий ранок ось із дочкою ляси точила.

Устина Наумівна. Мабуть, про убори все. *(Цілуючись з Ліпочкою)*. От і до тебе черга дійшла. Що це ти наче погладшала, ізумрудна? Дай боже! Чого ж краще, як не красою розцвітати!

Фомінішна. Тьху ти, гріховодниці! Ще наврочиш, чого доброго.

Ліпочка. Ах, яка нісенітниця! Це тобі так здалося, Устино Наумівно. Я все хирію: то кольки, то серце б'ється, як маятник; усе неначе тебе підманює, начебто пливеш по морю, так ото й миготить меланхолія в очах.

Устина Наумівна *(до Фомінішни)*. Ну і з тобою, божа бабусю, поцілуємось уже заразом. Хоча надворі ж віталися, срібна моя, виходить, і губ тріпати нічого.

Фомінішна. Як знаєш. Звісно, ми не хазяї, ликом шита дрібнота; а й у нас теж душа, а не пара!

Аграфена Кіндратівна *(сідаючи)*. Сідай, сідай, Устино Наумівно, чого, як гармата на колесах, стоїш! Піди-но та звели нам, Фомінішно, самоварчика зігріти.

Устина Наумівна. Пила, пила, жемчужна; провалитися на місці — пила і забігла так, на хвилиночку.

Аграфена Кіндратівна. Чого ж ти, Фомінішно, баришся? Біжи, матінко, швидше.

Ліпочка. Дозвольте, мамонько, я скоріше збігаю; бачите, яка вона неповоротка.

Фомінішна. От не крутися, де не питають! А я, матінко Аграфено Кіндратівно, ось що думаю: чи не краще буде подати бальсанцю з оселедчиком.

Аграфена Кіндратівна. Ну, бальсан бальсаном, а самовар самоваром. Чи, може, тобі шкода чужого добра? Та, як закипить, звели сюди принести.

Фомінішна. Аякже! Слухаю! *(Виходить)*.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж без Фомінішни.

Аграфена Кіндратівна. Ну, чи нема чого новенького, Устино Наумівно? Бач, у мене дівка занудилася зовсім.

Ліпочка. І справді, Устино Наумівно, ти ходиш, ходиш, а діла нема ніякого.

Устина Наумівна. Та бач, з вами не скоро зміркуєш, бральянтові. Татонько твій все торочить про багатство: «Мені,— каже,— хоч Федота, що стереже ворота, аби грошенята водились, та приданого менше правив». Матінка ось, Аграфена Кіндратівна, теж домагається для свого вдоволення: подавай ти їй небезпремінно купця, та щоб був жалуваний, та коней би добрих мав, та й лоба щоб хрестив по-старовинному. У тебе теж своє на думці. Як же вам догодиш?

ЯВА ШОСТА

Ті ж і Фомінішна, входить, ставить на стіл горілку з закускою.

Ліпочка. Не піду я за купця, нізащо не піду. На те хіба я так вихована: училася і по-французькому, і на фортеп'янах, і танцювати! Ні, ні! Де хочеш візьми, а дістань благородного.

Аграфена Кіндратівна. Ось ти й побалакай з нею.

Фомінішна. Та що тобі дались оті благородні? Що в них за особливий смак такий? Голий і на голому, та й християнства ж ніякого нема: ані в баню не ходить, ані пирогів на свята не пече; адже хоч і одружена будеш, а набридне тобі соус з підливою.

Ліпочка. Ти, Фомінішно, народилася серед мужиків і ноги витягнеш мужичкою. Що мені в твоєму купці? Яку він може мати вагу? Де в нього амбіція? Мочалка його, чи що, мені потрібна?

Фомінішна. Не мочалка, а божий волос, судариня, ось як!

Аграфена Кіндратівна. Адже і татонько твій не обстрижений, як болван який, і борода теж не обчовгана, та цілуєш же ти його як-небудь.

Ліпочка. Одне діло татонько, а інше діло — чоловік. Та чого ви причепились, мамонько. Вже сказала, що не піду за купця, то й не піду! Краще помру зараз, до кінця все життя виплачу; сліз не вистачить — перцю наїмся.

Фомінішна. Наче ти плакати збираєшся? І думати забудь! І тобі яка охота дражнити, Аграфено Кіндратівно!

Аграфена Кіндратівна. А хто її дражнить? Сама вередує.

Устина Наумівна. Хай і так, уже коли тобі такий апекит, знайдемо тобі й благородного. Якого тобі: солідніщого чи щоб був сухорлявіший?

Ліпочка. Хай би й товстішого, тільки щоб з себе не малий був. Звичайно, краще вже рослого, ніж якого-небудь миршавенького. І більше всього, Устино Наумівно, щоб не кирпатого, небезпремінно щоб був брюнет; ну, зрозуміла річ, щоб і одягнутий був по-журнальному. *(Дивиться в дзеркало)*. Ах, боже мій! А сама ж я сьогодні вся, як віник, розтріпана.

Устина Наумівна. А є в мене тепер жених от зовсім такий, як ти, бральянтова, розписуєш: і благородний, і рослий, і брюле.

Ліпочка. Ах, Устино Наумівно! Зовсім не брюле, а брюнет.

Устина Наумівна. Еге ж, дуже мені потрібно на старості літ язика ламати по-твоєму: як вихопилось, так і живе. І селяни є, і орген на шиї; ти ось піди вдягнись, а ми з матінкою поміркуємо про це діло.

Ліпочка. Ах, голубонько, Устино Наумівно, зайди лиш до мене в покої: мені треба поговорити з тобою. Ходімо, Фомінішно.

Фомінішна. Ох, уже й ти мені, вертухо!

Виходять.

ЯВА СЬОМА

Аграфена Кіндратівна і Устина Наумівна.

Аграфена Кіндратівна. Чи не випити нам перед чаєм бальсанцю, Устино Наумівно?

Устина Наумівна. Можна, бральянтова, можна.

Аграфена Кіндратівна *(наливає)*. Пий же на здоров'я!

Устина Наумівна. Та ти б сама перша, яхонтова. *(П'є)*.

Аграфена Кіндратівна. Ще встигну!

Устина Наумівна. Уах! фу! Де це ви берете зілля таке?

Аграфена Кіндратівна. З винної контори. *(П'є)*.

Устина Наумівна. Відрами, мабуть?

Аграфена Кіндратівна. Відрами. Що ж, потроху хіба настачишся? Дуже в нас витрачається багато.

Устина Наумівна. Що й казати, матінко, що й казати! Ну, вже клопоталась я, клопоталась для тебе, Аграфено Кіндратівно, топтала, топтала вулицю, та вже ж і викопала жениха; ахнете, бральянтові, та й годі.

Аграфена Кіндратівна. Насилу розумне слівце вимовила.

Устина Наумівна. Благородного походження і поважний чоловік; такий вельможа, що ви й уві сні не бачили.

Аграфена Кіндратівна: Треба, мабуть, попросити в Самсона Силича для тебе парочку арабчиків *.

Устина Наумівна. Нічого, жемчужна, візьму. І селяни є, і орген на шиї, а що вже розумний, просто тобі істукан золотий.

Аграфена Кіндратівна. Ти б, Устино Наумівно, наперед виклала, що за дочкою в нас не гори, мовляв, золоті.

Устина Наумівна. Та в нього своїх дівати нема куди.

Аграфена Кіндратівна. Добре б це, вже й дуже добре; тільки от що, Устино Наумівно, сама ти, матінко, поміркуй, що я з благородним зятем робитиму? Я й слова сказати з ним не вмію, немов у лісі.

Устина Наумівна. Воно й справді, жемчужна, попервах якось дико, а потім звикнеш, обійдетесь як-небудь. Та от із Самсоном Силичем треба поговорити, може, він його й знає, чоловіка цього.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж і Ризположенський.

Ризположенський *(входячи)*. Я до вас, матінко Аграфено Кіндратівно. Поткнувся був до Самсона Силича, та занятий, бачу; то я думаю: зайду, мовляв, я до Аграфени Кіндратівни. Що це, горілочка у вас? Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. *(П'є)*.

Аграфена Кіндратівна. Призволяйтеся, батечку, на здоров'я! Сідати милості просимо; як, живі-здорові?

Ризположенський. Яке вже наше життя! Так, небо коптимо, Аграфено Кіндратівно; самі знаєте: сім'я ве-

---

* Арабчик — червінець. *(Прим. О. М. Островського)*.

лика, діла маленькі. А не ремствую, ремствувати гріх, Аграфено Кіндратівно.

Аграфена Кіндратівна. Це вже, батечку, останнє діло.

Ризположенський. Хто ремствує, той, виходить, стає проти бога, Аграфено Кіндратівно. Ось яка була історія...

Аграфена Кіндратівна. Як тебе звати, батечку? Я все забуваю.

Ризположенський. Сисой Псоїч, матінко Аграфено Кіндратівно.

Устина Наумівна. Як же це так: Псович, срібний мій! По-якому ж це?

Ризположенський. Не вмію вам сказати достеменно; батька звали Псой — ну, виходить, я Псоїч і є.

Устина Наумівна. А Псович, то й Псович; що ж, це нічого, і гірше буває, бральянтовий.

Аграфена Кіндратівна. То яку ж ти, Сисою Псовичу, історію хотів розказати?

Ризположенський. Так от, матінко Аграфено Кіндратівно, була історія: не те щоб притча чи там казка яка, а правдива пригода. Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. *(П'є)*.

Аграфена Кіндратівна. Пий, батечку, пий.

Ризположенський *(сідає)*. Жив старець, маститий старець... От уже я, матінко, забув де, а тільки в стороні такій... безлюдній. Було в нього, судариня ти моя, дванадцять дочок — одна від одної менша. Самому робити несила, жінка так само баба стара, діти ще малі, а пити-їсти треба. Що було добра, під старість усе прожили, поїти, годувати нікому! Куди подітися з малими дітьми? От він і так і так думає — ні, судариня ти моя, нічого вже тут не придумаєш. «Піду,— каже,— я на роздоріжжя: чи не перепаде чого від доброхітних давців». День сидить — бог дасть, другий сидить — бог дасть; от він, матінко, і почав ремствувати.

Аграфена Кіндратівна. А, лишенько!

Ризположенський. «Боже,—каже,—не хабарник я, не здирник я... краще,— каже,— смерть собі заподіяти».

Аграфена Кіндратівна. Ах, батечку мій!

Ризположенський. І бисть йому, судариня ти моя, сон в нощі...

Входить Большов.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті ж і Большов.

Большов. А, і ти, пане, тут! Що це ти тут проповідуєш?

Ризположенський *(вклоняється)*. Чи все здорові, Самсоне Силичу?

Устина Наумівна. Що це ти, яхонтовий, схуд немов? Чи каліцтво яке напало?

Большов *(сідаючи)*. Застудився, мабуть, або геморой, чи що, розходився...

Аграфена Кіндратівна. Ну, так, Сисою Псовичу, що ж йому далі було?

Ризположенський. Опісля, Аграфено Кіндратівно, опісля докажу, на дозвіллі, як-небудь забіжу смерком і розкажу.

Большов. Що це ти, чи, може, за святість узявся! Ха-ха-ха! Пора отямитись.

Аграфена Кіндратівна. Ну, вже ти скажеш! Не даси по щирості поговорити.

Большов. По щирості!.. Ха-ха-ха... А ти спитай-но, як у нього з суду справа пропала; оцю історію він тобі краще розкаже.

Ризположенський. От же ні, і не пропала! От і неправда, Самсоне Силичу!

Большов. А за що ж тебе звідтіля вигнали?

Ризположенський. А ось за що, матінко Аграфено Кіндратівно. Взяв я одну справу з суду додому, та дорогою з товаришем і завернули, грішна людина, ну, розумієте... з дозволу сказати, хоч би в погрібець... там я її залишив та напідпитку, мабуть, і забув. Що ж, з кожним може трапитись. Потім, судариня моя, в суді й почали шукати ту справу: шукали, шукали, я й додому їздив двічі з екзекутором — нема та й нема! Хотіли мене під суд віддати, а тут я й згадав, що, мабуть, я її в погрібці забув. Поїхали з екзекутором — вона там і є.

Аграфена Кіндратівна. Що ж! Не тільки що з питущими, а й з непитущими буває. Що ж то за біда!

Большов. Як же тебе у Камчатку не заслали?

Ризположенський. Вже й в Камчатку! А за що, дозвольте вас спитати, за що в Камчатку засилати?

Большов. За що! За неподобство! Та невже ж вам потурати? Так ви зовсім зіп'єтесь.

Ризположенський. А ось же пробачили. От, матінко Аграфено Кіндратівно, хотіли мене під суд віддати за це саме. Я відразу до генерала до нашого, бух йому в ноги! «Ваше,— кажу,— превосходительство! Не занапастіть! Жінка,— кажу,— діти маленькі».— «Ну,— каже,— бог з тобою, лежачого не б'ють, подавай,— каже,— у відставку, щоб я й не бачив тебе тут». Так і простив. Що ж! Дай боже йому здоров'я! Він мене й тепер не забуває; іноді забіжиш до нього на свято. «Чого,— каже,— ти, Сисою Псоїчу?» — «Із святом, мовляв, ваше превосходительство, поздоровити прийшов». От на зелені свята ходив нещодавно, проскурку йому приніс. Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. *(П'є).*

Аграфена Кіндратівна. Пий, батечку, на здоров'я! А ми з тобою, Устино Наумівно, ходімо, самовар, мабуть, уже готовий; та покажу я тобі, є в нас дещо з приданого новенького.

Устина Наумівна. У вас, мабуть, і так безліч наготовлено, бральянтова.

Аграфена Кіндратівна. Що ж робити! Матерії нові вийшли, а нам начебто не личить за них гроші платити.

Устина Наумівна. Що й казати, жемчужна! Своя крамниця, однаково що в саду росте.

Виходять.

ЯВА ДЕСЯТА

Большов і Ризположенський.

Большов. А що, Сисою Псоїчу, мабуть, ти з цим крючкотворством на своєму віку немало чорнила перевів?

Ризположенський. Хе-хе... Самсоне Силичу, матеріал недорогий. А я ось забіг навідатись, як ваші діла.

Большов. Забіг ти! А тобі дуже знати треба? Отожбо ви підлий народ такий, кровопивці якісь: тільки б вам пронюхати що-небудь отаке, то вже ви й крутитесь тут з вашою диявольською намовою.

Ризположенський. Яка ж може бути сотворена, Самсоне Силичу, від мене намова? Та й що я за вчитель такий, коли ви самі, може, вдесятеро за мене розумніші? Мене що попросять, я зроблю. Чому ж не зробити! Я свинею був би, коли б не зробив; тому що ви мене, можна

сказати, облагодіяли із діточками. А я ще надто дурний, щоб вам поради давати: ви свою справу самі краще за всякого знаєте.

Большов. Самі знаєте! Ото й лиха, що наш брат, купець, дурень, нічого він не тямить, а таким п'явкам, як ти, це й наруч. Адже ти тепер у мене всі пороги обіб'єш, тягаючись.

Ризположенський. Як же мені не тягатись! Якби я вас не любив, я б до вас і не тягався. Хіба я не почуваю? Що ж я, справді, тварина, чи що, якась безсловесна?

Большов. Знаю я, що ти любиш,— всі ви нас любите; тільки путнього від вас нічого не доможешся. От я тепер мучуся, мучуся з ділом, так замучився, чи повіриш, думкою тільки самою. Вже хоч би швидше, чи що, та й гадки не мати б.

Ризположенський. Що ж, Самсоне Силичу, не ви перший, не ви останній; хіба інші не роблять?

Большов. Як не робити, брат; і інші роблять. Та ще як роблять: без сорому, без совісті! На лежачих лесорах їздять, у триповерхових будинках живуть; інший такого бельведера з колонами виведе, що йому з своєю пикою і поткнутись туди совісно; а там і капут, і взяти з нього нема чого. Коляски оці пороз'їжджаються невідомо куди, будинки всі в заставі, залишиться чи ні кредиторам старих чобіт пар зо три. От тобі й по всьому. Та ще й одурить кого ж: так, бідняків яких-небудь, пустить у самій сорочці з торбами. А в мене кредитори все люди багаті, що з ними станеться!

Ризположенський. Певна річ. Що ж, Самсоне Силичу, все це в наших руках.

Большов. Знаю, що в наших руках, та чи зумієш ти це діло зробити? Адже ви народець теж! Я вже вас знаю! На словах ви спритні, а там і зійшов на манівці.

Ризположенський. Та що ви, Самсоне Силичу, помилуйте, хіба мені вперше! Ще б цього та й не знати! Хе-хе-хе... Та чи такі я діла робив, та й то миналося! Іншого за такі штуки вже заслали б давно, де козам роги правлять.

Большов. Чи ж так? То яку ж ти механіку підсмолиш?

Ризположенський. А там, зважаючи на обставини. Я, Самсоне Силичу, чарочку вип'ю. *(П'є)*. Ось поперваx, Самсоне Силичу, треба будинок та крамниці заставити або продати. Це вже перше діло.

Большов. Так, це справді треба зробити заздалегідь. На кого б тільки цю мороку звалити? Та от хіба на жінку?

Ризположенський. Незаконно, Самсоне Силичу! Це незаконно! У законах зображено, що такий продаж не дійсний. Воно, звичайно, зробити недовго, та щоб крючків потім не вийшло. Вже як робити, то треба, Самсоне Силичу, міцніше.

Большов. І то діло, щоб потім не оглядатися.

Ризположенський. Як на чужого закріпиш, то вже й причепитись нема до чого. Іди сперечайся потім супроти правдивих документів.

Большов. Тільки от що біда: як ото закріпиш на чужого дім, а він, чого доброго, там і застрягне, як блоха на вовні.

Ризположенський. Вже ви шукайте, Самсоне Силичу, таку людину, щоб вона совість знала.

Большов. А де ти її знайдеш тепер? Тепер усякий націляється, як тебе за барки вхопити, а ти совісті захотів.

Ризположенський. А я ось як кумекаю, Самсоне Силичу, хоч ви мене слухайте, хоч ні: що за людина у вас прикажчик?

Большов. Котрий? Лазар, чи що?

Ризположенський. Так, Лазар Єлизарович.

Большов. Ну, а на Лазаря, то нехай і на нього; він хлопець з поняттям, та й капіталець має.

Ризположенський. Що ж накажете, Самсоне Силичу, закладну чи купчу?

Большов. А з чого процентів менше, те й роби. Як зробиш усе в акураті, такий тобі, Сисою Псоїчу, могорич поставлю, просто сказати, вчадієш.

Ризположенський. Вже будьте спокійні, Самсоне Силичу, ми своє діло знаємо. А ви ж Лазареві Єлизаровичу казали про це чи ні? Я, Самсоне Силичу, чарочку випʼю. *(Пʼє).*

Большов. Ще ні. От сьогодні поговоримо. Він у мене хлопець тямущий, йому тільки моргни, він і розуміє. А вже як зробить щось, то пальця не підсунеш. Ну, заставимо ми будинок, а потім що?

Ризположенський. А потім напишем реєстрик, що ось, мовляв, так і так, по двадцять пʼять копійок за карбованець; ну, і йдіть по кредиторах. Коли хто надто упреться, то можна й набавити, а іншому сердитому і все заплатити. Ви йому заплатите, а він щоб писав, що за

угодою одержав по двадцять п'ять копійок, так, про людське око, щоб іншим показати. От, мовляв, так і так; ну, й інші, дивлячись на них, погодяться.

Большов. Це точно, поторгуватись не завадить: не візьмуть по двадцять п'ять, то полтиника візьмуть; а якщо полтиника не візьмуть, то за семигривеник обома руками вхопляться. Все-таки бариш. Там що хочеш кажи, а мені дочку видавати, хоч зараз із поли в полу, та з двору геть. Та й самому, братику ти мій, відпочити пора; розкошували б ми, лежачи на боці, і торгівлю всю цю під три чорти. Та ось і Лазар іде.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті ж і Подхалюзін, входить.

Большов. Що скажеш, Лазаре? Ти з міста, чи що? Як у вас там?

Подхалюзін. Хвалити бога — йде помаленьку. Сисою Псоїчу! *(Вклоняється).*

Ризположенський. Здрастуйте, батечку Лазаре Єлизаровичу! *(Вклоняється).*

Большов. А йде, то й нехай іде. *(Помовчавши).* А от ти б, Лазаре, колись на дозвіллі баланець для мене зробив, врахував би роздрібну по панській частині, ну й решту, що там іще. А то торгуємо, торгуємо, братику, а користі ані на шаг. Чи, може, прикажчики, чи що, грішать, тягають родичам та полюбовницям; їх би трошечки усовіщав. Чого так, без бариша, небо коптити? Чи, може, спритності не мають? Пора б, здається.

Подхалюзін. Як же це можна, Самсоне Силичу, щоб спритності не мати? Здається, сам завсігди в місті буваю-с і завсігди розтлумачуєш їм-с.

Большов. Та що ж ти розтлумачуєш?

Подхалюзін. Звісне діло, стараюся, щоб усе було в порядку і як слід. Ви, кажу, хлопці, гав не ловіть: бачиш, коли діло підходяще, покупець, або що, тумá якийсь трапився, або колір з узором якійсь баришні сподобався, взяв, кажу, та й накинув карбованця чи й два на аршин.

Большов. Певне, брат, знаєш, як німці в магазинах наших панів обдирають. Звичайно, ми не німці, а християни православні, але так само пироги з начинкою їмо. Чи так? Га?

Ризположенський сміється.

Подхалюзін. Річ ясна. І мріяти, кажу, треба так само якнатуральніше: тягни та натягай, аби тільки, боронь боже, якось не тріснуло, адже не нам, кажу, потім носити. Ну, а ловитимуть гав, то ніхто не винен, можна, кажу, і просто через руку зайвий раз аршин перекинути.

Большов. Все єдино: адже кравець украде? Га? Украде ж?

Ризположенський. Украде, Самсоне Силичу, небезпремінно, шахрай, украде, я вже цих кравців знаю.

Большов. Отож-бо воно й є; всі вони кругом шахраї, а на нас слава.

Ризположенський. Це точно, Самсоне Силичу, це ви правду зволите казати.

Большов. Ех, Лазаре, кепські тепер бариші: не колишні часи. *(Помовчавши)*. Що, відомості приніс?

Подхалюзін *(виймаючи з кишені і подаючи)*. Зволь-те отримать.

Большов. Давай-но, подивимось. *(Надіває окуляри і переглядає)*.

Ризположенський. Я, Самсоне Силичу, чарочку вип'ю. *(П'є, потім надіває окуляри, сідає біля Большова і дивиться в газету)*.

Большов *(читає вголос)*. «Оголошення казенні і різних товариств: 1, 2, 3, 4, 5 і 6 від Виховного Дому». Це не про нас, нам селян не купувати. «7 і 8, від Московського новерситету, від Губернських правлінь, від Приказів громадської опіки». Ну й це мимо. «Від Міської шестигласної думи». Ану ж бо, чи нема чого? *(Читає)*. «Від Московської міської шестигласної думи цим сповіщається: чи не побажає хто взяти на утримання нижчеозначені оброчні статті». Не наше діло: застави треба давати. «Контора Вдовиного дому цим запрошує...» Нехай запрошує, а ми не підемо. «Від сирітського суду». У самих ні батька, ні матері. *(Переглядає далі)*. Еге! Он воно куди пішло! Слухай-но, Лазаре! «Такого-то року, вересня 12 дня, за рішенням комерційного суду, першої гільдії купець Федот Селиверстів Плєшков оголошений неспроможним боржником, внаслідок чого...» Що тут говорити! Відомо, що внаслідок буває. От тобі й Федот Селиверстович! Який був туз, а вилетів у трубу. А що, Лазаре, чи не винен він нам?

Подхалюзін. Трохи винен. Цукру для дому брали пудів щось із тридцять чи сорок.

Большов. Кепська справа, Лазаре. Ну, та мені він сповна віддасть по-приятельському.

Подхалюзін. Сумнівно...

Большов. Поквитаємось якось. *(Читає).* «Московський 1-ї гільдії купець Антип Сисоєв Єнотов оголошений неспроможним боржником». За цим нічого нема?

Подхалюзін. За олію, у великий піст брали барилець зо три.

Большов. Ото сухоїдці, постники! І богові догодити на чужий кошт намагаються. Ти, брат, статечності цій не вір! Цей народ одною рукою хреститься, а другою до чужої пазухи лізе! От і третій: «Московський 2-ї гільдії купець Єфрем Луків Полуаршинников оголошений неспроможним боржником». Ну, а цей як?

Подхалюзін. Вексель є.

Большов. Протестований?

Подхалюзін. Протестований. Сам-то ховається.

Большов. Ну, і четвертий тут, Самопалов. Та що вони, змовились, чи що?

Подхалюзін. Такий уже препадлющий народ.

Большов *(перегортаючи аркуші).* Та їх тут не перечитаєш до завтрашнього числа. Забери геть!

Подхалюзін *(бере газету).* Газету тільки паскудять. На все купецтво мораль отака.

Мовчання.

Ризположенський. Прощайте, Самсоне Силичу, я тепер додому побіжу: діла є деякі.

Большов. Та ти б посидів трохи.

Ризположенський. Ні, їй-богу, Самсоне Силичу, не час. Я вже до вас завтра раніше зайду.

Большов. Ну, як знаєш!

Ризположенський. Прощайте!.. Прощайте, Лазаре Єлизаровичу! *(Виходить).*

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Большов і Подхалюзін.

Большов. От ти і знай, Лазаре, яка торгівля! Ти думаєш що? Так от задарма і бери гроші? Як не гроші — скаже: бачив, як жаби стрибають? На лиш, каже, вексель. А й по векселю з інших що візьмеш! Ось у мене їх завалялося тисяч на сто, і з протестами; тільки й діла, що

кожного року підшивай. Хоч за півкарбованця сріблом усе віддам! Боржників по них, мабуть, і з собаками не знайдеш: котрі повимирали, а котрі порозбігалися, нікого й до ями посадити. А й посадиш, Лазаре, то й сам не радий: інший так обживеться, що його звідти димом не викуриш. Мені, каже, і тут добре, а ти забирайся геть. Чи так, Лазаре?

Подхалюзін. Та вже це як і ведеться.

Большов. Усе вексель та вексель! А що воно таке вексель? Так, з дозволу сказати, папір, та й годі. І на дисконту віддаси, так проценти злуплять, що в животі забурчить, та ще потім своїм добром відповідай. *(Помовчавши)*. З заміськими краще й не зв'язуйся: все на борг та й на борг, а привезе чи ні, то сліпим дріб'язком та арабчиками, подивишся — ані ніг, ані голови, а на дрібних грошах ніякого звання давно вже нема. А ось ти тут як собі хоч! Тутешнім торговцям краще не показуй: в який анбар не зайде, тільки й діла, що нюхає, поколупає, поколупає та й геть піде. Вже коли б товару не було,— або якою ще бідою торгувати. Одна крамниця москательна, друга з крамом, третя з бакалією; та ні, ніяк не щастить. На торги хоч не з'являйся: збивають ціни гірше чорт знає чого; а одягнеш хомута, та ще й в'язку дай, та могоричі, та частування, та різні там недостачі з недовагами. Ось воно що! Чи відчуваєш ти це?

Подхалюзін. Здається, мушу відчувати.

Большов. Ось яка торгівля, ось тут і торгуй! *(Помовчавши)*. Що, Лазаре, як ти думаєш?

Подхалюзін. Та як думати-с? Це вже як вам завгодно. Наше діло підначальне.

Большов. Чого тут підначальне: ти кажи по щирості. Я тебе про діло питаю.

Подхалюзін. Це знов-таки, Самсоне Силичу, як вам завгодно-с.

Большов. Торочить своє: як вам завгодно. А ти сам як?

Подхалюзін. Цього я не можу знать.

Большов *(помовчавши)*. Скажи, Лазаре, по совісті — любиш ти мене? *(Мовчання)*. Любиш, чи що? Чого ж ти мовчиш? *(Мовчання)*. Поїв, годував, у люди вивів, здається.

Подхалюзін. Ех, Самсоне Силичу! Та що тут говорити. Вже ви щодо мене не сумнівайтесь! Одне слово, от як є, увесь тут.

Большов. Так що ж, що ти увесь?

Подхалюзін. Вже коли теє... чи там що, то зостанетесь вдоволені: себе не пошкодую.

Большов. Ну, то й балакати нема чого. Як на мене, Лазаре, то тепер якраз підходящий час: грошей готівкою у нас досить, векселям усім строки надійшли. Чого ж там чекати? Діждешся, чого доброго, що який-небудь свій же брат, собачий син, обдере тебе геть-чисто, а сам, дивись, зробить угоду по гривенику за карбованець та й сидить у мільйоні і плювати на тебе не хоче. А ти, чесний торговець, дивись та карайся, лупай очима. От я й думаю, Лазаре, запропонувати кредиторам таку статтю: чи не візьмуть вони в мене копійок по двадцять п'ять за карбованець. Як ти думаєш?

Подхалюзін. А як на мене, Самсоне Силичу, коли вже платити по двадцять п'ять, то пристойніше не платити зовсім.

Большов. Атож! Таки й правда. Хоробрістю ж нікого не здивуєш, а краще тихим манером дільце впорати. Там опісля суди, владико, на другому пришесті. Клопоту тільки купа. Будинок і крамниці я на тебе заставлю.

Подхалюзін. Не можна ж без клопоту-с. От векселі треба за що-небудь збути-с, товар перевезти кудись далі. Будемо клопотатись!

Большов. Воно то так. Та старенький вже я стаю, щоб клопотатись. А ти помагатимеш?

Подхалюзін. Що ви, Самсоне Силичу, в вогонь і в воду полізу-с.

Большов. Отак воно краще. На біса там по копійці наживати! Махнув відразу, та й шабаш. Тільки напусти боже сміливості. Спасибі тобі, Лазаре. Удружив! *(Встає)*. Ну, клопочись! *(Підходить до нього і плескає по плечу)*. Зробиш діло акуратно, то ми з тобою баришами поділимось. Нагороджу на все життя. *(Іде до дверей)*.

Подхалюзін. Мені, Самсоне Силичу, окрім вашого спокою, нічого не треба-с. Як жимши у вас з малолітства, бачу всі ваші благодіяння; можна сказати, хлопчаком узятий крамниці підмітать, отож повинен я почувати.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Контора в домі Большова. Просто двері, ліворуч сходи нагору.

ЯВА ПЕРША

Тишка *(з щіткою на авансцені)*. Ех, життя, життя! Ось тільки почне світати, ти вже тут, підлоги підмітай! А хіба моє діло підмітати? У нас усе не як у людей! В інших он хазяїв, коли вже хлопчак, то й живе в хлопцях,— значить, при крамниці перебуває. А в нас то туди, то сюди, цілий день човгай по бруку, як очманілий. Швидко руку наб'єш, наставляй кишеню. У добрих людей для розгону тримають двірника, а у нас він з котенятами на печі лежить або з кухаркою байдикує; а з тебе спитають. В інших усе-таки дозвілля буває; іншим часом проштрафишся абощо, по малолітству тобі спускається, а в нас — коли не той, то інший, коли не сам, то сама дасть прочухана, а то ось прикажчик Лазар, а то ось Фомінішна, а то ось... усяка шушваль над тобою командує. Ось вона, жисть, яка анафемська! А вже це щоб вирватись коли з дому, з приятелями в три листки або в пристінок зрізатись — і не думай краще! Та вже й в голові, правда, не те. *(Лізе на стілець колінами і дивиться в дзеркало)*. Здрастуйте, Тихоне Севастяновичу! Як ся маєте? Чи все ви слава богу?.. Ану, Тишко, устругни штуку... *(Робить гримасу)*. Он воно що! *(Другу)*. Ось воно як... *(Регоче)*.

ЯВА ДРУГА

Тишка і Подхалюзін, підкрадається й хапає його за барки.

Подхалюзін. А це ти, чортеня, що робиш?

Тишка. Що! Звісно що! Порох витирав.

Подхалюзін. Язиком витирав! Що ти за порох на дзеркалі знайшов! Покажу я тобі порох! Ач кривляєшся! А от я тобі загилю потиличника, то ти й знатимеш.

Тишка. Знатимеш! Хоч би ще було за що?

Подхалюзін. А за те, що за що! Побалакаєш, то побачиш за що! От писни ще!

Тишка. Еге, писни ще! Я й хазяїнові скажу, чорта з два візьмеш!

Подхалюзін. Хазяїнові скажу!.. Що мені твій хазяїн?.. Я, коли на те пішло... хазяїн мені твій!.. На те ти й хлопчак, щоб тебе вчити, а ти думав що! Вас, шибеників, не бити, то й добра не бачити. Прахтика ця звісна. Я, брат, сам вогні, і води, і мідні труби пройшов.

Тишка. Знаємо, що пройшов.

Подхалюзін. Цить, чортеня! (*Замахується*).

Тишка. Ану ж на, спробуй! Хіба не скажу, їй-богу, скажу!

Подхалюзін. Та що ж ти скажеш, чортова перечниця?

Тишка. Що скажу? А те, що лаєшся!

Подхалюзін. Важна справа! Чи бачиш, пан який! Дивися! Був Сисой Псоїч?

Тишка. Звісно, був.

Подхалюзін. Та ти, чортеня, говори толком! Зайти, чи що, хотів?

Тишка. Зайти хотів!

Подхалюзін. Ну, то ти збігай на дозвіллі.

Тишка. Горобинівки, чи що?

Подхалюзін. Так, горобинівки. Треба Сисоя Псоїча почастувати. (*Дає гроші*). Купи півштофа, а решту візьми вже собі на пряники. Тільки ти, дивись, швидше, щоб не кинулись тебе!

Тишка. Стрижена дівка коси не заплете. Так почну пурхати — живим манером. (*Виходить*).

ЯВА ТРЕТЯ

Подхалюзін (*сам*). Ото біда! Ось вона де біда прийшла на нас! Що ж тепер робити! Ну, кепська справа! Не минути тепер неспроможним об'явитися! Ну, звичайно, хазяїнові щось і зостанеться, а я ж із чим буду? Мені куди подітися? У прохідному ряду пилом торгувати? Служив, служив років двадцять, а там іди мостову шліфуй. Як тепер це діло розсудити треба? Товаром, чи що? От векселі звелів продати (*виймає й лічить*): тут, мабуть, поживитися можна буде. (*Ходить по кімнаті*). Кажуть, треба совість знати! Авжеж, звісне діло, треба совість знати, але як це треба розуміти? Задля хорошого чоловіка в кожного є совість; а коли він сам інших обдурює, то яка ж тут совість! Самсон Силич купець багатющий, і тепереки все це діло, можна сказати, так, аби час згаяти, за-

тіяв. А я людина бідна! Якщо й покористаюся в цьому якоюсь зайвиною — то й гріха нема ніякого, бо ж він сам несправедливо чинить, проти закону йде. А мені нащо його шкодувати? Вийшла лінія, ну, й не лови гав: він свою політику провадить, а ти свою статтю жени. Ще й не те б я з ним зробив, та не випадає. Хм! І влізе отака фантазія в голову чоловікові! Звісно, Алімпіяда Самсонівна баришня освічена і, можна сказати, яких у світі нема; а от цей жених теперечки її не візьме, скаже: грошей дай! А грошей де взяти? І вже не бути їй тепер за благородним, бо грошей нема. Рано чи пізно, а доведеться за купця віддавати! *(Ходить мовчки)*. А набравши грошенят, та поклонитися Самсонові Силичу, мовляв, я, Самсоне Силичу, в таких літах, що мушу подбати за продовження потомства, і я, мовляв, Самсоне Силичу, для вашого спокою поту-крові не шкодував. Звісно, мовляв, Алімпіяда Самсонівна баришня освічена, та і я, Самсоне Силичу, не ликом шитий, самі зволите бачити, маю капіталець і можу кругом себе обмежити на цей предмет. Чому не віддати за мене? Чим я не людина? Ні в чому не запримічений, до старших поштивий! Та до того ж як заставили мені Самсон Силич будинок і крамниці, то й закладною можна настрахати. А знаючи характер Самсона Силича, який він є, це й дуже може статися. У них так заведено: коли їм щось запало в голову, вже нічим не виб'єш звідтіля. Все одно як ото чотири роки тому захотіли були бороду поголити: що вже не просили Аграфена Кіндратівна, що вже не плакали. «Ні,— каже,— потім знов відпущу, а тепер поставлю на своєму». Взяли та й поголили. Так ось і це діло: догодив би я їм або так спало б їм на думку — завтра ж до вінця — і край, і говорити не смій. Та від такої втіхи з Івана Великого стрибнути можна!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Подхалюзін і Тишка.

Тишка (*входить з штофом*). Ось і я прийшов!

Подхалюзін. Слухай, Тишко, Устина Наумівна тут?

Тишка. Там нагорі. Та й стракуліст іде.

Подхалюзін. То ти постав горілку на стіл та й закусочки дістань.

Тишка ставить горілку і дістає закуски, потім виходить.

ЯВА П'ЯТА

Подхалюзін і Ризположенський.

Подхалюзін. А, наше вам!

Ризположенський. До вас, батечку Лазаре Єлизаровичу, до вас! Справді. Думаю, мовляв, мало чого, може, що й треба. Це горілочка у вас? Я, Лазаре Єлизаровичу, чарочку вип'ю. Чогось руки почали трястися ранками, особливо оця права: як писати що, Лазаре Єлизаровичу, то все лівою притримую. Їй-богу! А вип'єш горілочки, немов краще. *(П'є)*.

Подхалюзін. Від чого ж це у вас руки трясуться?

Ризположенський *(сідає до столу)*. Від турбот, Лазаре Єлизаровичу, від турбот, батечку.

Подхалюзін. Так! А я так гадаю, від того, що дуже народ грабуєте. За неправду бог карає.

Ризположенський. Ех, хе-хе... Лазаре Єлизаровичу! Де нам грабувати! Діла наші маленькі. Ми, як птахи небесні, по зернятку клюємо.

Подхалюзін. Ви, значить, по дрібничках?

Ризположенський. Будеш і по дрібничках, коли взяти ніде. Ну, ще б нічого, якби сам, а то ж у мене жінка та четверо діточок. Усі їсти просять, голубчики. Той каже — татуню, дай, другий каже — татуню, дай. Одного ось у гімназію влаштував: мундирчик потрібен, те, інше. А домівка аж ген де!.. Що чобіт самих стопчеш, ходячи до Воскресенських воріт з Бутирок.

Подхалюзін. Це точно.

Ризположенський. А чого ходиш: кому проханнячко зобразиш, кого до міщан припишеш. Іншого дня й півкарбованця сріблом додому не принесеш. Їй-богу, не брешу. З чого тут жити? Я, Лазаре Єлизаровичу, чарочку вип'ю. *(П'є)*. А я думаю: забіжу, мовляв, я до Лазаря Єлизаровича, чи не дасть він мені грошенят якихось.

Подхалюзін. А за які ж це провини-с?

Ризположенський. Як за які провини! От уже гріх, Лазаре Єлизаровичу! Невже я вам не служу? До гроба слуга, що хочете накажіть. А закладну ж вам виклопотав.

Подхалюзін. Таж вам уже заплачено! І балакати вам все про одне й те саме не випадає!

Ризположенський. Це так, Лазаре Єлизаровичу, заплачено. Це так! Ех, Лазаре Єлизаровичу, злидні мене здолали.

Подхалюзін. Злидні здолали! Це буває-с. *(Підходить і сідає до столу)*. А у нас от зайві є-с: дівати нема куди. *(Кладе бумажник на стіл)*.

Ризположенський. Та що ви, Лазаре Єлизаровичу, невже зайві? Певне, жартуєте?

Подхалюзін. Без ніяких жартів.

Ризположенський. А коли зайві, то чого ж бідному чоловікові не допомогти. Вам бог пошле за це.

Подхалюзін. А чи багато вам треба?

Ризположенський. Дайте три карбованчики.

Подхалюзін. Чого так мало-с?

Ризположенський. Ну, дайте п'ять.

Подхалюзін. А ви просіть більше.

Ризположенський. Ну, вже коли ваша ласка — дайте десять.

Подхалюзін. Десять-с! Так, задарма?

Ризположенський. Як задарма! Заслужу, Лазаре Єлизаровичу, коли-небудь поквитаємося.

Подхалюзін. Усе це буки. Улита їде, та коли ще вона буде. А ми тепер з вами ось яку матерію заведемо: чи багато вам Самсон Силич обіцяли за всю цю механіку?

Ризположенський. Сором казати, Лазаре Єлизаровичу, тисячу карбованців та стару шубу єнотову. Вже менше за мене ніхто не візьме, їй-богу, от хоч підіть приціниться.

Подхалюзін. Ну, так от що, Сисою Псоїчу, я вам дам дві тисячі за цей же самий предмет.

Ризположенський. Благодійнику ви мій, Лазаре Єлизаровичу! З жінкою й з дітьми в кабалу піду.

Подхалюзін. Сто сріблом зараз же, а решту потім, по закінченні всієї цієї пригоди.

Ризположенський. Ну, ось, як за таких людей бога не молити! Тільки яка-небудь свиня неосвічена може не почувати цього. Я вам у ніжки вклонюся, Лазаре Єлизаровичу!

Подхалюзін. Це вже нащо ж! Тільки, Сисою Псоїчу, вже хвостом не вертіти туди й сюди, а ходи в акураті,— потрапив на цю точку і вертись на цій лінії. Розумієте-с?

Ризположенський. Як же не розуміти! Що ви, Лазаре Єлизаровичу, маленький, чи що, я! Пора розуміти!

Подхалюзін. Та що ви розумієте? Ось діла які. Ви попереду вислухайте. Приїздимо ми з Самсоном Силичем до міста, і ерестрика цього привезли як слід. Ось він і пі-

шов по кредиторах: той не згоджується, інший не згоджується; та отак, ні один-таки не йде на цю штуку. Ось воно яка стаття.

Ризположенський. Що ви оце кажете, Лазаре Єлизаровичу! Га! Бач, якої завів! От народ!

Подхалюзін. Як би нам тепер з цим ділом не сплохувати! Розумієте ви мене чи ні?

Ризположенський. Себто щодо неспроможності, Лазаре Єлизаровичу?

Подхалюзін. Неспроможність там сама по собі, а ось щодо моїх справ.

Ризположенський. Хе-хе-хе... Цебто будинок з крамницями... ото будинок... значить... хе-хе-хе...

Подхалюзін. Що-о?

Ризположенський. Ну, це я так, Лазаре Єлизаровичу, з дурного розуму, начебто для жарту.

Подхалюзін. Гляди, для жарту! А ви цим не жартуйте. Тут не те що будинок, у мене тепер така фантазія в голові про цей предмет, що треба з вами докладно поміркувати! Ходім-но до мене... Тишко!

ЯВА ШОСТА

Ті ж і Тишка.

Подхалюзін. Прибери тут все це! Ну, ходімо, Сисою Псоїчу!

Тишка хоче забрати горілку.

Ризположенський. Стривай, стривай. Ех, братику, який ти дурний! Бачиш ти, що хочуть пити, ти і зажди... ти і зажди. Ти ще малий, ну то ти будь поштивий і поблажливий. Я, Лазаре Єлизаровичу, чарочку вип'ю.

Подхалюзін. Пийте, та тільки швиденько, ось-ось приїде сам.

Ризположенський. Зараз, батечку Лазаре Єлизаровичу, зараз! *(П'є й закушує)*. Та вже ми краще її з собою візьмемо.

Виходять.

Тишка прибирає дещо; згори сходять Устина Наумівна і Фомінішна. Тишка виходить.

Фомінішна. Вже поріши ти з її потребою, Устино Наумівно! Бачиш, дівка змучилася зовсім, та вже й пора, матінко. Молодість не бездонний горщик, та і той, кажуть, спорожнюється. Я вже це по собі знаю. Я на тринадця-

тому році заміж ішла, а їй ось через місяць дев'ятнадцятий годочок мине. Нащо томити її даремно! Інші в її порі вже дітей поприводили. Тож-то, матінко моя, нащо ж її томити!

Устина Наумівна. Сама все це розумію, срібна, та хіба через мене діло стоїть: у мене женихів отих — що хортів. Та, бачиш, перебірливі дуже вони з матінкою.

Фомінішна. Та що їх перебирати! Ну, звісне діло, щоб були люди свіжі, не плішиві, щоб не пахло нічим, а там якого не візьми — усе людина.

Устина Наумівна *(сідаючи)*. Присісти, срібна. Змучилась я нині за цілісінький день; з раннього ранку, наче ганчірка яка, микаюся. Адже й проминути нічого не можна, скрізь, виходить, потрібна людина. Звісне діло, срібна, кожна людина — живе створіння: тому наречена потрібна, тій жениха хоч народи та подай, а там де-небудь уже й весілля. А хто сотворить — усе я ж. Відбувай одна за всіх, Устино Наумівно. А через що відбувай? Через те, що так уже, видно, влаштовано,— від початку світу отаке колесо закручено. Так, треба правду сказати, не обминають і нас за труди: хто на плаття тобі матерії, хто шаль з бахромою, хто тобі чепчик змайструє, а де й золотий, де й більше перепаде,— звісно, що чого варте, дивлячись по змозі.

Фомінішна. Що й казати, матінко, що й казати!

Устина Наумівна. Сідай, Фомінішно, ноги ж старі, ламані.

Фомінішна. І, матінко, ніколи! Адже який гріх: сам щось із міста не їде, всі у страху ходимо; того й жди, п'яний приїде. А вже який шалений, господи! Народиться ж отакий бешкетник!

Устина Наумівна. Відома річ: з багатим мужиком, як з чортом, не швидко впораєшся.

Фомінішна. Вже ми від нього страху бачили! От на тому тижні, вночі, п'яний приїхав: розвоювався так, що на́ тобі! Страх, та й годі! Посуд трощить.. «У! — каже,— такі ви й отакі, уб'ю з одного разу!»

Устина Наумівна. Неосвіченість.

Фомінішна. І справді, матінко! А я побіжу, рідна, нагору,— Аграфена Кіндратівна у мене там сама ж. Ти як ітимеш додому, то заверни до мене — я тобі окорочок зав'яжу. *(Іде по сходах)*.

Устина Наумівна. Зайду, срібна, зайду.

Подхалюзін входить.

ЯВА СЬОМА

Устина Наумівна і Подхалюзін.

Подхалюзін. А! Устино Наумівно! Скільки літ, скільки зим.

Устина Наумівна. Здрастуй, жива душа, як пострибуєш?

Подхалюзін. А що нам робиться? *(Сідає)*.

Устина Наумівна. Мамзельку, коли хочеш, висватаю.

Подхалюзін. Красно дякую, нам поки що не потрібно.

Устина Наумівна. Сам, срібний, не хочеш, приятелеві удружу. У тебе ж, мабуть, знайомих по місту, як собак.

Подхалюзін. Та є-таки коло того.

Устина Наумівна. Ну, а коли є, то й слава тобі господи! Коли хоч трохи жених, чи холостяк він, чи нежонатий, чи вдівець який,— просто й тягни до мене.

Подхалюзін. Так ви його й ожените?

Устина Наумівна. Так і оженю. Чому ж не оженити? І не схаменешся, як оженю.

Подхалюзін. Це діло добре. А ось теперечки я у вас спитаю, Устино Наумівно, за чим це ви до нас надто часто унадились?

Устина Наумівна. А тобі яка печаль! За чим би я не ходила. Адже я не крадена якась, не вівця без імені. Тобі яке діло?

Подхалюзін. Та так, чи не даремно ходите?

Устина Наумівна. Як даремно? З чого це ти, срібний, вигадав! Подивись лиш, якого жениха знайшла. Благородний, селяни є і з себе молодець.

Подхалюзін. Так за чим затримка?

Устина Наумівна. Ні за чим! Хотів завтра приїхати та обзнайомитись. А там обкрутимо, та й по всьому.

Подхалюзін. Обкрутіть, спробуйте,— він вам накоптить.

Устина Наумівна. Що це ти, чи не хворий, яхонтовий?

Подхалюзін. От ви побачите!

Устина Наумівна. До вечора не дожити: ти, алмазний, або п'яний, або зовсім з глузду з'їхав.

Подхалюзін. Про це вже ви не звольте турбуватися, ви про себе подумайте, а ми знаємо, що знаємо.

Устина Наумівна. Та що ж ти знаєш?

Подхалюзін. Хіба мало чого знаємо.

Устина Наумівна. А коли що знаєш, то й нам скажи: може, язик-таки не відпаде.

Подхалюзін. У тому й сила, що сказати не можна.

Устина Наумівна. Чого ж не можна, переді мною совісно, чи що, бральянтовий, нічого — кажи, дарма що.

Подхалюзін. Тут справа не в совісті. А вам скажи, ви, чого доброго, рознесете.

Устина Наумівна. Анафема хай буду, коли скажу, руку дам відрубати.

Подхалюзін. То-то ж бо. Уговор паче грошей.

Устина Наумівна. Звісне діло. Ну, що ж ти знаєш?

Подхалюзін. А от що, Устино Наумівно, чи не можна б як цьому вашому женихові відмовити?

Устина Наумівна. Та що ти, блекоти, чи що, наївся?

Подхалюзін. Нічого не наївся! А якщо вам завгодно говорити по щирості, по совісті, так це ось яка справа: в мене є один знайомий купець з росіян, і вони дуже закохані в Алімпіяду Самсонівну-с. «Чого,— каже,— не дати, тільки б оженитися, нічого,— каже,— не пошкодую».

Устина Наумівна. Чого ж ти мені раніше, алмазний, не сказав?

Подхалюзін. Сказати було нічого, через те саме, що я й сам недавно дізнався.

Устина Наумівна. Вже тепер пізно, бральянтовий!

Подхалюзін. А вже який жених, Устино Наумівно! Та він вас з ніг до голови золотом обсипле, з живих соболів шубу пошиє.

Устина Наумівна. Та, голубчику, не можна! Рада б я радістю, та вже я слово дала.

Подхалюзін. Ну, як вам завгодно! А за цього висватаєте, то лиха наживете, що потім і не розплутаєте.

Устина Наумівна. Ну, ти сам подумай, з яким я рилом з'явлюся до Самсона Силича? Наговорила їм три мішки гречаної вовни, що і багатий, і красунь, і закоханий так, що й жити не може. А тепер що скажу? Ти ж сам знаєш, яке у вас чадонько Самсон Силич, він же як що, то й чепчика помне.

Подхалюзін. Нічого не помне.

Устина Наумівна. Та й дівку роздражнила,— на день двічі присилає: що жених та як жених?

Подхалюзін. А ви, Устино Наумівно, не тікайте від свого щастя. Хочете дві тисячі карбованців і шубу соболеву, щоб тільки весілля це розладнати? А за сватання в нас окрема угода буде. Я вам скажу, що жених такий, якого ви зроду й не бачили; тільки ось одне: походження не благородного.

Устина Наумівна. А вони хіба благородні? Тож-то й біда, яхонтовий! Нині поведенція така пішла, що всяка тобі лапотниця в дворянство пнеться. Ось хоч би й Алімпіяда Самсонівна, звісно, дай їй бог доброго здоров'я, обдаровує по-князівському, а походження, либонь, гіршого за наше. Батько ж, Самсон Силич, накожнями торгував на Балчузі; добрі люди Самсошкою прозивали, потиличниками годували. Та й матінка ж, Аграфена Кіндратівна, трохи-трохи не паньовниця — з Преображенського взята. А нажили капітал, та в купці вилізли, то й дочка в принцеси пнеться. А все це грошики. От я чим гірша за неї, а її ж хвоста й доглядай. Виховання теж не бозна-якого: пише, неначе слон черевом повзе, по-французькому або на фортеп'янах теж сям-там, та й нема нічого; ну, а танець утнути — я й сама пилу в ніс пущу.

Подхалюзін. Ну, от бачите — за купцем бути їй багато пристойніше.

Устина Наумівна. А як же мені з женихом бути, срібний? Я його вже надто запевнила, що така Алімпіяда Самсонівна красуня, що справжній тобі патрет: і освічена, кажу, і по-французькому, і на різні манери знає. Що ж я йому тепер скажу?

Подхалюзін. Та ви й тепер йому те саме скажете, що, мовляв, і красуня, і освічена, і всякі манери, тільки, мовляв, у них з грошима розладналося, то він сам відмовиться!

Устина Наумівна. А що ж, і справді, бральянтовий. Та ні, зажди! Як же! Адже я йому сказала, що в Самсона Силича грошей — кури не клюють.

Подхалюзін. Ото ж, надто прудкі ви розписувати. А звідки ви знаєте, скільки в Самсона Силича грошей, хіба ви лічили?

Устина Наумівна. Та це вже кого не спитай, кожний скаже, що Самсон Силич купець багатющий.

Подхалюзін. Еге! Багато ви знаєте! А що після того буде, як висватаєте значного чоловіка, а Самсон Силич

грошей не дасть? А він після всього цього відступиться та скаже: я, мовляв, не купець, що мене можна на приданому обдурювати! Та ще, як значний чоловік, подасть скаргу до суду, бо значній людині скрізь є хід: ми от з Самсоном Силичем ускочили, та й вам не уникнути. Адже ви самі знаєте: можна обдурити на приданому нашого брата, якось обійдеться, а значну людину обдури, то потім і не втечеш.

Устина Наумівна. Годі вже тобі лякати мене! Збив з пантелику зовсім.

Подхалюзін. А ви ось візьміть завдаточку сто сріблом, та й по руках.

Устина Наумівна. То ти, яхонтовий, кажеш, що дві тисячі карбованців і шубу соболеву?

Подхалюзін. Точно так. Вже будьте спокійні. А як одягнете шубу соболеву, Устино Наумівно, та по гулянці пройдетесь,— інший подумає, що генеральша якась.

Устина Наумівна. А що ти думаєш, і справді! Як одягну соболеву шубу, підбадьорюся та руки в боки, то ваша братва бородані роти пороззявляєте. Розахаються так, що пожежною трубою не заллєш; жінки з ревнощів вам усі носи пообривають.

Подхалюзін. Це точно!

Устина Наумівна. Давай завдаток! Будь-що-будь!

Подхалюзін. А ви, Устино Наумівно, вільним духом, не лякайтесь!

Устина Наумівна. Чого лякатись! Тільки гляди: дві тисячі карбованців та соболеву шубу.

Подхалюзін. Кажу вам, із живих пошиємо. Що вже там говорити!

Устина Наумівна. Ну, прощавай, ізумрудний. Побіжу тепер до жениха. Завтра побачимось, то я тобі все одлепортую.

Подхалюзін. Заждіть! Куди там бігти! Зайдіть до мене — горілочки вип'ємо. Тишко! Тишко!

Входить Тишка.

Ти дивись, коли хазяїн приїде, то ти відразу прибіжи за мною.

Виходять.

ЯВА ВОСЬМА

Тишка *(сідає до столу і виймає з кишені гроші)*. Півкарбованця сріблом — це сьогодні Лазар дав. Та ось недавно, як з дзвіниці впав, Аграфена Кіндратівна гривеника дали, та четвертака в орлянку виграв, та позавчора хазяїн забув на прилавку карбованця. От скільки грошей! *(Лічить про себе)*.

Голос Фомінішни за сценою: «Тишко, га, Тишко! Чи довго мені кричати?»

Що там ще?

«Чи вдома там Лазар?»

Був, та весь вийшов!

«Та куди ж він подівся?»

А я звідки знаю, хіба він у мене питається! От якби питався — я б знав.

Фомінішна йде сходами вниз.

Фомінішна. Адже Самсон Силич приїхав, та, видать, напідпитку.

Тишка. Ф'ю! Ускочили!

Фомінішна. Біжи, Тишко, за Лазарем, голубчику, біжи швидше!

Тишка біжить.

Аграфена Кіндратівна *(з'являється на сходах)*. Що, Фомінішно, матінко, куди він іде?

Фомінішна. Та наче, матінко, сюди! Ох, замкну я двері, їй-богу, замкну; нехай собі нагору йде, а ти вже, голубонько, тут посидь!

Стук у двері і голос Самсона Силича: «Ей, одімкніть, хто там?» Аграфена Кіндратівна зникає.

Піди, батечку, піди засни, Христос з тобою!

Большов за дверима: «Та що ти, стара відьмо, з глузду, чи що, з'їхала?»

Ах, голубчику ти мій! Ах, я мимра сліпа! Здалося ж мені здуру, що ти напідпитку приїхав. Вже вибачай мені, глуха стала на старості літ.

Самсон Силич входить.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Фомінішна і Большов.

Большов. Стряпчий був?

Фомінішна. А стряпали, батеньку, щі з солониною, гуска смажена, драчона.

Большов. Та ти блекоти, чи що, наїлася, стара дурепо!

Фомінішна. Ні, батечку! Сама куховарці наказувала.

Большов. Іди геть! *(Сідає).*

Фомінішна йде до дверей. Подхалюзін і Тишка входять.

Фомінішна *(повертаючись).* Ах, я дурна, дурна! Не осуди мене за погану пам'ять. Холодне ж порося зовсім з голови вискочило.

ЯВА ДЕСЯТА

Подхалюзін, Большов і Тишка.

Большов. Забирайся геть!

Фомінішна виходить.

(До Тишки). Чого ти рота роззявив? Чи тобі роботи нема?

Подхалюзін *(до Тишки).* Сказали тобі, здається!

Тишка виходить.

Большов. Стряпчий був?

Подхалюзін. Був.

Большов. Говорив ти з ним?

Подхалюзін. Та що, Самсоне Силичу, хіба він почуває? Звісно, чорнильна душа! Одно торочить — об'явитися неспроможним.

Большов. Що ж, об'явитись, то й об'явитись — один кінець.

Подхалюзін. Ах, Самсоне Силичу, що це ви зволите казати!

Большов. Що ж, гроші заплатити? Та звідки ж це ти взяв? Та я краще все вогнем спалю, а їм і копійки не дам. Перевозь товар, продавай векселі, нехай тягнуть, крадуть, хто хоче, а вже я їм не платник.

Подхалюзін. Помилуйте, Самсоне Силичу, діло було поставлено у нас так чудово, а тепер має все розладнатись.

Большов. А тобі що? Не твоє було. Ти старайся тільки,— я тебе не забуду.

Подхалюзін. Не маю потреби ні в чому після вашого благодіяння. І даремно ви такий сюжет про мене маєте. Я теперечки ладен всю душу віддати за вас, а не то щоб який фальш зробити. Ви посуваєтесь до старості, Аграфена Кіндратівна дама розніжена, Алімпіяда Самсонівна баришня освічена і в таких літах; треба ж і щодо неї дбайливість прикласти. А тепер такі обставини: хіба мало що може вийти з усього цього.

Большов. А що таке може вийти? Я один відповідатиму.

Подхалюзін. Що про вас говорити! Ви, Самсоне Силичу, віджили свій вік; хвалити бога, пожили, а Алімпіяда Самсонівна, звісне діло, баришня, яких у світі нема. Я вам, Самсоне Силичу, по совісті кажу, цебто як усе це по моїх почуттях: коли я теперечки стараюсь для вас, і моїх старань, можна сказати, не шкодуючи поту-крові, докладаю, то це все більше через те саме, що шкода мені вашої сім'ї.

Большов. Годі. Чи ж це так?

Подхалюзін. Дозвольте-с: ну, припустімо, що все це щасливо закінчиться, гаразд. Зостанеться у вас чим улаштувати Алімпіяду Самсонівну. Ну, про це й говорити нема чого; були б гроші, а женихи знайдуться. Ну, а коли гріх який, боронь боже! Як причепляться, та почнуть по судах тягати, та на всю сім'ю отака мораль піде, а ще, чого доброго, і майно все віднімуть: муситимуть вони голод терпіти, і без усякого піклування, як пташенята які беззахисні. Та це нехай бог боронить! Це що ж буде тоді? *(Плаче).*

Большов. Та ти чого плачеш?

Подхалюзін. Звісно, Самсоне Силичу, я це для прикладу кажу,— в добрий час мовити, в лихий промовчати, від слова не станеться; а ворог же сильний — горами хитає.

Большов. Що ж робити, братику, вже, знати, така воля божа, проти неї не підеш.

Подхалюзін. Це точно, Самсоне Силичу! А все ж, як на мій дурний розсуд, влаштувати б поки що Алімпіяду Самсонівну за хорошого чоловіка, то вже тоді буде вона принаймні як за кам'яною стіною. Та головне, щоб була душа в чоловіка, то він буде почувати. А то онде,

що сватався за Алімпіяду Самсонівну благородний — і голоблі назад повернув.

Большов. Як назад? Та з чого це ти вигадав?

Подхалюзін. Я, Самсоне Силичу, не вигадав, ви спитайте Устину Наумівну. Мабуть, щось прочув, хто його знає.

Большов. Ану його! По моїх ділах тепер не такого треба.

Подхалюзін. Ви, Самсоне Силичу, поміркуйте: я стороння людина, не рідна, а для вашого добробуту ні вдень ні вночі спокою собі не знаю, та й серце в мене все зболіло; а за нього віддають баришню, можна сказати, красу неописану; та ще й грошей дають, а він ламається та пишається, ну, чи є в ньому душа після всього цього?

Большов. Ну, а не хоче, то й не треба, не заплачемо!

Подхалюзін. Ні, ви, Самсоне Силичу, поміркуйте про це: чи є душа в чоловіка? Я от сторонній зовсім, та не можу без сліз бачити всього цього. Зрозумійте ви це, Самсоне Силичу! Інший би й гадки не мав так побиватися заради чужого діла; а ось мене тепер ви хоч виженіть, хоч бийте, а я вже вас не залишу, бо не можу,— серце в мене не таке.

Большов. Та як же тобі залишити мене, адже тільки й надії тепер, що ти. Сам я старий, діла підійшли скрутні. Почекай, може, ще таке діло зробимо, що ти й не сподіваєшся.

Подхалюзін. Та не можу ж я цього зробити, Самсоне Силичу. Зрозумійте ви з цього; не така я зовсім людина! Іншому, Самсоне Силичу, звичайно, це все одно, йому все байдуже, а я вже не можу; самі зволите бачити, клопочуся я чи ні? Як чорт який, побиваюсь я теперечки через ваше діло, бо не така я людина-с. Шкодуючи вас це робиться, і не стільки вас, скільки сім'ю вашу. Самі зволите знати, Аграфена Кіндратівна дама розніжена, Алімпіяда Самсонівна баришня, яких у світі нема...

Большов. Невже і в світі нема? Та ти, брат, чи не теє?..

Подхалюзін. Що?.. Ні, я нічого!..

Большов. Тож-бо, брат, ти вже краще одверто кажи. Закоханий ти, чи що, в Алімпіяду Самсонівну?

Подхалюзін. Ви, Самсоне Силичу, може, жартувати зволите?

Большов. Який жарт! Я тебе без жартів питаю.

Подхалюзін. Помилуйте, Самсоне Силичу, чи смію я про це подумати?

Большов. А що ж би то таке — не сміти? Що вона, княжна, чи що, яка?

Подхалюзін. Хоч і не княжна, та як були ви мені за благодійника і замість батька рідного... Та ні, Самсоне Силичу, помилуйте, як же це можна, невже ж я цього не почуваю!

Большов. То ти, виходить, її не любиш?

Подхалюзін. Як же не любити, помилуйте, здається, більш за все на світі. Та ні, Самсоне Силичу, як же це можна.

Большов. Ти б так і казав, що люблю, мовляв, більш за все на світі.

Подхалюзін. Та як же не любити. Самі зволите розміркувати: день думаю, ніч думаю... чи то пак, звісне діло, Алімпіяда Самсонівна — баришня, яких у світі нема... Та ні, цього не можна. Де ж нам!..

Большов. Та чого ж не можна, дурноголовий?

Подхалюзін. Та як же можна, Самсоне Силичу? Як знамши я вас, наче отця рідного, і Алімпіяду Самсонівну, і знов знамши себе, що я таке значу,— де ж мені з суконним рилом?

Большов. Нічого не суконне. Рило як рило. Був би розум у голові, а тобі розуму не позичати, цим добром бог нагородив. То що ж, Лазаре, посватати тобі Алімпіяду Самсонівну, га? Красуню оту неописану?

Подхалюзін. Та помилуйте, чи смію я? Алімпіяда Самсонівна, може, на мене і дивитись не схоче!

Большов. Велике діло! Не танцювати ж мені під її дудочку на старості літ. За кого звелю, за того й піде. Моя дитина: хочу з кашею їм, хочу масло збиваю. Ти зо мною говори.

Подхалюзін. Не смію я, Самсоне Силичу, про це з вами говорити. Не хочу бути падлюкою проти вас.

Большов. Який ти, братику, дурний! Коб я тебе не любив, хіба я б так з тобою розмовляв? Чи розумієш ти, що я можу на все життя тебе щасливим зробити! Все життя можу тобі подарувати.

Подхалюзін. А хіба я вас не люблю, Самсоне Силичу, більше за батька рідного? Та покарай мене бог!.. Та що я за тварюка!

Большов. Ну, а дочку любиш!

Подхалюзін. Змучився весь! Уся душа в мене перевернулась давно.

Большов. Ну, а коли душа перевернулась, то ми тебе поправимо. Бери, Гордію, нашу Федосію.

Подхалюзін. Татоньку, за що нагороджуєте? Не вартий я цього, не вартий! І фізіономія в мене зовсім не така.

Большов. Ну її, фізіономію! А от я на тебе все майно перепишу; то потім кредитори ще пошкодують, що по двадцять п'ять копійок не взяли.

Подхалюзін. Ще як пошкодують!

Большов. Ну, ти йди тепер у місто, а згодом заходь до нареченої: ми їм жарт устругнемо.

Подхалюзін. Слухаю, татоньку!

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

Вітальня в домі Большова.

ЯВА ПЕРША

Большов *(входить і сідає на крісло; якийсь час дивиться по кутках і позіхає)*. Ось воно, життя; істинно сказано: суєта суєт і всяка суєта. Чорт його знає, і сам не добереш, чого хочеться. От би й закусив чогось, та обід зіпсуєш; а й так сидіти, очманіти можна. Або, може, чайком поласувати, чи що. *(Мовчання)*. Отак і все: жив, жив чоловік, та раптом і помер,— так усе прахом і піде. Ох, боже, боже! *(Позіхає й дивиться по кутках)*.

ЯВА ДРУГА

Аграфена Кіндратівна і Ліпочка, виряджена.

Аграфена Кіндратівна. Ходи, ходи, моя крихітко; тільки обережніше, дверей не зачепи. Подивись-но, Самсоне Силичу, полюбуйся, сударь ти мій, як я дочку вирядила! Ач ти, не зачіпай нас! Що твій розан-півонія!

(До неї). Ах ти, моя ангеліка, царівна, херувимчику ти мій! *(До нього).* Чи не правда, Самсоне Силичу, га? Тільки б їй у кареті їздити шестернею.

Большов. Поїде й парою — невеликого польоту поміщиця!

Аграфена Кіндратівна. Вже звісно, не єнеральська дочка, а все ж, як є, красуня!.. Та приголуб же дитину, чого, як ведмідь, бурчиш!

Большов. А як мені ще приголублювати? Ручки, чи що, лизати, до ніжок кланятись? Ото яке диво! Бачили ми й пишніше вбраних.

Аграфена Кіндратівна. Та що ти бачив? Так що-небудь, а це ж дочка твоя, дитя кровне, кам'яна ти людино.

Большов. То й що, як дочка? Слава богу, взута, вдягнена, нагодована,— чого їй ще хочеться?

Аграфена Кіндратівна. Чого хочеться! Та ти, Самсоне Силичу, очманів, чи що? Нагодована! Мало що нагодована! По християнському закону всякого нагодувати належить; і за чужих піклуються, а не тільки за своїх,— а це ж і на людях сказати гріх; як не є, рідна дитина!

Большов. Знаємо, що рідна,— та чого ж їй ще? Що ти мені притчі оці розтлумачуєш? Не в рамку ж її вправляти! Розуміємо, що отець.

Аграфена Кіндратівна. Та коли вже ти, батечку, отець, то не будь свекром! Пора, здається, до тями прийти; розлучатися незабаром доведеться, а ти й доброго слова не вимовиш; мусив би що-небудь таке житейське порадити на користь. Нема в тобі ніякого звичаю родительського!

Большов. А нема, то що за біда: виходить, так бог створив.

Аграфена Кіндратівна. Бог створив! А сам же ти що? Адже й вона, здається, створіння божеське чи ні? Не худобина якась, прости господи!.. Та спитай у неї що-небудь.

Большов. А чого мені питати? Гусь свині не товариш: як хочете, так і робіть.

Аграфена Кіндратівна. Та на ділі-то вже не питатимемо,— ти поки що ось. Людина приїде чужа, стороння, все-таки як хочеш примірюй, а мужчина не женщина,— уперше ж приїде, не бачили ж його.

Большов. Сказано, що відчепись!

Аграфена Кіндратівна. Батько ти отакий, а ще рідним звешся! Ах ти, дитятко моє покинуте, стоїш, немовби яка сиротинонька, похиливши голівоньку. Відступилися від тебе та й знати не хочуть. Сядь, Ліпочко, сядь, серденько, ненаглядний мій скарб! *(Садовить)*.

Ліпочка. Ах, одчепіться, мамонько! Зім'яли зовсім.

Аграфена Кіндратівна. Ну, то я на тебе здалечку подивлюся!

Ліпочка. Та вже дивіться, та тільки не фантазуйте! Фі, мамонько, не можна одягтися пристойно: ви враз розчулитеся.

Аграфена Кіндратівна. Так, так, дитятко! Та тільки-но гляну на тебе, то ж це жаль бере.

Ліпочка. Що ж, адже треба коли-небудь.

Аграфена Кіндратівна. А все жаль, дурненька: ростили, ростили та й виростили — та ні з того ні з сього в чужі люди віддаємо, немов ти набридла нам та надокучила дурненькими малими пустощами, покірливим своїм поводженням. Ось виживемо тебе з дому, немов ворога з міста, а потім схопимося та похопимося, та й нема де взяти. Подумайте, люди добрі, яке воно життя в чужій-дальній стороні, чужим шматком давишся, кулаком сльози втираючи! Та, боронь боже, нерівня трапиться, чи дурень лихий нав'яжеться, або дурень який дурного син! *(Плаче)*.

Ліпочка. От ви нараз і розплакалися! Справді, як не соромно, мамонько! Що там за дурень?

Аграфена Кіндратівна *(плачучи)*. Та це вже так говориться, до речі кажучи.

Большов. А про що б це ти, бач, розрюмсалась? От спитати тебе, то й сама не знаєш?

Аграфена Кіндратівна. Не знаю, батечку, ох, не знаю: таке найшло на мене.

Большов. Отож-то з дурного розуму. Сльози у вас дешеві.

Аграфена Кіндратівна. Ох, дешеві, батечку, дешеві; і сама знаю, що дешеві, та що ж робити?

Ліпочка. Фі, мамонько, як ви раптом! Годі вам! Ну, раптом приїде — хіба ж це хороше!

Аграфена Кіндратівна. Перестану, дитятко, перестану, зараз перестану!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна *(входячи)*. Здрастуйте, золоті! Чому це ви невеселі — носи повісили?

Цілуються.

Аграфена Кіндратівна. А ми вже заждалися тебе.

Ліпочка. Що, Устино Наумівно, чи скоро приїде?

Устина Наумівна. Винна, провалитися мені зараз, винна! А діла ж наші, срібні мої, не дуже хороші.

Ліпочка. Як? Що таке за новина?

Аграфена Кіндратівна. Що ти там ще вигадала?

Устина Наумівна. А те, бральянтові, що жених наш чогось мнеться.

Большов. Ха-ха-ха! А ще сваха! Де тобі посватати!

Устина Наумівна. Уперся, як кінь,—ні тпру ні ну; слова з нього не витягнеш путнього.

Ліпочка. Та що ж це, Устино Наумівно? Та як же це ти, справді!

Аграфена Кіндратівна. Ах лишенько! Та як же це бути?

Ліпочка. Та чи давно ти його бачила?

Устина Наумівна. Сьогодні вранці була. Вийшов, як є, в самому шлафорку, а вже почастував — честь честю. І кофію звелів, і ромку, а вже сухарів навернув — силу-силенну. Призволяйтесь, каже, Устино Наумівно! Я була про діло почала, знаєш — треба, мовляв, якось порішити; ти ж, кажу, сьогодні хотів їхати обзнайомитись, а він мені на це нічого путнього не сказав. Ось, каже, подумавши та порадившись, а сам тільки поясок підсмикує.

Ліпочка. Що ж він там абияк сентиментальничає? Справді, вже нудно дивитись, як усе це тягнеться.

Аграфена Кіндратівна. І справді, чого він ламається? Хіба ми гірші за нього?

Устина Наумівна. А жаба його заклюй, хіба ми іншого не знайдемо?

Большов. Ну, іншого ти вже не шукай, а то знову те саме буде. Іншого я вже сам вам знайду.

Аграфена Кіндратівна. Еге, знайдеш, на печі сидячи; ти вже й забув, здається, що в тебе дочка є.

Большов. А ось побачимо!

Аграфена Кіндратівна. Що бачити! Бачити ж нема чого! Вже не кажи ти мені, прошу, не розстроюй мене. *(Сідає)*.

Большов регоче. Устина Наумівна відходить з Ліпочкою на другий бік сцени. Устина Наумівна розглядає її сукню.

Устина Наумівна. Ач ти, як вирядилася,— сукня ж на тобі яка авантажна. Чи не сама й змайструвала?

Ліпочка. От жах як треба самій! Що ми, старці, чи що, по-твоєму? А мадами ж нащо?

Устина Наумівна. Ач ти, вже й старці! Хто тобі говорить такі дурниці? Тут міркують про хазяйство, чи не сама, мовляв, шила,— а то, звісне діло, і сукня ота твоя чортзна-що.

Ліпочка. Що ти, що ти! Здуріла, чи що? Де в тебе очі? Чого це ти конфузити надумала?

Устина Наумівна. Чого це ти так розприндилася?

Ліпочка. От оказія! Стану я терпіти такий наклеп. Та що я, дівчисько, чи що, яке неосвічене!

Устина Наумівна. Звідки ти це взяла? Звідки це напала на тебе така примха? Хіба я огудила твою сукню? Чим не сукня — і кожен скаже, що сукня. Тільки ж тобі вона не годиться; як на твою красу, то зовсім не таку треба,— згинь душа, коли брешу. Для тебе золотої мало, давай нам вишиту жемчугом. От і всміхнулася, ізумрудна! Я ж знаю, що кажу!

Тишка *(входить)*. Сисой Псоїч звеліли спитати, чи можна, мовляв, увійти. Вони тамечки у Лазаря Єлизаровича.

Большов. Біжи клич його сюди з Лазарем.

Тишка виходить.

Аграфена Кіндратівна. Що ж, недарма ж закуска наготовлена, от і закусимо. А вже тобі, Устино Наумівно, мабуть, давно горілочки хочеться?

Устина Наумівна. Звісне діло, адміральська година — найбільш підходящий час.

Аграфена Кіндратівна. Ну, Самсоне Силичу, рушай з місця, чого ото так сидіти.

Большов. Зажди, ось ті підійдуть — ще встигнеш.

Ліпочка. Я, мамонько, піду роздягнусь.

Аграфена Кіндратівна. Піди, дитятко, піди.

Большов. Зачекай, не роздягайся: жених приїде.

Аграфена Кіндратівна. Який там ще жених — годі дуріти.

Большов. Зачекай, Ліпо, жених приїде.

Ліпочка. Хто ж це, татоньку? Знаю я його чи ні?

Большов. А ось побачиш, то, може, й пізнаєш.

Аграфена Кіндратівна. Що ти його слухаєш, який ще там дідько приїде! Просто язиком меле.

Большов. Кажуть тобі, що приїде, то вже я, виходить, знаю, що кажу.

Аграфена Кіндратівна. Якщо й справді хтось приїде, то казав би вже ти до пуття, а то приїде, приїде, а бог знає, хто приїде. От завсігди так.

Ліпочка. Ну, то я, мамонько, залишуся. *(Підходить до дзеркала, видивляється; потім до батька).* Татоньку!

Большов. Чого тобі?

Ліпочка. Соромно сказати, татоньку!

Аграфена Кіндратівна. Який там сором, дурненька! Говори, коли що треба.

Устина Наумівна. Сором не дим — очей не виїсть.

Ліпочка. Ні, їй-богу, соромно!

Большов. Ну, затулись, коли соромно!

Аграфена Кіндратівна. Капелюшка нового хочеться, чи що?

Ліпочка. От і не вгадали, зовсім не капелюшка.

Большов. То чого ж тобі?

Ліпочка. Вийти заміж за військового!

Большов. Оце-то втяла!

Аграфена Кіндратівна. Перехрестись, безпутна! Христос з тобою!

Ліпочка. Що ж, адже інші виходять же.

Большов. Ну й нехай собі виходять, а ти сиди коло моря та жди погодки.

Аграфена Кіндратівна. Та ти мені і згадувати не смій! Я тобі і родительського благословення не дам.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж і Лазар, Ризположенський та Фомінішна коло дверей.

Ризположенський. Здрастуйте, батечку Самсоне Силичу! Здрастуйте, матінко Аграфено Кіндратівно! Олімпіадо Самсонівно, здрастуйте!

Большов. Здрастуй, брат, здрастуй! Сідати ласкаво просимо! Сідай і ти, Лазаре!

Аграфена Кіндратівна. Чи не хочете закусити? А в мене закусочка наготовлена.

Ризположенський. Чому ж, матінко, не закусити; я б тепер чарочку випив.

Большов. А от зараз підемо всі разом, а тепер поки що поговоримо трошки.

Устина Наумівна. Чому ж і не поговорити! От, золоті мої, чула я, немовби в газеті надруковано,— чи правда, воно, чи ні,— що другий Бонапарт народився, і немовби, золоті мої...

Большов. Бонапарт Бонапартом, а ми над усе маємо надію на милосердя боже; та не про це зараз мова.

Устина Наумівна. То про що ж, яхонтовий?

Большов. А про те, що літа наші посуваються, похилі вже, здоров'я теж переривається щохвилини, і один тільки творець відає, що наперед станеться; то й поклали ми, ще за життя свого, віддати заміж єдину дочку нашу, ну й щодо приданого теж можемо сподіватися, що вона не осоромить нашого капіталу і походження, а рівномірно і перед другими іншими.

Устина Наумівна. Ти ба, як солодко розповідає, бральянтовий.

Большов. А через те що дочка наша тут в наявності, і при всьому тому, бувши певні в чесній поведінці і заможності нашого майбутнього зятя, що для нас аж дуже відчутно, стосовно божеського благословення, то й призначаємо його теперечки для привселюдного лицезріння. Ліпо, ходи сюди.

Ліпочка. Що вам, татоньку, треба?

Большов. Ходи до мене, не вкушу, не бійся. Ну, тепер ти, Лазаре, повзи.

Подхалюзін. Давно готовий!

Большов. Ну, Ліпо, давай руку!

Ліпочка. Як, що це за дурниці? Що це ви вигадали?

Большов. Гірше, коли силою візьму!

Устина Наумівна. Ось тобі, бабо, і Юрія!

Аграфена Кіндратівна. Господи, та що ж це таке?

Ліпочка. Не хочу, не хочу! Не піду я за такого противного!

Фомінішна. З нами хресна сила!

Подхалюзін. Мабуть, татоньку, не бачити мені щастя на цьому світі! Мабуть, не буде по вашому бажанню!

Большов *(бере Ліпочку силоміць за руку і Лазаря).* Як же не буде, коли я того хочу? Для чого ж я й батько, коли не наказувати? Даремно, чи що, я її годував?

Аграфена Кіндратівна. Що ти! що ти! схаменися!

Большов. Знай, козо, своє стійло! Не твоє діло! Ну, Ліпо! Ось тобі жених! Прошу любити й жалувати! Сідайте рядком та поговоріть ладком, а там погуляймо й весіллячко!

Ліпочка. Як же, треба мені дуже з неуком сидіти! От оказія!

Большов. А не сядеш, то силою посаджу та примушу маніритися.

Ліпочка. Де це бачено, щоб виховані баришні одружувалися з своїми наймитами?

Большов. Мовчи краще! Звелю, то й за двірника підеш.

Мовчання.

Устина Наумівна. Настав на розум, Аграфено Кіндратівно, що це за біда така!

Аграфена Кіндратівна. Сама, рідна моя, затьмарилась, що комірчина яка. І збагнути не можу, звідки це взялося таке?

Фомінішна. Господи! Сьомий десяток живу, скільки весіль одгуляла, а такого паскудства не бачила.

Аграфена Кіндратівна. За що ж це ви, душогубці, дівку знеславили?

Большов. Еге, дуже мені треба слухати вашу фанаберію. Захотів віддати дочку за прикажчика, і вийде на моє, і говорити не смій; я і знати нікого не хочу. Ось тепер ходімо закусити, а вони нехай трохи потеревенять, може, якось порозуміються.

Ризположенський. Ходімо, Самсоне Силичу, і я з вами, для компанії, чарочку вип'ю. А це вже, Аграфено Кіндратівно, перше діло, щоб діти слухали батьків. Не ми це заводили, не нам і кінчати.

Устають і виходять усі, крім Ліпочки, Подхалюзіна і Аграфени Кіндратівни.

Ліпочка. Та що ж це, мамонько, таке? Що я їм, куховарка, чи що, дісталася? *(Плаче).*

Подхалюзін. Мамонько! Вам зятя такого, який би вас шанував і, значить, старість вашу покоїв, окрім мене, не знайти.

Аграфена Кіндратівна. Та як же це ти, батечку?

Подхалюзін. Мамонько! В мене бог уклав такий намір через те саме, що інший вас, мамонько, і знати не захоче, а я, поки мого віку *(плаче)*, повинен почувати.

Аграфена Кіндратівна. Ах лишенько! Та як же це бути?

Большов *(з дверей)*. Жінко, ходи сюди!

Аграфена Кіндратівна. Зараз, батечку, зараз!

Подхалюзін. Ви, мамонько, згадайте це слово, що я зараз сказав.

Аграфена Кіндратівна виходить.

ЯВА П'ЯТА

Ліпочка і Подхалюзін.
Мовчання.

Подхалюзін. Алімпіядо Самсонівно! Алімпіядо Самсонівно! Але, здається, ви гребуєте мною? Скажіть хоч одне слово-с! Дозвольте вашу ручку поцілувати.

Ліпочка. Ви дурень неосвічений!

Подхалюзін. За що ви, Алімпіядо Самсонівно, ображати зволите-с?

Ліпочка. Я вам один раз назавжди скажу, що не піду я за вас,— не піду.

Подхалюзін. Це як вам буде завгодно! Силою милим не будеш. Тільки я вам ось що скажу...

Ліпочка. Я вас слухати не хочу, відчепіться від мене! Якби ви були ввічливий кавалер,— ви бачите, що я ні за які скарби не хочу йти за вас,— ви мусили б відмовитися.

Подхалюзін. От ви, Алімпіядо Самсонівно, зволите говорити — відмовитись. Та коли я відмовлюся, що потім буде?

Ліпочка. А те й буде, що я одружуся з благородним.

Подхалюзін. З благородним? А благородний без приданого не візьме.

Ліпочка. Як без приданого? Що ви говорите! Подивіться лиш, яке в мене придане,— в ніс ударить.

Подхалюзін. Ганчірки! Благородний ганчірок не візьме! Благородному грошей треба.

Ліпочка. Що ж! Татонько і грошей дасть!

Подхалюзін. Добре, коли дасть! А коли дати нема чого? Ви ж татонькових справ не знаєте, а я їх дуже добре знаю: адже татонько ваш банкрут-с.

Ліпочка. Як банкрут? А будинок, а крамниці?

Подхалюзін. А будинок і крамниці — мої!

Ліпочка. Ваші? Ідіть-но ви,— що ви мене морочити хочете? Дурнішу за себе знайшли!

Подхалюзін. А ось у нас є законні документи. *(Виймає).*

Ліпочка. То ви купили в татонька?

Подхалюзін. Купив!

Ліпочка. Де ж ви грошей узяли?

Подхалюзін. Грошей! У нас, слава богу, грошей більше, ніж у якого благородного.

Ліпочка. Що ж це таке зі мною роблять? Виховували, виховували, потім і збанкрутували!

Мовчання.

Подхалюзін. Ну, припустимо, Алімпіядо Самсонівно, що ви одружитеся з благородним,— яке з цього пуття? Тільки й слави, що пані, а приємності ніякої нема-с. Ви звольте самі розміркувати: пані ж часто самі пішки на базар ходять. А якщо й виїдуть куди, то тільки й слави, що четверня, а гірша за одну купецьку. Їй-богу, гірша! Одягаються теж не дуже пишно. А якщо за мене ви, Алімпіядо Самсонівно, підете-с,— то перше слово; ви й дома будете в шовкових платтях ходити, а в гості чи в театр — окрім оксамитних і одягати не будемо. Що ж до капелюшків чи салопів — не будемо дивитись на всякі дворянські пристойності, а надінемо який чудніше! Коней заведемо орловських.

Мовчання.

Коли ж ви щодо фізіономії сумніваєтесь, то це як вам буде завгодно-с: ми теж і фрак одягнемо та бороду поголимо чи так підстрижемо, по моді-с, це для нас однаково-с.

Ліпочка. Та ви всі перед весіллям таке кажете, а там і обдурите.

Подхалюзін. З місця не зійти, Алімпіядо Самсонівно! Анафемою хочу бути, коли брешу! Та це що-с, Алім-

піядо Самсонівно! Хіба ж ми в отакому домі будемо жити? У каретному ряду купимо-с, розпишемо як: на стелях райських птахів намалюємо, сиренів, капідонів різних — подивитись тільки гроші даватимуть.

Ліпочка. Нині вже капідонів не малюють.

Подхалюзін. Ну, то ми пукетами пустимо.

Мовчання.

Була б тільки з вашого боку згода, а то мені в житті нічого не треба.

Мовчання.

Який я нещасливий у своєму житті, що не можу ніяких компліментів говорити.

Ліпочка. Чому ви, Лазаре Єлизаровичу, по-французькому не говорите?

Подхалюзін. А тому, що нам нема для чого.

Мовчання.

Ощасливте, Алімпіядо Самсонівно, зробіть таку ласку-с.

Мовчання.

Накажіть на коліна стати.

Ліпочка. Станьте!

Подхалюзін стає.

Ліпочка. От у вас яка жилетка погана!

Подхалюзін. Цю я Тишці подарю, а собі на Кузнецькому мосту замовлю, тільки не погубіть!

Мовчання.

Що ж, Алімпіядо Самсонівно?

Ліпочка. Дайте подумати.

Подхалюзін. Та про що ж думати?

Ліпочка. Як же можна не думати?

Подхалюзін. Та ви не думавши.

Ліпочка. Знаєте що, Лазаре Єлизаровичу!

Подхалюзін. Що накажете?

Ліпочка. Заберіть мене потайки...

Подхалюзін. Та нащо ж потайки, коли й так татонько з мамонькою згодні?

Ліпочка. Та так роблять. Ну, а коли не хочете забрати, то вже, мабуть, і так.

Подхалюзін. Алімпіядо Самсонівно! Дозвольте ручку поцілувати! *(Цілує, потім схоплюється і біжить до дверей).* Татоньку!..

Ліпочка. Лазаре Єлизаровичу, Лазаре Єлизаровичу! Ідіть сюди!

Подхалюзін. Чого бажаєте?

Ліпочка. Ах, якби ви знали, Лазаре Єлизаровичу, яке мені життя тут! У мамоньки сім п'ятниць на тиждень; татонько коли не п'яний, то мовчить, а коли п'яний, то так і дивись поб'є. Як це терпіти освіченій баришні! От коли б я вийшла за благородного, то я б поїхала з дому і забула б про все це. А тепер усе знову піде по-старому.

Подхалюзін. Ні, Алімпіядо Самсонівно, не буде цього! Ми, Алімпіядо Самсонівно, як тільки відгуляємо весілля, то перейдемо в свій дім. А вже ми їм командувати не дамо-с. Ні, вже тепер кінець! Досить їм — почудили на своєму віку, тепер нам пора!

Ліпочка. Тож дивіться, Лазаре Єлизаровичу, ми будемо жити самі по собі, а вони самі по собі. Ми заведемо все по моді, а вони як хочуть.

Подхалюзін. Це вже як ведеться.

Ліпочка. Ну, а тепер кличте татонька. *(Підводиться і чепуриться перед дзеркалом).*

Подхалюзін. Татоньку, татоньку, мамонько!

ЯВА ШОСТА

Ті ж, Большов і Аграфена Кіндратівна.

Подхалюзін *(іде назустріч Самсонові Силичу і кидається до нього в обійми).* Алімпіяда Самсонівна згодні!

Аграфена Кіндратівна. Біжу, батечку, біжу!

Большов. Ну, от і гаразд! Отож-бо. Я знаю, що роблю: вже не вам мене вчити.

Подхалюзін *(до Аграфени Кіндратівни).* Мамонько! Дозвольте ручку поцілувати.

Аграфена Кіндратівна. Цілуй, батечку, обидві чисті. А ти, дитятко, та як же це воно допіру так? га? Їй-богу! Що ж це таке? А я вже й не знала, як це діло й розсудити. Ах, ненаглядна ти моя!

Ліпочка. Я зовсім, мамонько, не уявляла, що Лазар Єлизарович такий ввічливий кавалер! А тепер раптом бачу, що він набагато ввічливіший за інших.

Аграфена Кіндратівна. Отож-бо, дурненька! Вже ж батько тобі лиха не побажає. Ах ти, голубонька моя! Отака притча! га? Ах, матінко ти моя! Що ж це таке? Фомінішно! Фомінішно!

Фомінішна. Біжу, біжу, матінко, біжу! *(Входить).*

Большов. Почекай ти, торохтійко! От ви сідайте поруч, а ми на вас подивимось. Та подай ти нам пляшечку шипучки.

Подхалюзін і Ліпочка сідають.

Фомінішна. Зараз, батечку, зараз! *(Виходить).*

ЯВА СЬОМА

Ті ж, Устина Наумівна і Ризположенський.

Аграфена Кіндратівна. Поздоров жениха з нареченою, Устино Наумівно! От бог привів на старості літ, дожили до радості.

Устина Наумівна. Та чим же поздоровити вас, ізумрудні? Суха ложка рот дере.

Большов. А ось ми тобі горлечко промочимо.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж, Фомінішна і Тишка (з вином на підносі).

Устина Наумівна. Оце інша справа. Ну, дай вам бог жити та молодіти, товстіти та багатіти. *(П'є).* Гірко, бральянтові!

Ліпочка і Подхалюзін цілуються.

Большов. Дай-но я поздоровлю. *(Бере келих).*

Ліпочка і Подхалюзін підводяться.

Живіть, як знаєте, свій розум є. А щоб вам жити не було нудно, то ось тобі, Лазаре, будинок і крамниці підуть замість приданого та із готівки відлічимо.

Подхалюзін. Помилуйте, татоньку, я й так вами вельми вдоволений.

Большов. Що тут милувати! Своє добро, сам нажив. Кому хочу — тому й даю. Наливай ще!

Тишка наливає.

Та що тут балакати! На милость суду нема. Бери все, тільки нас із старою годуй та кредиторам заплати копійок по десять.

Подхалюзін. Чи варто про це, татоньку, говорити. Хіба я не почуваю? Свої люди — поквитаємось.

Большов. Кажуть тобі, бери все, та й справі кінець. І ніхто мені не указ! Заплати тільки кредиторам! Заплатиш?

Подхалюзін. Помилуйте, татоньку, як-небудь поквитаємось. Господи, свої ж люди!

Большов. Отож-бо! Ти їм більш як десять копійок не давай. Досить з них... Ну, поцілуйтеся!

Ліпочка і Подхалюзін цілуються.

Аграфена Кіндратівна. Ах, голубочки ви мої! Та як же це так! Я зовсім наче несповна розуму.

Устина Наумівна.

Уж и где это видано,
Уж и где это слыхано,
Чтобы курочка бычка родила,
Поросеночек яичко снес?

(Наливає вина і підходить до Ризположенського).

Ризположенський вклоняється і відмовляється.

Большов. Випий, Сисою Псоїчу, на радості.

Ризположенський. Не можу, Самсоне Силичу, нудить мене від нього.

Большов. Годі тобі! Випий на радості.

Устина Наумівна. Дивись — ще й принидиться!

Ризположенський. Нудить, Самсоне Силичу! Їйбо, нудить. Ось я горілочки чарочку вип'ю. А цього натура не приймає. Така вже слабка комплекція.

Устина Наумівна. Ах ти, дротяна шия! Бач, в нього натура не приймає! Та дайте я йому за комір виллю, коли не вип'є.

Ризположенський. Непристойно, Устино Наумівно! Для дами це непристойно. Самсоне Силичу! Не можу, паночку! Хіба я став би відмовлятися? Хе-хе-хе, та що я дурний, щоб таку неввічливість зробити: бачили ми людей, знаємо, як жити: ось я від горілочки ніколи не відмовлюсь, мабуть, хоч зараз чарочку вип'ю! А цього не можу, бо нудить від нього. А ви, Самсоне Силичу, безчинства не дозволяйте, скривдити недовго, а не гаразд.

Большов. Гарненько його, Устино Наумівно, гарненько!

Ризположенський тікає від неї.

Устина Наумівна *(ставить вино на стіл)*. Брешеш, купоросна душа, не втечеш! *(Притискає його в куток і хапає за барки)*.

Ризположенський. Пробі!!!

Усі регочуть.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

У домі Подхалюзіна. Багато умебльована вітальня.

ЯВА ПЕРША

Олімпіада Самсонівна сидить коло вікна в розкішній позі; на ній шовкова блуза, чепчик останнього фасону, Подхалюзін у модному сюртуку стоїть перед дзеркалом. Тишка за ним, обсмикує й чепурить.

Тишка. Бач, як воно припасовано, точнісінько як треба!

Подхалюзін. А що, Тишко, схожий я на француза, га? Та здалеку подивись!

Тишка. Дві краплі води.

Подхалюзін. Отож-бо, дурню! Ось ти тепер і дивись на нас! *(Ходить по кімнаті)*. Отак, Алімпіядо Самсонівно! А ви хотіли за офіцера йти. А чим ми не молодці? От сюртучка новенького взяли та й наділи.

Олімпіада Самсонівна. Та ви, Лазаре Єлизаровичу, танцювати не вмієте.

Подхалюзін. Що ж, хіба не навчимося; ще й як навчимося — найкращим манером. Взимку в Купецьке зібрання будемо їздити. От і знай наших! Польку будемо танцювати.

Олімпіада Самсонівна. Вже ж ви, Лазаре Єлизаровичу, купіть ту коляску, що дивилися коло Арбатського.

Подхалюзін. Як же, Алімпіядо Самсонівно! Треба купити, треба.

Олімпіада Самсонівна. А мені нову мантилью принесли, ото б ми з вами в п'ятницю й поїхали до Сокольників.

Подхалюзін. Як же, небезпремінно поїдемо; і до парку поїдемо в неділю. Адже коляска тисячу карбованців коштує, та й коні тисячу карбованців, і збруя накладного срібла, то нехай їх дивляться. Тишко, люльку!

Тишка виходить.

(Сідає коло Олімпіади Самсонівни). Отак, Алімпіядо Самсонівно! Нехай собі дивляться.

Мовчання.

Олімпіада Самсонівна. Що це ви, Лазаре Єлизаровичу, мене не поцілуєте?

Подхалюзін. Як же! Господи! З великою нашою охотою! Прошу ручку! *(Цілує. Мовчання)*. Скажіть, Алімпіядо Самсонівно, мені що-небудь на французькому діалекті.

Олімпіада Самсонівна. Та що ж вам сказати?

Подхалюзін. Та що-небудь скажіть,— так, зовсім трошки... Мені однаково!

Олімпіада Самсонівна. Ком ву зет жолі!

Подхалюзін. А це що таке?

Олімпіада Самсонівна. Які ви милі!

Подхалюзін *(підхоплюється з стільця)*. Ось воно в нас жінка яка! От так Алімпіяда Самсонівна! уважили! Прошу ручку!

Входить Тишка з люлькою.

Тишка. Устина Наумівна прийшла.

Подхалюзін. Чого її ще чорт приніс!

Тишка виходить.

ЯВА ДРУГА

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна. Як живете, бральянтові?

Подхалюзін. Вашими молитвами, Устино Наумівно, вашими молитвами.

Устина Наумівна *(цілуючись)*. Що це ти немовби погарнішала, припухла?

Олімпіада Самсонівна. Ах, яку ти нісенітницю верзеш, Устино Наумівно! Ну звідки це ти взяла?

Устина Наумівна. Що за нісенітниця, золота; вже до того воно йдеться. Рада чи не рада — нічого не вдієш!.. Любиш кататися, люби й саночки возити!.. Що ж це ви мене зовсім забули, бральянтові? Чи, може, оглядітися ще не встигли? Усе, мабуть, один з одного милуєтесь та маніжитесь.

Подхалюзін. Є такий гріх, Устино Наумівно, є такий гріх!

Устина Наумівна. Тож-бо то: яку я тобі добродієчку підчепила.

Подхалюзін. Вельми вдоволені, Устино Наумівно, вельми вдоволені.

Устина Наумівна. Ще б пак не вдоволений, золотий! Чого ж тобі! Ви тепер, мабуть, усе про вбрання клопочетесь. Чи багато ще модного навитворяла?

Олімпіада Самсонівна. Не так щоб багато. Та й те більш тому, що нові матерії з'явились.

Устина Наумівна. Звісне діло, жемчужна, не можна ж: хоч благенькі, та голубенькі. А яких більше наробила — шерстяних чи шовкових?

Олімпіада Самсонівна. Усяких — і шерстяних, і шовкових; та ось нещодавно крепове з золотом пошила.

Устина Наумівна. Скільки ж усього-на-всього в тебе, ізумрудна?

Олімпіада Самсонівна. Та ось лічи: вінчальне блондове на атласному чохлі та ще три бархатних — це буде чотири; два газових і крепове, шите золотом,— це сім; три атласні та три грогронові — це тринадцять; гроденапльових та гродафрикових сім — це двадцять; три марселінових, два мусліндeлінових, два шинерояльових — чи багато це? — три й чотири сім та двадцять — двадцять сім; креп-рашельових чотири — це тридцять одно. Ну, там ще серпанкових, буфмуслінових і ситцьових штук із двадцять; та там блуз і капотів — чи то дев'ять, чи то десять. Та ось недавно з персидської матерії пошила.

Устина Наумівна. Ач ти, бог з тобою, скільки наплела. А ти піди-но вибери мені яке там ширше з гродафрикових.

Олімпіада Самсонівна. Гродафрикових не дам, у самої тільки три; та воно й не прийдеться на твою

талію; мабуть, чи не візьми, коли хочеш, креп-рашельове.

Устина Наумівна. На якого мені жида трепрашельчате! Ну, та вже, видно, нічого з тобою не зробиш, помирюся й на атласному, нехай буде так.

Олімпіада Самсонівна. Ну й атласне теж — якось не те, пошиті по-бальному, відкрито дуже, розумієш? А з креп-рашельових розшукаємо капот, порозпускаємо зборки, і буде якраз у припорцію.

Устина Наумівна. Ну, давай трепрашельчате! Твоя взяла, бральянтова! Іди відмикай шафу.

Олімпіада Самсонівна. Я зараз, почекай трошки.

Устина Наумівна. Почекаю, золота, почекаю. Ось мені ще з твоїм чоловіком поговорити треба.

Олімпіада Самсонівна виходить.

Що ж це ти, бральянтовий, не інакше, як забув зовсім про свою обіцянку?

Подхалюзін. Як можна забути, пам'ятаємо! *(Дістає бумажника і дає їй асигнацію).*

Устина Наумівна. Що ж це таке, алмазний?

Подхалюзін. Сто карбованців!

Устина Наумівна. Як це сто карбованців? Та ти ж мені півтори тисячі обіцяв!

Подхалюзін. Що-о?

Устина Наумівна. Ти мені півтори тисячі обіцяв.

Подхалюзін. Чи не жирно буде, коли б не обжерлися?

Устина Наумівна. Що ж ти, курячий сину, жартувати зо мною, чи що, надумав? Я, брат, і сама дама презавзята.

Подхалюзін. Та за що ж вам гроші давати? Ну, коли б ще за роботу якусь!

Устина Наумівна. Чи за роботу, чи за неробство, а давай,— ти сам обіцяв.

Подхалюзін. Мало чого я обіцяв? Я обіцяв з Івана Великого стрибнути, коли одружуся з Алімпіядою Самсонівною,— то й стрибати?

Устина Наумівна. Що ж ти думаєш, я на тебе суда не знайду? Велике діло, що ти купець другої гільдії, я сама на 14-му класі сиджу, яка там не є, все-таки чиновниця.

Подхалюзін. Та хоч би й генеральша — мені однаково; я вас і знати не хочу,— оце й уся розмова.

Устина Наумівна. Ба ні, брешеш — не вся: ти ще мені соболевий салоп обіцяв.

Подхалюзін. Що обіцяв?

Устина Наумівна. Соболевий салоп! Що тобі, позакладало, чи що?

Подхалюзін. Соболевий! Хе-хе-хе...

Устина Наумівна. Еге, соболевий! Чого ти смієшся, чого горло ото розтягаєш!

Подхалюзін. Ще рилом не вийшли в соболевих салопах ходити!

Олімпіада Самсонівна виносить сукню і віддає Устині Наумівні.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Олімпіада Самсонівна.

Устина Наумівна. Що ж це ви, справді, пограбувати мене хочете, чи що?

Подхалюзін. Що за грабіж, а йдіть собі з богом, от і все тут.

Устина Наумівна. Ти вже мене й гонити почав; та й я, дурепа безглузда, зв'язалася з вами — відразу видно: міщанська кров!

Подхалюзін. Так! Скажіть, будь ласка!

Устина Наумівна. А коли так, я й дивитись на вас не хочу! Ні за які скарби й водитися з вами не згоджуся! Кругом оббіжу тридцять верст, а повз вас не піду! Скоріш замружуся та на коняку наштовхнуся, аніж дивитимусь на ваше лігво! Плюнути захочеться, та й то на цю вулицю не зверну! Нехай на сто частин лусну, коли брешу! Провалитися в тартарари, якщо мене тут побачите!

Подхалюзін. Та ви, тітонько, легенько!

Устина Наумівна. Вже я вас, золоті, розпечатаю: знатимете! Я про вас по Москві таку славу пущу, що соромно буде й на люди очі показати!.. Ах я дурна, дурна, з ким зв'язалася! Дамі з званням, з чином... Тьху! Тьху! Тьху! *(Виходить).*

Подхалюзін. Бач, як розходилася дворянська кров! Ах ти, господи! Теж чиновниця! Правду говорить приказка: «Грім гримить не з тучі, а з гною кучі». Ах ти, господи! От і дивись на неї, дама яка!

Олімпіада Самсонівна. Охота було вам, Лазаре Єлизаровичу, з нею зв'язуватись!

Подхалюзін. Та господи, зовсім безглузда жінка!

Олімпіада Самсонівна *(дивиться у вікно)*. Либонь, татонька з ями випустили — подивіться, Лазаре Єлизаровичу!

Подхалюзін. Ну ні: з ями татонька не скоро випустять; а треба думати, його в конкурс виписували, то відпросився додому... Мамонько! Аграфено Кіндратівно! Татонько йде!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж, Большов і Аграфена Кіндратівна.

Аграфена Кіндратівна. Де він? Де він? Рідні ви мої, голубчики ви мої!

Цілуються.

Подхалюзін. Татоньку, здрастуйте, наше поважання!

Аграфена Кіндратівна. Голубчику ти мій, Самсоне Силичу, золотий ти мій! Зоставив ти мене сиротою на старість!

Большов. Годі, жінко, перестань!

Олімпіада Самсонівна. Що це ви, мамонько, немов за небіжчиком плачете! Не бозна-що трапилось.

Большов. Воно й справді, дочко, не бозна-що, а все-таки батько твій у ямі сидить.

Олімпіада Самсонівна. Що ж, татоньку, сидять і кращі за нас з вами.

Большов. Сидіти сидять, та як ото сидіти! Як ото вулицею йти з солдатом! Ох, дочко! Адже мене сорок літ у місті всі знають, сорок літ усі в пояс кланялись, а тепер хлопчаки пальцями показують.

Аграфена Кіндратівна. І лиця на тобі нема, голубчику ти мій! Неначе ти з того світу вийшов!

Подхалюзін. Е, татоньку, бог милостивий! Усе перемелеться — мука буде. Що ж, татоньку, кредитори кажуть?

Большов. Та що: на угоду пристають. Що, кажуть, зволікати,— ще чи візьмеш, чи ні, а ти що-небудь чистими дай, та й бог з тобою.

Подхалюзін. Чому ж не дати! Треба дати! А чи багато, татоньку, просять?

Большов. Просять таки по двадцять п'ять копійок.

Подхалюзін. Це, татоньку, багато!

Большов. І сам, брат, знаю, що багато, та що ж робити? Менше не беруть.

Подхалюзін. Якби десять копійок, то було б добре. Сім з половиною на відшкодування, а дві з половиною на конкурсні витрати.

Большов. Я так-таки й казав, та й слухати не хочуть.

Подхалюзін. Зазналися надто! А чи не хочуть вони вісім копійок у п'ять років?

Большов. Що ж, Лазаре, доведеться і двадцять п'ять дати, ми ж самі раніше так пропонували.

Подхалюзін. Та як же, татоньку! Адже ви самі тоді зволили казати — більш як десять копійок не давати. Ви самі поміркуйте: по двадцять п'ять копійок грошей багато. Чи не хочете, татоньку, закусити чогось? Мамонько! Накажіть горілочки подати та звеліть самоварчика поставити, і ми вже заради компанії вип'ємо. А двадцять п'ять копійок багато!

Аграфена Кіндратівна. Зараз, батечку, зараз! *(Виходить).*

Большов. Та що ти мені товкмачиш: я й сам знаю, що багато, та як же бути? Помучать років з півтора в ямі та щотижня водитимуть з солдатом по вулиці, а ще, чого доброго, до острогу переведуть: то радий будеш і півкарбованця дати. Від самого тільки сорому не знаєш куди заховатись.

Аграфена Кіндратівна з горілкою; Тишка вносить закуску і виходить.

Аграфена Кіндратівна. Голубчику ти мій! Їж, батечку, їж! Мабуть, тебе там голодом заморили!

Подхалюзін. Їжте, татоньку! Не осудіть,— чим бог послав!

Большов. Спасибі, Лазаре! Спасибі! *(П'є).* Пий же й сам.

Подхалюзін. За ваше здоров'я. *(П'є).* Мамонько! Чи не хочете! Зробіть ласку!

Аграфена Кіндратівна. А, батечку, чи до того мені тепер! Отака божа кара! Ах ти, господи боже мій! Ах ти, голубчику ти мій!

Подхалюзін. Е, мамонько, бог милостивий, якось відкараскаємось! Не одразу!

Аграфена Кіндратівна. Дай боже! А то вже і я, на нього дивлячись, змучилася вся.

Большов. Ну як же, Лазаре?

Подхалюзін. Десять копійок, будь ласка, дам, як говорили.

Большов. А п'ятнадцять де ж я візьму? Не з рогожі ж мені їх шити!

Подхалюзін. Я, татоньку, не можу! От бог свідок, не можу!

Большов. Що ти, Лазаре, що ти! Та куди ж ти гроші подів?

Подхалюзін. Та ви звольте розміркувати: я от торгівлю заводжу, домок обладнав. Та випийте чогось, татоньку! Ось хоч мадерки, чи що?.. Мамонько! почастуйте татонька.

Аграфена Кіндратівна. Призволяйся, батечку Самсоне Силичу! Призволяйся! Я тобі, батечку, пуншика наллю.

Большов *(п'є)*. Виручайте, дітоньки, виручайте!

Подхалюзін. От ви, татоньку, зволите казати, куди я гроші подів? Як же? Поміркуйте самі; торгувати починаємо, звісне діло, без капіталу не можна, вхопитися нема за що; от будиночок купив, усякі хатні речі придбали, коників, те, інше. Самі звольте розсудити! Про дітей подумати треба.

Олімпіада Самсонівна. Що ж, татоньку, не можна ж нам самим ні при чому зостатися. Адже ми не міщани які-небудь.

Подхалюзін. Ви, татоньку, звольте розсудити: нині без капіталу не можна, без капіталу таки не багато наторгуєш.

Олімпіада Самсонівна. Я у вас, татоньку, до двадцяти літ жила — світу не бачила. Що ж, мені накажете віддати вам гроші, а самій знову в ситцевих платтях ходити?

Большов. Що ви! Що ви! Схаменіться! Таж я у вас не милостиню прошу, а своє ж добро. Чи ви люди?

Олімпіада Самсонівна. Звісне діло, татоньку, люди, а не звірі ж.

Большов. Лазаре! Та ти згадай, що я ж тобі все віддав, геть-чисто все: от що собі залишив, бачиш! Я ж тебе хлопчиськом до себе взяв, падлюко ти бездушна! Поїв,

годував замість батька рідного, у люди вивів. А чи бачив я від тебе подяку яку? Чи бачив? А згадай, Лазаре, скільки разів я помічав, що ти на руку не чистий! Що ж? Адже я не прогнав тебе, як тварюку якусь, не осоромив на все місто. Я тебе зробив головним прикажчиком, тобі я все своє майно віддав, та тобі ж, Лазаре, я віддав і дочку таки своїми руками. А якби не трапилось зо мною такого гріха, ти б на неї і дивитись не смів.

Подхалюзін. Та господи, татоньку, я все це дуже добре почуваю!

Большов. Почуваєш ти! Ти б повинен усе віддати, як я, в самій сорочці лишитися, тільки б свого благодійника виручити. Та не прошу я цього, не треба мені; ти заплати за мене тільки, що тепер належить.

Подхалюзін. Чому б і не заплатити, та правлять ціну, котру зовсім неподобну.

Большов. Та хіба я прошу! Я заради кожної вашої копійки просив, просив, у ноги кланявся, та що ж мені робити, коли не хочуть скинути нічого?

Олімпіада Самсонівна. Ми, татоньку, сказали вам, що більш як десять копійок дати не можемо, нема чого й говорити про це.

Большов. Скажи вже, дочко: йди, мовляв, ти, старий чорте, в яму! Так, у яму! В острог його, старого дурня. І за діло! — не женися за великим, вдовольняйся з того, що маєш. А поженешся за великим, віднімуть і останнє, обберуть дочиста. І доведеться тобі бігти на Кам'яний міст та кидатись у Москву-ріку. Та й звідти тебе за язик витягнуть та до острогу посадять.

Усі мовчать. Большов п'є.

А ви подумайте, як ото мені в яму тепер іти. Що ж мені, зажмуритись, чи що? Мені Іллінка таки за сто верст здасться... Ви подумайте тільки, як ото по Іллінці йти. Це однаково, що грішну душу дияволи, прости господи, по митарствах тягнуть. А там повз Іверську, як мені глянути на неї, на матінку?.. Знаєш, Лазаре, адже Іуда, він теж Христа за гроші продав, як ми совість за гроші продаємо... А що йому за це було?.. А там присутственні місця, карна палата... Я ж злісний — зловмисний... Мене ж у Сибір зашлють. Господи!.. Коли так не дасте, дайте Христа ради. *(Плаче).*

Подхалюзін. Що ви, що ви, татоньку? Годі вам! Бог

милостивий! Що це ви? Поправимо як-небудь. Усе в наших руках!

Большов. Грошей треба, Лазаре, грошей. Більш нема чим поправити. Або грошей, або в Сибір.

Подхалюзін. І грошей дамо, тільки б одчепилися! Я, так тому й бути, ще п'ять копієчок набавлю.

Большов. Які часи! Чи є в вас християнство? Двадцять п'ять копійок треба, Лазаре.

Подхалюзін. Ні, це, татоньку, багато, їй-богу, багато!

Большов. Гади ви підколодні! *(Опускає голову на стіл).*

Аграфена Кіндратівна. Варвар ти, варвар! Розбійник ти такий! Нема тобі мого благословення! Адже всохнеш і з грішми, всохнеш, не доживши віку. Розбійник ти, який же розбійник!

Подхалюзін. Годі вам, мамонько, бога гнівити! Що це ви клянете нас, не розібравши діла! Ви бачите, татонько підпив трошечки, а ви вже й на́ тобі...

Олімпіада Самсонівна. Ви б уже, мамонько, мовчали краще! А то ви раді прокляcти в треїсподню. Знаю я: вас на це стане. За те вам, мабуть, і дітей більше бог не дав.

Аграфена Кіндратівна. Сама ти мовчи, безпутна! І одну тебе бог за кару послав.

Олімпіада Самсонівна. У вас усі безпутні — ви тільки хороші. На себе подивились би: тільки що понеділкуєте, а то й дня не мине, щоб не вилаяти кого-небудь.

Аграфена Кіндратівна. Бач ти! Бач ти! Ах-ах-ах!.. Та я прокляну тебе на всіх соборах!

Олімпіада Самсонівна. Що ж, проклинайте!

Аграфена Кіндратівна. Так! Ось як! Помреш, не згниєш!.. Так!

Олімпіада Самсонівна. Дуже потрібно!

Большов *(устає)*. Ну, прощайте, діти.

Подхалюзін. Що ви, татоньку, посидьте! Треба ж якось діло закінчити!

Большов. Та що ж закінчувати? Я вже бачу, що діло закінчене. Сама себе раба б'є, як не чисто жне! Ти вже не плати за мене нічого: нехай що хочуть, те й роблять. Прощайте, пора мені.

Подхалюзін. Прощайте, татоньку! Бог милостивий,— якось обійдеться!

Большов. Прощай, жінко!

Аграфена Кіндратівна. Прощай, батечку Самсоне Силичу! Коли до вас у яму пускають?

Большов. Не знаю!

Аграфена Кіндратівна. Ну, то я навідаю, а то помреш тут, не бачивши тебе!

Большов. Прощай, дочко! Прощайте, Алімпіядо Самсонівно! Ну, ось ви тепер забагатієте, заживете по-панському. По гуляннях оце, по балах — диявола тішити! А не забудьте ви, Алімпіядо Самсонівно, що є клітки з залізними гратами, сидять там бідолашні ув'язнені. Не забудьте нас, бідолашних в'язнів. *(Виходить з Аграфеною Кіндратівною).*

Подхалюзін. Ех, Алімпіядо Самсонівно! Не гаразд! Жалко татонька, їй-богу, жалко! Хіба самому поїхати поторгуватися з кредиторами! Чи не треба? Він сам краще їх розжалобить. Га? Чи поїхати? Поїду! Тишко!

Олімпіада Самсонівна. Як хочете, так і робіть,— ваша справа!

Подхалюзін. Тишко!

Тишка входить.

Подай старий сюртук, який там найгірший.

Тишка виходить.

А то подумають: багатий, мабуть,— тоді й не договоришся.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж, Ризположенський і Аграфена Кіндратівна.

Ризположенський. Ви, матінко Аграфено Кіндратівно, огірочків ще не зволили солити?

Аграфена Кіндратівна. Ні, батечку! Які тепер огірочки! Чи до того мені! А ви посолили?

Ризположенський. Як же, матінко, посолили. Дорогі нині дуже: кажуть, морозом прибило. Лазаре Єлизаровичу, батечку, здрастуйте! Це горілочка? Я, Лазаре Єлизаровичу, чарочку вип'ю.

Аграфена Кіндратівна виходить з Олімпіадою Самсонівною.

Подхалюзін. А за чим це ви до нас завітали, чи не чути?

Ризположенський. Хе-хе-хе!.. Який ви жартун, Лазаре Єлизаровичу! Відома річ, за чим!

Подхалюзін. А за чим би це, бажано знати?

Ризположенський. За грошима, Лазаре Єлизаровичу, за грошима! Хто за чим, а я за грошима!

Подхалюзін. Та ви щось за грошима надто часто ходите.

Ризположенський. Та як же не ходити, Лазаре Єлизаровичу, коли ви по п'ять карбованців даєте. Адже в мене сім'я.

Подхалюзін. Що ж, не по сотні ж вам давати.

Ризположенський. А віддали б усе зразу, то я б до вас і не ходив.

Подхалюзін. Отож-бо ви ні вуха, ні рила не тямите, а ще хапанці берете. Та за що вам давати?

Ризположенський. Як за що? Самі обіцяли!

Подхалюзін. Самі обіцяли! Адже давали тобі — покористався, ну й досить, пора честь знати.

Ризположенський. Як пора честь знати? Та ви ж мені ще тисячі півтори винні.

Подхалюзін. Винні! Теж винні! Наче в нього документ! А за що — за шахрайство!

Ризположенський. Як за шахрайство? За труди, а не за шахрайство!

Подхалюзін. За труди!

Ризположенський. Ну, та за що б там не було, а давайте гроші або документ.

Подхалюзін. Що? Документ! Ні, це вже потім прийдіть.

Ризположенський. Та що ж, ти мене грабувати, чи що, хочеш з малими дітьми?

Подхалюзін. Що за грабіж! А от візьми ще п'ять карбованців та йди з богом.

Ризположенський. Ні, зажди! Від мене цим не відкараскаєшся!

Тишка входить.

Подхалюзін. А що ж ти зо мною зробиш?

Ризположенський. Язик у мене не куплений.

Подхалюзін. Що ж ти, лизати мене хочеш, чи що?

Ризположенський. Ні, не лизати, а добрим людям розповідати.

Подхалюзін. Про що ж розповідати, купоросна душа? Та хто тобі ще повірить?

Ризположенський. Хто повірить?

Подхалюзін. Авжеж! Хто повірить? Подивись-но ти на себе.

Ризположенський. Хто повірить? Хто повірить? А от побачиш! А от побачиш! Батечку мій, та що ж мені робити? Смерть моя! Грабує мене, розбійник, грабує! Ні, ти почекай! Ти побачиш! Грабувати не велено.

Подхалюзін. Та що ж побачити?

Ризположенський. А ось побачиш! Чекай ще, чекай, чекай! Ти думаєш, я на тебе управи не знайду? Чекай!

Подхалюзін. Чекай та чекай! Я вже й так чекав досить. Годі тобі лякати: не страшно.

Ризположенський. Ти думаєш, мені ніхто не повірить? Не повірить? Ну, нехай кривдять! Я... я от що зроблю. Високошановна публіко!

Подхалюзін. Що ти! Що ти! Опам'ятайся!

Тишка. Бач, з п'яних очей куди лізе!

Ризположенський. Чекай! Чекай! Високошановна публіко! Жінка, четверо дітей, ось чоботи драні!..

Подхалюзін. Усе бреше! Пустісінька людина! Годі тобі, годі... Ти спершу на себе подивись, ну, куди ти лізеш!

Ризположенський. Пусти! Тестя обікрав! І мене грабує... Жінка, четверо дітей, чоботи драні!

Тишка. Підметки підбити можна!

Ризположенський. Ти що? Ти такий же грабіжник!

Тишка. Нічого, проїхали!

Подхалюзін. Ах! Ну що ти мораль отаку пускаєш!

Ризположенський.Ні, ти почекай! Я тобі пригадаю! Я тебе до Сибіру запроторю!

Подхалюзін. Не вірте, все бреше! Так собі, пустісінька людина, уваги не варта! Ех, брат, який ти бридкий! Ну, не знав я тебе — ні за які радості і зв'язуватись не став би.

Ризположенський. Що, взяв! га! що, взяв! Ось тобі, собако! Ну, тепер подавися моїми грішми, чорт з тобою! *(Виходить).*

Подхалюзін. Який гарячий! *(До публіки)*. Ви йому не вірте, це він, що говорив,— це все бреше. Нічого цього й не було. Це йому, мабуть, уві сні приснилося. А от ми магазинчик відкриваємо: ласкаво просимо! Малу дитину пришлете — на цибулинці не обдуримо.

ГРОЗА

Драма
на
п'ять
дій

ОСОБИ:

Савел Прокопович Дікóй,
купець, видатна особа в місті *.

Борис Григорович,
небіж його, парубок, людина досить освічена.

Марфа Гнатівна Кабанова,
(Кабаниха), багата купчиха, вдова.

Тихін Іванович Кабанов,
її син.

Катерина,
жона його.

Варвара,
сестра Тихона.

Кулігін,
міщанин, годинникар-самоук,
що намагається винайти перпетуум-мобіле.

Ваня Кудряш,
парубок, конторник Дікóго.

Шапкін,
міщанин.

Феклуша,
прочанка.

Глаша,
дівка в господі Кабанової.

Пані з двома лакеями,
стара 70 років, несповна розуму.

Городяни
обох статей.

Дія відбувається в місті Калінові,
на березі Волги, влітку.
Поміж третьою та четвертою діями
минає десять днів.

* Всі особи, крім Бориса,
вбрані на російський кшталт.
(Прим. О. М. Островського).

ДІЯ ПЕРША

Громадський сад на високому березі Волги;
за Волгою сільський краєвид.
На кону два ослони та кілька кущів.

ЯВА ПЕРША

Кулігін сидить на ослоні й дивиться на річку. Кудряш та Шапкін прогулюються.

Кулігін *(співає)*. «Среди долины ровныя, на гладкой высоте...» (*Перестає співати*). Дива́, істинно треба сказати, що дива̀! Кудряш! От, братику ти мій, п'ятдесят літ я щодня дивлюсь на Волгу і все надивитись не можу.

Кудряш. А що?

Кулігін. Краєвид незвичайний! Краса! Душа радіє.

Кудряш. Хіба?

Кулігін. Розкіш! А ти «хіба»! Чи ви так призвичаїлись, чи ви не розумієте, краса яка в природі розіллята.

Кудряш. Та що з тобою говорити! Ти ж бо в нас антик, хімік.

Кулігін. Механік, самоук-механік.

Кудряш. Однаково.

Мовчання.

Кулігін *(показуючи вбік)*. Поглянь-но, брате Кудряш, хто це там вимахує отак руками?

Кудряш. Це? Це — Дікóй лає племінника.

Кулігін. Знайшов місце!

Кудряш. Йому всюди місце. Хіба він кого боїться? Припав йому в жертву Борис Григорович, от він на ньому й їздить.

Шапкін. Та вже такого наругача, як Савел Прокопович у нас, не зразу найдеш! З доброго дива людину зріже.

Кудряш. В'їдливий мужик!

Шапкін. Та й Кабаниха добра.

Кудряш. Але ж вона немов для благочестя все, а цей — як з цепу зірвався!

Шапкін. Приборкати його нема кому, от він і воює.

Кудряш. Мало в нас парубків таких, як ось я, а то ми його бешкетувати відучили б.

Шапкін. А що ви вдіяли б?

Кудряш. Настрахали б добре.

Шапкін. Як то?

Кудряш. Вчотирьох, а чи вп'ятьох — у завулку де-небудь побалакали б із ним віч-на-віч, то він шовковим став би. А про нашу науку й не тюкнув би нікому, тільки ходив би й озирався.

Шапкін. Недурно він хотів тебе в солдати спровадити.

Кудряш. Хотів, та не спровадив, то це однаковісінько, що й нічого. Не віддасть він мене в солдати: чує носом, що я свою голову дешево не продам. Це він вам страшний, а я з ним балакати вмію.

Шапкін. Та невже?

Кудряш. Що тут: невже! Мене за грубіяна мають; навіщо ж він мене держить? Виходить, я йому потрібен. От я його й не боюсь, а нехай він мене боїться.

Шапкін. Наче він тебе так і не лає?

Кудряш. Як не лаяти! він без цього дихати не може. Але ж і я не даю спуску: Він — слово, а я — десять; плюне та й піде. Ні, вже я перед ним плазувати не стану.

Кулігін. Та й не з нього приклад брати! Краще вже стерпіти.

Кудряш. Ну, от, коли ти такий розумний, то ти спершу його поштивості навчи, а потім учи й нас. Шкода, що дочки в нього підлітки, а дорослих — жодної нема.

Шапкін. А що було б?

Кудряш. Я б її впорав. Я коло дівчат моторний.

Проходять Дікой та Борис. Кулігін скидає шапку.

Шапкін *(до Кудряша)*. Відійдімо геть; ще, гляди, причепиться.

Відходять.

ЯВА ДРУГА

Ті ж, Дікой та Борис.

Дікой. Ти байдики бити сюди приїхав, чи як? Дармоїд! Пропади ти пропадом!

Борис. Празник; що вдома робити!

Дікой. Знайдеш діло, коли схочеш. Раз тобі сказав, два тобі сказав: не смій мені потрапляти на очі; а тобі

не сидиться! Чи тобі місця мало? Куди тільки піду, там і ти! Тьху ти, проклятий! Чого стовбичиш! Тобі кажуть чи не тобі?

Борис. Я й слухаю, що ж мені ще робити!

Дікой (*блимнувши на Бориса*). Провались ти! Я з тобою й розмовляти не хочу, з єзуїтом. (*Відходячи*). Ото мені морока! (*Плює й виходить*).

ЯВА ТРЕТЯ

Кулігін, Борис, Кудряш та Шапкін.

Кулігін. І які, паночку, ви маєте з ним справи? Не второпаємо ніяк. І охота вам жити в нього та лайку терпіти?

Борис. Хіба з охоти, Кулігін! Неволя.

Кулігін. А яка ж неволя, добродію, дозвольте спитати? Коли ваша ласка, добродію, то скажіть нам.

Борис. Чом не сказати? Чи ви знали бабусю нашу, Анфісу Михайлівну?

Кулігін. Як не знати!

Борис. Батенька вона, бачте, незлюбила за те, що він одружився з благородною. Тим-то батенько з матінкою й жили в Москві. Матінка розповідала, що вона й трьох днів не могла витерпіти з ріднею, бо дуже диким їй усе видавалось.

Кулігін. Ще б пак не дико! Що й казати! Велику звичку, добродію, треба мати.

Борис. Виховували нас у Москві батьки добре, нічого для нас не жаліли. Мене віддали до Комерційної академії, а сестру в пансіон, та обоє зненацька і вмерли в холеру; ми з сестрою сиротами й зостались. Потім чуємо, що й бабуся тут померла та й лишила заповіт, щоб дядько виплатив частину, яка належить нам, коли дійдемо повноліття, тільки з умовою.

Кулігін. З якою саме, паночку?

Борис. Якщо ми будемо з ним поштиві.

Кулігін. Це означає, добродію, що спадщини вам не бачити ніколи.

Борис. Та ні, цього ще мало, Кулігін! Він спершу з нас познущається, наглумиться всяко, як душі його заманеться, а тоді вже й не дасть нічого, або так, якусь

дрібничку. Та ще й похвалятиметься, що з милості дав, що й цього не слід було б.

Кудряш. Це вже в нас між купецтвом таке заведено. Та й знову ж таки, коли б ви й були з ним поштиві, хіба йому хто заборонить сказати, що ви його не шануєте?

Борис. Та певна річ! Він уже й тепер часом заводить: «У мене свої діти, за віщо ж я чужим віддаватиму гроші? Я цим своїх скривдити маю!»

Кулігін. Отже, паночку, погані ваші справи.

Борис. Коли б я один був, то й байдуже. Покинув би все та й поїхав. А то шкода сестри. Він її теж сюди виписав був, але матусині родичі не відпустили, одписали, що хвора. Як би їй тут жилось, і уявити страшно.

Кудряш. А звісно ж! Хіба вони гречність розуміють?

Кулігін. Як же ви в нього проживаєте, добродію, на якому становищі?

Борис. Ні на якому: «Живи,— каже,— в мене, роби, що звелять, а жалування — скільки дам». Тобто через рік розрахунок учинить, як йому завгодно буде.

Кудряш. Це в нього вже так заведено. У нас ніхто й писнути не сміє про жалування,— вилає на чім світ стоїть. «Ти,— каже,— звідки знаєш, щò маю на думці? Хіба ти мою душу здатен розуміти! А може, мені заманеться, то я тобі й п'ять тисяч дам». От і балакай з ним! Тільки ж за все життя ніколи ще йому не заманулось!

Кулігін. Що ж лишається, добродію! Треба старатись догоджати якось.

Борис. Отож-бо й є, Кулігін, що нема спромоги. Йому й свої ніяк догодити не можуть; де вже мені!

Кудряш. Хто ж йому догодить, коли в нього все життя тільки наругою й держиться? А за гроші то найгірше: жоден розрахунок без лайки не минає. Інший радий би й од свого відступитись, тільки б він угамувався. А вже, коли його зранку хто розгніває — біда! Цілий день до всіх чіпляється.

Борис. Тітка щоранку всіх слізно благає: «Голубчики, не розгнівайте! Ріднесенькі, не розгнівайте!»

Кудряш. Та хіба вбережешся! Пішов на базар, от і край! Усіх мужиків налає. Хоч на збиток прав собі з нього,— без лайки все одно не відступить. А потім і катай на цілий день!

Шапкін. Одне слово: воїн!

Кудряш. Ще й який воїн!

Борис. А от біда, коли його така людина скривдить, якої він налаяти не сміє; тут уже домашні — начувайтесь!

Кудряш. Ой лишенько! Сміхà було! Його на Волзі, на перевозі, якийсь гусар вилаяв. От чудеса коїв!

Борис. А як воно було домашнім! Після того два тижні ховались по коморах, по горищах.

Кулігін. Що це? Люди, гляди, вже з вечірні йдуть?

Проходять кілька людей у глибині сцени.

Кудряш. Ходімо, Шапкін, погуляємо. Чого нам тут стовбичити?

Вклоняються й виходять.

Борис. Ех, Кулігін, як трудно мені тут, з незвички! Всі на мене якось дико поглядають, мовби я тут зайвий, начебто їм заважаю. Звичаїв тутешніх не знаю. Я розумію, що все це наше, російське, рідне, а таки не звикну ніяк.

Кулігін. І не звикнете ніколи, добродію.

Борис. Чому ж то?

Кулігін. Жорстокі звичаї, паночку, в нашому місті, жорстокі! У міщанстві, пане, ви нічого, крім грубості та злиднів, не побачите. І ніколи нам, паночку, не вибитися з-під цієї кори! Бо чесною працею ніколи не заробимо більше ніж насущний хліб. А в кого гроші, пане, той намагається бідного закабалити, щоб на його дармові труди ще більше грошей наживати. Знаєте, що ваш дядечко, Савел Прокопович, городничому відповів? До городничого прийшли якось мужики скаржитися, що він нікому до пуття не платить. Городничий і став йому докоряти: «Слухай,— каже,— Савеле Прокоповичу, плати лишень мужикам гарненько. Щодня до мене скаржитись ходять!» Дядечко ваш поплескав городничого по плечу та й каже: «Чи варто, ваше високоблагородіє, нам із вами про такі дурниці балакати! Багато в мене за рік народу перебуває; ви те на думку візьміть: не доплачу я їм кожному по якійсь копійці, а мені з цього тисячі набіжать, то воно мені й добре!» От як, добродію! А проміж себе, добродію, як живуть! Торгівлю один одному підривають, і не так з користолюбства, як від заздрощів. Ворогують один з одним; заманюють до своїх до високих хоромів

п'яних приказних, таких, пане, приказних, що й подоби людської в нім нема, обличчя людське втрачено. А ті їм, за невелику благостиню, на гербовім папері злостиві супліки шкрябають на ближніх. І починається в них, пане, суд та діло, і нема кінця-краю мукам. Судяться-судяться тут, тоді до губернії поїдуть, а там уже їх дожидають та з радощів руками плещуть. Скоро мова мовиться, та не скоро діло робиться; водять їх, водять, воловодять їх, воловодять, а вони ще й раденькі цій тяганині, того тільки їм і треба. «Я,— каже,— витрачусь, та й йому це стане в копійку». Я хотів був усе це віршами викласти...

Борис. А ви вмієте віршами?

Кулігін. По-старовинному, пане. Начитався-таки Ломоносова, Державіна... Мудрець був Ломоносов, дослідник природи... А теж — нашого, простого звання.

Борис. Ви й написали б. Цікаво було б.

Кулігін. Як можна, добродію! З'їдять, живого проковтнуть. Мені вже й так, пане, за мої теревені перепадає; але ж не можу, люблю побалакати! От іще про сімейне життя хотів я вам, паночку, розповісти; та колись іншим разом. А є що послухати.

Входять Феклуша з однією жінкою.

Феклуша. Благолі-і-іпність, люба моя, благоліпність! Краса пречудова! Що й казати! В обітованій землі живете! І купецтво все — народ благочестивий, множеством чеснот прикрашений! Щедрістю та подаяннями многими! Я така вдоволена, матінко, така вдоволена, аж по горлечко! За незабування про нас їм іще більше щедрот примножиться, а особливо домові Кабанових.

Виходять.

Борис. Кабанових?

Кулігін. Ханжа, паночку! Старців обдаровує, а домашніх заїла зовсім.

Мовчання.

Тільки б мені, добродію, перпету-мобіль винайти!

Борис. Що ж ви тоді зробили б?

Кулігін. Еге ж, пане! Англійці ж мільйон дають; я всі гроші на громаду й віддав би, для підтримки. Роботу треба дати міщанству. А то руки є, а робити нема чого.

Борис. А ви сподіваєтесь винайти перпетуум-мобіле?

Кулігін. Неодмінно, пане! От тільки б тепер на моделі грошенят роздобути. Прощавайте, добродію! (*Виходить*).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Борис (*сам собі*). Шкода його розчаровувати! Який хороший чоловік! Мріє собі й щасливий. А мені, видно, так і занапастити молодість у цій глушині. Зовсім убитий ходжу, а тут ще й дурість голови береться! Ну, до чого це! Чи то ж мені — заводити ніжності? Затурканий, забитий; а тут ще й здуру закохатись надумав. Та в кого? В жінку, з якою й слова мовити ніколи не випаде! (*Мовчання*). А все-таки не йде вона мені з думки, хоч ти там що! Ось вона! Йде з чоловіком, та ще й свекруха з ними! Ну, чи не дурень я! Поглянь із-за рогу та й мерщій додому. (*Виходить*).

З протилежного боку входять Кабанова, Кабанов, Катерина і Варвара.

ЯВА П'ЯТА

Кабанова, Кабанов, Катерина і Варвара.

Кабанова. Коли ти хочеш матір послухати, то ти, як тільки приїдеш туди, зроби так, як я тобі веліла.

Кабанов. Та хіба ж я можу, матінко, вашу волю переступити!

Кабанова. Щось не дуже тепер старших шанують.

Варвара (*сама собі*). Не пошануєш тебе, як же!

Кабанов. Я, здається, матінко, з-під вашої волі — ані на крок.

Кабанова. Повірила б я тобі, мій друже, коли б на власні очі не бачила та на власні вуха не чула, яке тепер стало в дітей батькам шанування! Хоч би те пам'ятали, скільки матері хвороб від дітей зазнають.

Кабанов. Я, матінко...

Кабанова. Якщо родителька, бува, щось проти вашого розуміння скаже, то, гадаю, можна б і стерпіти! А як ти гадаєш?

Кабанов. Та хіба ж я коли, матінко, не стерпів од вас?

Кабанова. Мати стара, дурна; ну, а ви — молоді, розумні — не повинні з нас, дурних, правити.

Кабанов (*зітхаючи. Вбік*). Ах, ти, господи! (*До матері*). Хіба ми сміємо, матінко, й подумати!

Кабанова. Це ж від любові батьки суворі до вас бувають, од любові й лають вас, і все хочуть добра навчити. Ну, а це тепер не до вподоби. І підуть дітки по людях славити, що мати бурчить, що мати проходу не дає, зо світу зживає. А боронь боже, яким словом невістці не догодити, ну, й пішов поговір, що свекруха загризла зовсім.

Кабанов. Та невже, мамонько, хто каже про вас?

Кабанова. Не чула, мій друже, не чула, брехати не хочу. Вже, коли б я почула, я з тобою, мій любий, тоді б не так заговорила. (*Зітхає*). Ох, гріх тяжкий! Чи довго тут згрішити! Розмова за серце вхопить, ну, і згрішиш, розсердишся. Ні, мій друже, базікай що хочеш про мене. Нікому не закажеш говорити: коли в очі не посміють, то позаочі почнуть.

Кабанов. Та відсохни язик...

Кабанова. Годі, годі, не божися! Гріх! Я вже давно бачу, що тобі жона миліша від матері. Відтоді, як оженився, я від тебе колишньої любові вже не бачу.

Кабанов. У чому ж ви, матінко, це бачите?

Кабанова. Та в усьому, мій друже! Мати, чого очима не вздрить, те в неї серце може відчувати. Чи то жінка тебе відводить од мене, чи що, вже й не знаю.

Кабанов. Та ні, матінко! Щó ви, помилуйте!

Катерина. Для мене, матінко, все одно, що рідна мати, що ти, та й Тихін теж тебе любить.

Кабанова. Ти, здається, могла й помовчати б, коли тебе не питають. Не заступайся, серденько, не скривджу, либонь! Адже він мені також син; ти цього не забувай! Чого ти скачеш межи очі? Щоб видно було, як чоловіка любиш абощо? Знаємо, знаємо, на людях це ти всюди виставляєш!

Варвара (*сама собі*). Знайшла де повчати.

Катерина. Ти про мене, матінко, даремно це кажеш. На людях чи без людей я однаковісінька, нічого не вдаю.

Кабанова. Та я про тебе й говорити не хотіла; а так, прийшлось до слова.

Катерина. Хоч і до слова, навіщо мене кривдиш?

Кабанова. Ото важна птиця! Вже, бач, образилась.

Катерина. Марницю терпіти кому ж приємно!

Кабанова. Знаю я, знаю, що вам не до смаку мої слова, та що ж робити, адже я вам не чужа, в мене серце за вас болить. Я давно бачу, що вам волі хочеться. Ну, що ж, діждетесь, поживете й на волі, коли мене вже не стане. От тоді й робіть, що схочете, не буде над вами старших. А може, й мене згадаєте.

Кабанов. Та ми про вас, матінко, день і ніч бога благаємо, щоб вам, матінко, дав бог здоров'я та всякого добра і в ділах успіху.

Кабанова. Ну, годі, облиш, будь ласка. Може, ти й любив матір, поки був парубком. А тепер — чи до мене тобі: в тебе жіночка молода.

Кабанов. Одне одному не заважає: жінка само собою, а до родительки я, само собою, поважання маю.

Кабанова. То проміняєш ти жінку на матір? Нізащо я цьому не повірю.

Кабанов. А навіщо мені міняти? Я обох люблю.

Кабанова. Еге, так і є, розмазуй! Бачу вже, що я вам на заваді.

Кабанов. Думайте, як хочете, на все є ваша воля; тільки я не знаю, що я за нещасна така людина,— не можу вам догодити нічим.

Кабанова. Чого ти сиротою прикидаєшся! Чого рюмси розпустив? Ну, який з тебе муж? Поглянь лишень на себе! Чи буде тебе жона боятись після цього!

Кабанов. А навіщо їй боятись? З мене й того досить, що вона мене любить.

Кабанова. Як то, навіщо боятись! Як то, навіщо боятись! З глузду з'їхав ти чи як? Тебе не буде боятись, мене й поготів. Який же це порядок у домі буде? Ти ж таки з нею в законі живеш. А чи, по-вашому, закон нічого не вартий? Та вже коли такі дурні думки в голові маєш, ти хоч би при ній не варнякав та при сестрі, при дівці; їй також іти заміж, наслухається вона твого базікання, потім чоловік нам спасибі скаже за науку. Бач, який у тебе розум, а ти ще хочеш власною волею жити!

Кабанов. Та я, матінко, й не хочу власною волею жити. Де вже мені власною волею жити!

Кабанова. То, по-твоєму, треба до жінки все ласкою? Вже й не нагримати на неї, і не насварити?

Кабанов. Та я, матінко...

Кабанова (*палко*). Хоч полюбовника заводь! Га? І це, може, по-твоєму, нічого? А! Ну, кажи!

Кабанов. Їй-богу ж, матінко...

Кабанова (*байдужісінько*). Дурень! (*Зітхає*). Що з дурнем і розмовляти! Самий тільки гріх!

Мовчання.

Я додому піду.

Кабанов. І ми зараз, тільки разів зо два по бульвару пройдемо.

Кабанова. Ну, як хочете, тільки ти гляди, щоб мені вас не дожидати! Знаєш, я не люблю цього.

Кабанов. Ні, матінко! Крий боже!

Кабанова. Гляди ж! (*Виходить*).

ЯВА ШОСТА

Ті ж без Кабанової.

Кабанов. От бачиш ти, завжди мені за тебе перепадає від матінки! От життя мені яке!

Катерина. Чи ж я винна!

Кабанов. Хто ж винен, я вже й не знаю.

Катерина. Де тобі знати!

Кабанов. То все наполягала: «Женись та й женись, я хоч подивилась би на тебе, на жонатого!» А тепер жерцем жере, проходу не дає, а все за тебе.

Варвара. Та хіба ж вона винна! Мати на неї нападає, і ти теж. А ще кажеш, буцім любиш жінку. Нудно мені дивитись на тебе. (*Одвертається*).

Кабанов. Базікай тут! Що ж мені робити?

Варвара. Знай своє діло — мовчи, коли вже кращого нічого не вмієш. Чого стоїш та мнешся? По очах бачу, щó в тебе на думці.

Кабанов. Ну, а що?

Варвара. Звісно, що! До Савела Прокоповича тягне, кортить випити з ним. Що, хіба не так?

Кабанов. Вгадала, брат.

Катерина. Ти, Тишо, швидше повертайся, а то матінка знов гримати буде.

Варвара. Ти й справді швиденько, а то сам знаєш!

Кабанов. Та як не знати!

Варвара. Нам теж нема охоти через тебе лайку терпіти.

Кабанов. Я миттю. Підождіть! (*Виходить*).

ЯВА СЬОМА

Катерина й Варвара.

Катерина. То ти, Варю, жалієш мене?

Варвара (*дивлячись убік*). Звісно, жалію.

Катерина. То ти, виходить, любиш мене? (*Міцно цілує*).

Варвара. За що ж мені тебе не любити!

Катерина. Ну, спасибі тобі! Ти мила така, я сама тебе люблю до смерті.

Мовчання.

Знаєш, мені що на думку спало?

Варвара. Що?

Катерина. Чом люди не літають!

Варвара. Не розумію, що ти кажеш.

Катерина. Я кажу: чому це люди не літають так, як птиці? Знаєш, мені здається часом, що я птиця. Коли стоїш на горі, так тебе й тягне полетіти. Отак розігналася б, розкинула б руки і полетіла б. Спробувати хіба тепер? (*Хоче бігти*).

Варвара. Що ти вигадуєш?

Катерина (*зітхаючи*). Яка я була моторна! Я у вас зав'яла зовсім.

Варвара. Ти думаєш, я не бачу?

Катерина. Чи ж така я була! Я жила, нічим не журилась, наче пташка на волі. Матінка так уже мене любила, чепурила, як ляльку, до роботи не силувала, що хочу, бувало, те й роблю. Знаєш, як я жила дівчиною? От я тобі зараз розповім. Встану я, бувало, рано; якщо влітку, то побіжу до струмка, вмиюсь, принесу з собою водиці, і всі-всі квіти в домі поллю. А квітів у мене було багато-багато. Потім підемо з матінкою до церкви, всі, і прочанки,— у нас був повен дім прочанок, богомолок. А прийдемо з церкви, сядемо до якоїсь роботи, більше по оксамиту золотою заполоччю, а прочанки почнуть розповідати: де були, що бачили, житія всякі, або вірші виспівують. Отак час до обіду й мине. Тут бабусі поснуть, а я собі в садку гуляю. Потім — до вечірні, а ввечері знов оповідання та співи. Як то вже й гарно було!

Варвара. Та й у нас так само.

Катерина. Тут воно все наче неволею. І до смерті я любила в церкву ходити! Наче, бувало, я в рай увійду і не бачу нікого, і часу не тямлю, і не чую, коли відправа

скінчиться. Немовби все це за одну мить було. Матінка потім казала, що всі, бач, дивляться на мене, що зі мною діється! А знаєш: сонячного дня з купола такий світлий стовп спадає вниз, і в цьому стовпі дим ходить, ніби хмари, і я, бувало, бачу, мовби янголи в тому стовпі літають і співають. А то, бувало, дівчиною, вночі встану,— у нас теж там геть-усюди лампадки світились,— та де-небудь у куточку й молюся до ранку. Або рано-вранці в сад піду, ще тільки сонечко сходить, впаду на коліна, молюсь та плачу, й сама не знаю, молюсь об чім і чому плачу; так мене й знайдуть. І об чім я молилась тоді, чого просила, не знаю; нічого мені не потрібно, всього в мене було доволі. А які сни мені снились, Варенько, які сни! Або храми золоті, або сади якісь незвичайні, і все співають невидимі голоси, і кипарисом пахне, і гори, й дерева, не такі, як бувають, а як на образáх малюють. А то наче я літаю, так і літаю в повітрі. І тепер інколи сниться, тільки не часто, та й не те.

Варвара. А що ж?

Катерина (*помовчавши*). Я вмру скоро.

Варвара. Цур тобі! Годі!

Катерина. Ні, я знаю, що вмру. Ох, дівчино, щось недобре зі мною коїться, диво якесь! Ніколи зі мною такого не було. Щось у мені таке незвичайне. Наче заново починаю жити. Або... вже й не знаю.

Варвара. Та що ж тобі таке?

Катерина (*бере її за руку*). А от що, Варю, буде гріх якийсь! Такий на мене страх, такий-бо страх на мене! Буцім я стою над прірвою, і мене туди штовхає хтось, а вхопитись нема за що. (*Хапається за голову рукою*).

Варвара. Що тобі? Та чи здорова ти?

Катерина. Здорова... Краще б я хвора була, а то недобре. Лізе мені в голову якась мрія. І нікуди я від неї не втечу. Думати стану — думок ніяк не зберу, молитися — не відмолюсь ніяк. Язик слова проказує, а на думці зовсім не те: наче мені лукавий у вухо нашіптує, та все про капості якісь. І таке мені верзеться, що мені й перед собою соромно. Що це зі мною? Перед бідою перед якоюсь отаке! Вночі, Варю, не спиться мені, все вчувається шепіт якийсь; хтось так ласкаво говорить зі мною, голубить мене, мов той голуб туркоче. Вже не сняться мені, Варю, як було колись, райські дерева та гори, а немов мене хтось обіймає так гаряче-гаряче і веде мене кудись, і я йду за ним, іду...

Варвара. Ну?

Катерина. Та що ж це я кажу тобі: ти — дівчина.

Варвара (*озираючись*). Кажи! Я гірша за тебе.

Катерина. Ну, що ж мені казати? Соромно мені.

Варвара. Дарма, кажи!

Катерина. Стане мені так душно, так душно вдома, що втекла б. І така думка спаде мені, що, коли б моя воля, каталася б я зараз по Волзі в човні, з піснями, або на тройці, на хорошій, обійнявшись...

Варвара. Тільки не з мужем.

Катерина. А ти звідки знаєш?

Варвара. Ще б пак не знати!..

Катерина. Ах, Варю, гріх маю на умі! Скільки я, бідолашна, плакала, чого тільки собі не робила! Не втекти мені від цього гріха. Нікуди не втекти. Це ж таки недобре, це ж таки страшний гріх, Варенько, що я іншого кохаю?

Варвара. Не мені тебе судити! В мене свої гріхи є.

Катерина. Що ж мені робити! Сил моїх не вистачає. Куди мені подітись, я з туги щось заподію собі!

Варвара. Чого ти! Що тобі? От зажди, завтра братик поїде собі, ми й подумаємо; може, й бачитись можна буде.

Катерина. Ні, ні, не треба. Щó ти! Боронь боже!

Варвара. Чого ти так злякалась?

Катерина. Коли я з ним зустрінуся хоч раз, я з дому втечу, я вже не повернусь додому ні за що в світі.

Варвара. А от зажди, там побачимо.

Катерина. Ні, ні, і не кажи мені, я й слухати не хочу!

Варвара. А що за охота в'янути! Хоч помирай з туги, чи тебе хто пожаліє! Діждеш, аякже! То яка ж неволя себе мучити!

Входить пані з ціпком і два лакеї в трикутних капелюхах позаду.

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж і пані.

Пані. Що, красуні? Що тут робите? Молодців дожидаєте, кавалерів? Весело вам? Весело? Краса ваша вас тішить? От куди краса веде. (*Показує на Волгу*). Ген-ген, у самий вир!

Варвара всміхається.

Чого смієтесь! Не радійте! (*Стукає ціпком*). В огні всі будете горіти невгасимому. Всі в смолі будете кипіти невтолимій! (*Виходячи*). Ген-ген, куди краса веде! (*Виходить*).

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Катерина й Варвара.

Катерина. Ах, як же вона мене злякала! Я тремчу вся, ніби вона мені пророкує щось.

Варвара. На власну б тобі голову, стара відьмо!

Катерина. Що вона таке сказала, га? Що вона сказала?

Варвара. Пусте. Дуже треба слухати, що вона верзе. Вона всім так пророкує. Все-бо життя замолоду грішила. Спитай-но, що про неї розповідають! От помирати й боїться. Чого сама боїться, тим і всіх інших страхає. Всі хлоп'яки в гóроді від неї ховаються,— свариться на них ціпком та репетує (*перекривляючи*): «Всі горіти в огні будете!»

Катерина (*заплющившись*). Ах, ах, облиш! Серце мені зайшлося.

Варвара. Є чого боятись! Дурна баба...

Катерина. Боюсь, до смерті боюсь. Вона мені все ввижається.

Мовчання.

Варвара (*озираючись*). Чом це братик не йде, он, гляди, гроза надходить.

Катерина (*жахнувшись*). Гроза! Тікаймо додому! Мерщій!

Варвара. Ти що, збожеволіла! Як же ти без братика додому поткнешся?

Катерина. Ні, додому, додому! Бог з ним!

Варвара. Та чого ти так перелякалась: гроза ще далеко.

Катерина. А коли далеко, то, може, й почекаємо трохи; а справді б, краще піти. Ходім краще!

Варвара. Та вже коли бути чому, то й дома не сховаєшся.

Катерина. А все-таки краще, все спокійніше; дома ж бо я до ікон, та й богу молитись!

Варвара. Я й не знала, що ти так грози боїшся. Я от не боюсь.

Катерина. Як, дівчино, не боятись! Всяк повинен боятись. Не те страшно, що вб'є, а те, що смерть тебе зненацька застане, як ти є, з усіма твоїми гріхами, з усіма помислами лукавими. Мені вмерти не страшно, а як подумаю, що ось раптом я стану перед богом така, яка я тут, із тобою, після цієї розмови,— от що страшно! Що в мене на думці! Який гріх! Страшно сказати!

Грім.

Ах!

Кабанов увіходить.

Варвара. Он братик іде. (*До Кабанова*). Біжи мерщій!

Грім.

Катерина. Ах! Мерщій, мерщій!

ДІЯ ДРУГА

Кімната в будинку Кабанових.

ЯВА ПЕРША

Глаша (складає одяг у клунки) та Феклуша (ввіходить).

Феклуша. Люба дівчино, завше ти працюєш! Що робиш, люба?

Глаша. Хазяїна в дорогу ладнаю.

Феклуша. Чи їде куди сокіл наш?

Глаша. Їде.

Феклуша. Надовго, люба, їде?

Глаша. Ні, ненадовго.

Феклуша. Ну, скатертю йому дорога! А що, хазяйка буде голосити, чи як?

Глаша. Вже й не знаю, як тобі сказати.

Феклуша. Та чи вона у вас голосить коли-небудь?

Глаша. Не чула щось.

Феклуша. Дуже люблю я, люба дівчино, слухати, коли хто добре голосить.

Мовчання.

А ви, дівчата, до вбогої придивляйтесь, щоб не поцупила чого.

Глаша. Хто вас розбере, всі ви одна на одну клеплете, чом не ладком живете? Вже ж у нас вам, прочанам, чи не життя, а ви все сперечаєтесь та сваритесь; гріха ви не боїтесь.

Феклуша. Не можна, матінко, без гріха: в миру живемо. От що я тобі скажу, люба дівчино: вас, простих людей, кожного один нечистий спокуша, а до нас, до молебників, до кого шість, до кого дванадцять приставлено; от і треба їх усіх побороти. Трудно, люба дівчино!

Глаша. Чому ж це до вас так багато?

Феклуша. Це, матінко, враг од ненависті до нас, що життя наше — таке праведне. А я, люба дівчино, не сперечлива, за мною цього гріха нема. Один гріх за мною й справді, сама знаю, що є. Смачно попоїсти люблю. Ну, то що ж! По немочі моїй господь посилає.

Глаша. А ти, Феклушо, далеко ходила?

Феклуша. Ні, люба. Я, по своїй немочі, далеко не ходила; а чувати — багато чувала. Кажуть, такі країни є, люба дівчино, де й царів нема православних, а салтани землею правлять. В одній землі сидить на троні салтан Махнут турецький, а в другій — салтан Махнут персицький; і суд чинять вони, люба дівчино, над усіма людьми, і все, що судять вони, все не по правді. І не можуть вони, люба, жодного діла розсудити праведно, таке вже їм на віку. У нас, бач, закон праведний, а в них, люба, неправедний; що за нашим законом так виходить, за їхнім усе не так. І судді всі у них, по їхніх країнах, теж усі неправедні; так їм, люба дівчино, і в суплiках пишуть: «Суди мене, суддя неправедний!» А то є ще земля, де всі люди з собачими головами.

Глаша. А чого ж так, що з собачими?

Феклуша. За невірність. Піду я, люба дівчино, по купецтву поблукаю: чи не буде чого на бідність. Прощавай покіль!

Глаша. Прощавай!

Феклуша виходить.

От іще які землі є! Яких тільки див на світі нема! А ми тут сидимо, нічого не знаємо. Ще гаразд, що добрі люди єсть; то й почуєш часом, що на білім світі діється; а то так дурнями й повмирали б.

Входять Катерина і Варвара.

ЯВА ДРУГА

Катерина й Варвара.

Варвара (*Глаші*). Тягни клунки в кибитку, коні прийшли. (*До Катерини*). Молоду тебе заміж віддали, от тобі погуляти в дівках і не випало; от серце в тебе й не вгамувалося ще.

Глаша виходить.

Катерина. Ніколи й не вгамується.

Варвара. Чому ж?

Катерина. Така вже я вродилась гаряча! Мені ще шість років було, не більше, так що я зробила! Образили мене чимось дома, а діло було надвечір, смеркало вже, я вибігла над Волгу, сіла в човен та й пустилась берега. Другого ранку вже знайшли, верстов за десять.

Варвара. Ну, а парубки поглядали на тебе?

Катерина. Як не поглядати!

Варвара. Що ж ти? Невже не кохала нікого?

Катерина. Ні, сміялась тільки.

Варвара. Але ж ти, Катю, не любиш Тихона.

Катерина. Як не люблю! Мені його жаль дуже.

Варвара. Ні, не любиш. Коли жаль, то не любиш. Та й нема за що, треба правду сказати. І даремно ти від мене ховаєшся! Давно вже я помітила, що ти кохаєш одного чоловіка.

Катерина (*злякано*). Що ж тобі в око впало?

Варвара. Ну й смішно ж ти балакаєш! Хіба я маленька? Ось тобі перша прикмета: тільки-но його побачиш, всім лицем ти мінишся.

Катерина понурює погляд.

Та мало хіба...

Катерина (*похнюпившись*). Ну, кого ж?

Варвара. Так ти ж сама знаєш, навіщо називати?

Катерина. Ні, назви. На ймення назви!

Варвара. Бориса Григоровича.

Катерина. Еге ж, його, Варенько, його! Тільки ти, Варенько, заради бога...

Варвара. Ну, от іще! Ти сама, гляди, не бовкни як-небудь.

Катерина. Обманювати я не вмію; приховати нічого не здатна.

Варвара. Ну, а без цього ж не можна; ти згадай, де ти живеш! У нас-бо весь дім на тому держиться. І я не брехуха була, та вивчилась, коли треба стало. Я вчора гуляла, то його бачила, з ним розмовляла.

Катерина (*після недовгого мовчання, опустивши очі*). Ну, то й що?

Варвара. Кланятись тобі велів. Шкода, каже, що бачитись ніде.

Катерина (*ще більше похнюпившись*). Де ж бачитись! Та й навіщо...

Варвара. Сумний такий...

Катерина. Не кажи мені про нього, зроби ласку, не кажи! Я його й знати не хочу! Я буду мужа любити. Тишо, голубчику мій, ні на кого тебе не зміняю! Я й думати не хтіла, а ти мене спокушаєш.

Варвара. То й не думай, хто ж тебе неволить!

Катерина. Не жалієш ти мене нітрохи! Кажеш: не думай, а сама нагадуєш. Хіба я хочу про нього думати; та що вдієш, коли з мислі не йде. Про що тільки здумаю, а він так і стоїть перед очима. І хочу себе пересилити, та не можу ніяк. А знаєш, мене цієї ночі нечистий знову спокушав. Адже я була з дому пішла.

Варвара. Якась ти чудна, бог з тобою! А по-моєму: роби що хочеш, тільки б тишком-нишком було.

Катерина. Не хочу я так. Та й що доброго. Хай уже я терпітиму, поки терпиться.

Варвара. А терпцю не стане, що ж ти зробиш?

Катерина. Що я зроблю?

Варвара. Так, що зробиш?

Катерина. Що мені схочеться, те й зроблю.

Варвара. Зроби-но, спробуй, так тебе тут загризуть.

Катерина. А мені що! Піду собі, та й шукай вітра в полі.

Варвара. Куди підеш? Ти шлюбна жона!

Катерина. Ех, Варю, не знаєш ти мого характеру! Звісно, не дай боже, щоб це скоїлось! А вже коли мені дуже остогидне тут, то не вдержить мене ніяка сила. В вікно вистрибну, в Волгу кинуся. Не захочу тут жити, то не стану, хоч ти мене ріж!

Мовчання.

Варвара. Знаєш що, Катю. Коли Тихін поїде собі, лягаймо в саду спати, в альтані.

Катерина. Навіщо, Варю?

Варвара. Та хіба не все одно?

Катерина. Боюсь я в незнайомім місці ночувати.

Варвара. Чого ж боятись! Глаша з нами буде.

Катерина. Та якось лячно! А втім...

Варвара. Я тебе й не кликала б, та мене матінка саму не пустить, а мені треба.

Катерина (*дивлячись на неї*). Навіщо тобі?

Варвара (*сміється*). Будемо там з тобою ворожити.

Катерина. Жартуєш, либонь?

Варвара. Звісно, жартую; а то хіба й насправді?

Мовчання.

Катерина. Де ж це Тихін?

Варвара. Навіщо він тобі?

Катерина. Ні, я так. Адже скоро їде.

Варвара. З матінкою сидять, замкнувшись. Гризе вона його тепер, як іржа залізо.

Катерина. За віщо?

Варвара. Ні за що, так, розуму вчить. Два тижні в дорозі буде, без нагляду! Сама подумай! У неї серце все охляне, що він на своїй волі гуляє. От вона йому тепер і надає наказів, один одного грізніших, потім до ікони підведе, присягнути змусить, що все робитиме він достеменно, як веліла.

Катерина. І на волі він ніби зв'язаний.

Варвара. Ще б пак, зв'язаний! Він щойно виїде, зап'є. Він тепер слухає, а сам думає, як би йому вирватися швидше.

Входять Кабанова і Кабанов.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж, Кабанова і Кабанов.

Кабанова. То ти все затямив, що я тобі сказала? Гляди, пам'ятай! Закарбуй собі на лобі!

Кабанов. Пам'ятаю, матінко.

Кабанова. Ну, тепер усе готове. Коні прийшли, попрощатись тобі, та й з богом.

Кабанов. Еге ж, матінко, пора.

Кабанова. Ну!

Кабанов. Чого зволите?

Кабанова. Чого ж ти стоїш, хіба порядку не знаєш? Наказуй жоні, як жити без тебе.

Катерина втупила очі в землю.

Кабанов. Та вона, либонь, сама знає.

Кабанова. Балакай мені! Ну, ну, наказуй! Щоб і я чула, щó ти їй наказуєш! А потім прийдеш, спитаєш, чи так усе виконала.

Кабанов (*стоячи проти Катерини*). Будь слухняною в матінки, Катю!

Кабанова. Скажи, щоб не грубіянила свекрусі.

Кабанов. Не грубіянь!

Кабанова. Щоб шанувала свекруху, як рідну матір!

Кабанов. Шануй, Катю, матінку, як рідну матір!

Кабанова. Щоб склавши ручки не сиділа, як пані!

Кабанов. Роби щось без мене!

Кабанова. Щоб у вікна очей не витріщала!

Кабанов. Та, матінко, коли ж вона...

Кабанова. Ну, ну!

Кабанов. Не дивись у вікна!

Кабанова. Щоб на парубків на молодих не кидала оком без тебе.

Кабанов. Та що ж це, матінко, їй-богу!

Кабанова (*суворо*). Огинатись нема чого! Мусиш робити, що мати каже. (*Усміхнувшись*). Воно, бач, краще, коли наказано.

Кабанов (*зніяковівши*). Не поглядай на парубків!

Катерина суворо дивиться на нього.

Кабанова. Ну, тепер погомоніть між собою, коли що треба. Ходім, Варваро!

Виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кабанов і Катерина (стоїть, немов заклякла).

Кабанов. Катю!

Мовчання.

Катю, ти на мене сердишся?

Катерина (*після недовгої мовчанки, хитає головою*). Ні!

Кабанов. Чого ти така? Ну, пробач мені!

Катерина (*все в тому ж таки стані, ледве кивнувши головою*). Бог з тобою! (*Затуливши обличчя рукою*). Образила вона мене!

Кабанов. Коли все до серця брати, то й сухоти скоро наживеш. Чого її слухати! Їй аби щось казати! От і нехай собі говорить, а ти повз вуха пускай. Ну, прощавай, Катю!

Катерина (*кидаючись на шию чоловікові*). Тишо, не їдь! Бога ради, не їдь! Голубчику, прошу я тебе!

Кабанов. Не можна, Катю. Коли матінка посилає, як же я не поїду!

Катерина. Візьми мене з собою, ну, візьми!

Кабанов (*визволяючися з обіймів*). Та не можна!

Катерина. Чому ж, Тишо, не можна?

Кабанов. Ото як весело з тобою їхати! Ви вже мене заїздили тут зовсім! Я не дочекаюсь, коли вирвусь; а ти набиваєшся зі мною.

Катерина. Невже ж ти розлюбив мене?

Кабанов. Та не розлюбив; а з такої неволі від якої завгодно красуні жінки втечеш! Ти подумай: нехай хоч який, а я ж таки чоловік; все життя ось так жити, як ти бачиш, то втечеш і від дружини. Тепер, коли знаю, що тижнів зо два ніякої грози наді мною не буде, кайданів цих на ногах нема, чи до жінки ж мені?

Катерина. Як же мені й любити тебе, коли такі слова ти кажеш?

Кабанов. Слова як слова! Які ж мені ще слова казати! Хто тебе знає, чого ти боїшся? Адже ти не сама, ти з матінкою зостаєшся!

Катерина. Не кажи ти мені про неї, не тирань ти мого серця! Ох, лихо мені, лихо! (*Плаче*). Куди мені, бідолашній, подітись? За кого мені вхопитись? Ой боже мій, гину я!

Кабанов. Та годі тобі!

Катерина (*підходить до чоловіка й припадає до нього*). Тишо, голубчику мій, коли б ти зостався або взяв мене з собою, як би я тебе любила, як би я тебе голубила, милого мого! (*Пестить його*).

Кабанов. Не збагну я тебе, Катю! То від тебе слова не діждешся, не те що ласки; а то, бач, сама лізеш.

Катерина. Тишо, на кого ти мене лишаєш! Бути біді без тебе! Бути біді!

Кабанов. Ну, як не можна, то вже нічого не вдієш.

Катерина. Ну, так от що! Візьми ти з мене яку-небудь клятву страшну...

Кабанов. Яку клятву?

Катерина. Ось яку: щоб не сміла я без тебе ні в якому разі ні розмовляти з ким чужим, ані бачитись, щоб і думати я не сміла ні про кого, крім тебе.

Кабанов. Та навіщо ж це?

Катерина. Заспокой ти мою душу, зроби таку ласку для мене!

Кабанов. Як можна за себе ручитись, хіба мало що може на думку спасти.

Катерина (*падаючи навколішки*). Щоб мені не бачити ні батька, ні неньки! Померти мені без покаяння, коли я...

Кабанов (*підводячи її*). Чого ти? Чого ти? Гріх який! Я й слухати не хочу!

Голос Кабанової: «Пора, Тихоне!»
Входять Кабанова, Варвара та Глаша.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж, Кабанова, Варвара та Глаша.

Кабанова. Ну, Тихоне, пора. Рушай з богом! (*Сідає*). Сідайте всі!

Всі сідають. Мовчання.

Ну, прощавай! (*Встає і всі встають*).

Кабанов (*підходячи до матері*). Прощавайте, матінко!

Кабанова (*жестом показуючи в землю*). В ноги, в ноги!

Кабанов кланяється в ноги, потім цілується з матір'ю.

Прощайся з жінкою!

Кабанов. Прощавай, Катю!

Катерина кидається йому на шию.

Кабанова. Чого на шиї виснеш, безсоромнице! Не з полюбовником прощаєшся! Він тобі муж,— голова! Чи порядку не знаєш? В ноги кланяйся!

Катерина вклоняється в ноги.

Кабанов. Прощавай, сестрице! (*Цілується з Варварою*). Прощавай, Глашо! (*Цілується з Глашею*). Прощавайте, матінко! (*Вклоняється*).

Кабанова. Прощай! Довгі проводи — зайві сльози.

Кабанов виходить, за ним Катерина, Варвара та Глаша.

ЯВА ШОСТА

Кабанова (*сама*). Що то значить молодість! Аж смішно дивитись на них! Якби не свої, насміялась би досхочу. Нічого ж бо не знають, ніякого порядку. Прощатись до пуття не вміють. Добре ще, в кого вдома старші є, на них от дім і держиться, поки живі. Вони, бач, дурні, на свою волю хочуть, а вийдуть на ту волю, так і плутаються на докір та глум добрим людям. Звісно, хто й пожаліє, а більше сміються. Та й не сміятись не можна; гостей покличуть, посадовити не вміють, та ще, гляди, забудуть когось із рідних. Сміх, та й годі! Отак старовина й виводиться. До іншої господи й зайти не хочеш. А зайдеш, то плюнеш, та й геть мерщій. Що буде, коли старі перемруть, як світ стоятиме, вже й не знаю. Ну, та вже хоч те добре, що не побачу того.

Входять Катерина й Варвара.

ЯВА СЬОМА

Кабанова, Катерина й Варвара.

Кабанова. Ти, от, похвалялась, що мужа дуже любиш; бачу я тепер твою любов. Інша добра жінка, випровадивши мужа, години півтори голосить, лежить на ганку; а тобі, видно, байдуже.

Катерина. Навіщо це! Та й не вмію. Чого людей смішити?

Кабанова. Хитрість невелика. Коли б любила, навчилась би. Якщо доладу не вмієш, ти хоч би для годиться; все-таки пристойніше; а то, видно, на словах тільки. Ну, я богові молитись піду, не заважайте мені.

Варвара. Я з двору подамся.

Кабанова (*ласкаво*). А мені що! Піди! Гуляй, поки твоя пора настане. Ще насидишся!

Виходять Кабанова й Варвара.

ЯВА ВОСЬМА

Катерина (*сама, задумливо*). Ну, тепер тиша в нас у домі запанує. Ах, яка нудьга! Хоч би діти чиї-небудь! Ото горе! Діток-бо не маю: з ними сиділа б та ба-

вила їх. Дуже люблю з дітьми гомоніти,— це ж янголи. (*Мовчання*). Коли б я маленька вмерла, краще було б. Дивилась би я з неба на землю та раділа всьому. А то полинула б невидимо, куди схотіла. Вилетіла б у поле й пурхала б з волошки на волошку за вітром, як метелик. (*Задумується*). А я от що зроблю: почну яку-небудь роботу за обітницею; піду в Гостиний двір, куплю полотна та й шитиму білизну, а потім роздам бідним. Вони за мене богові помоляться. От і засядемо шити з Варварою й не побачимо, як час мине; а там і Тиша приїде.

Входить Варвара.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Катерина і Варвара.

Варвара (*запинає голову хустиною перед дзеркалом*). Я тепер гуляти піду; а Глаша нам з саду постелить, матінка дозволила. В саду, за малиною, хвіртка є, її матінка замикає на замок, а ключ ховає. Я його взяла, а їй підклала інший, щоб не помітила. На ось, може, потрібен буде. (*Подає ключ*). Коли побачу, скажу, щоб ішов до хвіртки.

Катерина (*злякано, відштовхуючи ключа*). Навіщо! Навіщо! Не треба, не треба!

Варвара. Коли тобі не треба, мені знадобиться, візьми, не вкусить він тебе.

Катерина. Та що ти затіяла, гріховодниці! Хіба ж можна таке! Чи подумала ти? Цур, цур!

Варвара. Ну, я багато балакати не люблю; та й ніколи мені. Мені гуляти пора. (*Виходить*).

ЯВА ДЕСЯТА

Катерина (*сама, тримаючи ключа в руках*). Що це вона робить? Що вона тільки вигадує? Ах, божевільна, справді, божевільна! Ось біда! Ось вона! Кинути його, закинути далеко, в річку жбурнути, щоб не знайшли ніколи. Він і руки пече, як жарина. (*Подумавши*). Ось так і гине сестра наша. В неволі — кому весело! Хіба мало що спаде на думку. Трапилась нагода, інша й рада: так зопалу й кинеться. А як же це можна, не подумавши, не

розсудивши! Чи довго в біду втрапити! А там і побивайся все життя, карайся; і неволя ще гіршою здасться. (*Мовчання*). А гірка неволя, ох, яка гірка! Хто від неї не плаче! А найбільше від усіх ми, жінота. Ну, от я тепер! Живу — мучуся, просвітку не бачу! Та й не побачу, либонь! Що далі — гірше. А тепер ще цей гріх на мене. (*Замислюється*). Коли б не свекруха!.. Скрушила вона мене... через неї й дім став осоружним; навіть стіни гидкі. (*Задумливо дивиться на ключ*). Кинути його? Звичайно, треба кинути. І як це він мені до рук потрапив? На спокусу, на згубу мою. (*Прислухається*). Ох, іде хтось. Так серце й зайшлося. (*Ховає ключа в кишеню*). Ні!.. Нікого! Чого я так перелякалась! І ключа сховала... Ну, вже, видно, там йому й бути! Видно, сама доля веде! Та й хіба це гріх, коли я погляну на нього раз, здалеку бодай! А хоч і словом перекинусь, то й це не біда! А як же я — чоловікові!.. Та він же сам не захотів. Та, може, такої нагоди більше за ціле життя не випаде. Тоді й нарікай на себе: була нагода, та не вміла скористатись. І що я верзу, навіщо себе обдурюю? Мені хоч би й умерти, тільки б його побачити. Перед ким я прикидаюсь!.. Кинути ключа! Ні, ні за що в світі! Він мій тепер... Будь-що-будь, а я Бориса побачу! Ох, коли б та ніч скоріш!

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА ПЕРША

Вулиця. Ворота господи Кабанових, перед ворітьми ослін.

ЯВА ПЕРША

Кабанова та Феклуша сидять на ослоні.

Феклуша. Послідні часи, матінко, Марфо Гнатівно, послідні, за всіма прикметами послідні. Ще в городі у вас рай та спокій, а по інших містах просто содом, голубонько: шарварок, метушня, їзда безнастанна! Народ так і сновигає, один туди, другий сюди.

Кабанова. Нікуди нам квапитись, мила, ми й живемо не поспішаючи.

Ф е к л у ш а. Ні, голубонько, від того у вас тиша в місті, що багато людей,— от хоч би й вас узяти,— чеснотами, наче квітами, прикрашаються; від того все й робиться повагом та благочинно. Таж ця біганина що означає? Це ж суєта! От хоч би й у Москві; сновигає народ і туди, і сюди, не знати чого. Оце і є суєта. Суєтний народ, голубонько Марфо Гнатівно, от він і метушиться. Йому здається, що він за ділом біжить; хапається, бідолашний: людей не впізнає; все йому ввижається, буцім його манить хтось; а прийде на місце, аж порожньо, нема нічого, мана́ сама. І піде в тузі. А іншому ввижається, немов наздоганяє якогось знайомого. Збоку свіжа людина зразу бачить, що нікого нема; а йому від суєти все здається, що він наздоганяє. Суєта-бо наче туман буває. От у вас красний такий вечір, а мало хто й за ворота вийде посидіти; а в Москві тепер грища та гульбища, вулиці аж стугонять, аж стогін стоїть. Та чого, голубонько Марфо Гнатівно, коли вже вогняного змія стали запрягати: все, бач, заради поспіху.

К а б а н о в а. Чула я, мила моя.

Ф е к л у ш а. А я, голубонько, на власні очі бачила, звісно, інші через ту суєту не бачать нічого, то він їм машиною й показується, вони машиною й прозивають, а я бачила, як він лапами ось так (*розчепірює пальці*) гребе. Ну, й стогін, которі люди праведні, ті чують.

К а б а н о в а. Назвати всяк можна, нехай хоч і машиною назви; народ-бо дурний, буде всьому вірити. А мене хоч золотом обсип, я не поїду.

Ф е к л у ш а. Що за скрута, голубонько! Боронь боже від такої халепи! А от іще, голубонько Марфо Гнатівно, було мені в Москві видіння одне. Іду я рано-вранці, ще тільки світає, та й бачу на високому-превисокому будинку, на даху, стоїть хтось, лицем чорний. Вже самі тямите хто. І робить він руками, немовби сипле що, а нічого не сиплеться. Тут я здогадалась, що це він плевели сипле, а народ удень у суєті своїй непомітно й повизбирає. От тому вони отак і метушаться, тому й жінки в них такі худющі, тіла-бо ніяк не нагуляють, та немовби вони що загубили або чого шукають: на лиці печаль, шкода навіть.

К а б а н о в а. Все може бути, моя мила! В наші часи нема чого дивуватись!

Ф е к л у ш а. Тяжкі часи, голубонько Марфо Гнатівно, тяжкі. Уже й час-бо став на призменшення йти.

К а б а н о в а. Як то воно, мила, на призменшення?

Феклуша. Звісно, не ми, де нам помітити в суєті! А от розумні люди помічають, що й самий час коротшає. Бувало, літо й зима тягнуться-тягнуться, не діждешся, коли й кінець; а тепер не похопишся, як минуть. Дні й години буцім ті самі зостались; а час, за гріхи наші, все коротшає. От що розумні люди кажуть.

Кабанова. Ще й гірше за це, моя мила, буде.

Феклуша. Нам би тільки не дожить до цього.

Кабанова. Може, й доживемо.

Ввіходить Дікой.

ЯВА ДРУГА

Ті ж і Дікой.

Кабанова. Чого це ти, куме, блукаєш так пізно?

Дікой. А хто ж мені заборонить?

Кабанова. Хто заборонить! Кому треба!

Дікой. Ну, і, значить, нема чого базікати. Що я, в когось підлеглий абощо? Ти ще тут чого? Якого ще тут дідька водяного!..

Кабанова. Ну, ти не дуже пельку роззявляй! Ти знайди кого дешевшого за мене! А я для тебе дорога! Іди собі своєю дорогою, куди йшов. Ходім, Феклушо, додому. (*Підводиться*).

Дікой. Зажди, кумо, зажди! Не гнівайся. Ще втрапиш додому: дім твій не за горами. Ось він!

Кабанова. Коли ти за ділом, то не горлай, а кажи з глуздом.

Дікой. Ніякого діла нема, а хильнув я, от що!

Кабанова. Що ж ти мені тепер хвалити тебе за це звелиш?

Дікой. Ні хвалити, ні лаяти. А, значить, хильнув я, та й по всьому! Поки не просплюсь, цього діла вже полагодити не можна.

Кабанова. То йди собі, спи!

Дікой. Куди ж це я піду?

Кабанова. Додому. А то куди ж!

Дікой. А коли я не хочу додому?

Кабанова. Чому ж це, дозволь тебе спитати?

Дікой. А тому, що в мене там війна йде.

Кабанова. Та кому ж там воювати? Ти ж один там воїн і єсть.

Дікой. Ну, то що ж, що я воїн? Що з того?

Кабанова. Що? Нічого. Та й честь невелика, бо воюєш ти все життя з жінотою. От що.

Дікой. Ну, значить, вона й мусить мені підкорятись. А то я, чи що, коритись буду!

Кабанова. Вже й так я дивуюся з тебе: стільки в тебе народу в домі, а тобі одному догодити не можуть.

Дікой. Отаке-бо!

Кабанова. Ну, чого ж тобі треба від мене?

Дікой. А от чого: розваж мене, щоб у мене серце вгамувалось. Ти тільки одна на ціле місто вмієш мене розважити.

Кабанова. Піди, Феклушо, звели приготувати на за́куску чого-небудь.

Феклуша виходить.

Ходімо в покої!

Дікой. Ні, в покої не піду, в покоях я гірший.

Кабанова. Чим же тебе розгнівали?

Дікой. Ще зранку з самого.

Кабанова. Мабуть, грошей просили.

Дікой. Як змовились, прокляті; то той, то другий в'язнуть цілісінький день.

Кабанова. Мабуть, треба, коли в'язнуть.

Дікой. Я це розумію; та що ж ти мені звелиш робити, коли в мене серце таке! Знаю ж бо, що треба віддати, а все добром не можу. Друг ти мені, і я тобі маю віддати, а прийди в мене просити — вилаю. Я віддам, віддам, а вилаю. Бо лиш почни мені про гроші, у мене всі нутрощі пекти починає; всі нутрощі пече, та й тільки; ну, я під руку ні за що й вилаю людину.

Кабанова. Нема над тобою старших, от і кобенишся.

Дікой. Ні, ти, кумо, помовч! Ти слухай! От які мені історії лучались. У піст якось, у великий, я говів, а тут лиха година й підсунь мужичиська: по гроші прийшов, возив дрова. І принесло ж його на гріх у таку пору! Зогрішив-таки: вилаяв, так вилаяв, що краще й не буває, мало не бив. Ось воно, яке серце в мене! Потім прощення просив, у ноги кланявся, істинно так. Істинно тобі кажу, мужикові в ноги кланявся. Ось до чого мене серце доводить: тут же, в дворі, в багні йому й кланявся; при всіх йому кланявся.

Кабанова. А навіщо ти навмисне собі ятриш серце? Це, куме, недобре.

Дікой. Як то навмисне?

Кабанова. Я бачила, я знаю. Ти, коли бачиш, що просити в тебе чогось хочуть, ти візьмеш та навмисне на когось із своїх і наскочиш, щоб розсердитись; бо знаєш, що до тебе, до сердитого, ніхто вже не піде. От що, куме!

Дікой. Ну, що ж таке? Кому свого добра не шкода!

Глаша входить.

Глаша. Марфо Гнатівно, закусити поставлено, будь ласка!

Кабанова. Що ж, куме, зайди. Закуси, чим бог послав!

Дікой. Це можна.

Кабанова. Ласкаво просимо! (*Пропускає вперед Дікого й виходить за ним*).

Глаша, склавши руки, стоїть коло воріт.

Глаша. Либонь, Борис Григорович іде? Чи не по дядька часом? Чи так гуляє? Мабуть, так собі гуляє.

Входить Борис.

ЯВА ТРЕТЯ

Глаша, Борис, потім Кулігін.

Борис. Чи дядько не у вас?

Глаша. У нас. Тобі він потрібен, чи що?

Борис. Послали з дому — довідатись, де він. А як у вас, нехай сидить: кому він потрібен. Дома ж бо радесенькі, що нема його.

Глаша. Нашій би хазяйці за ним бути, вона б його швидко вгамувала. Чого ж це я, дурна, стою з тобою! Прощавай! (*Виходить*).

Борис. Ах ти, господи! Хоч би ж одним оком глянути на неї! В дім увійти не можна; тут непрошені не ходять. От життя! Живемо в одному гóроді, майже поряд, а побачишся раз на тиждень, і то в церкві або на дорозі, от і все! Тут, чи вийшла заміж, чи поховали — все одно. (*Мовчання*). Вже зовсім би мені її не бачити: легше було б! А то бачиш мигцем, та ще й прилюдно; в сто очей на тебе дивляться. Тільки серце надривається. Та й себе не здолаєш. Підеш гулять, а опинишся завжди тут, коло воріт. І навіщо я ходжу сюди? Бачити її ніколи не можна, а ще, гляди, поговір який вийде, тільки на неї біду накличеш. Ну, попав я в закуток! (*Іде, йому назустріч Кулігін*).

Кулігін. Що, паночку? Гуляти зволите?

Борис. Так, гуляю собі, дуже гарна погода сьогодні.

Кулігін. Дуже добре, пане, гуляти зараз. Тиша, повітря чудове, з-за Волги, з лугів квітами пахне, небо чисте...

Открылась бездна звѐзд полна,
Звездáм числа нет,— бездне дна.

Ходімо, паночку, на бульвар, ні душі там немає.

Борис. Ходімо!

Кулігін. От який, добродію, закуток у нас. Бульвар насадили, а не гуляють. Гуляють тільки в свята, та й то тільки вдають, буцім гуляють, а самі ходять туди вбрання показувати. Тільки п'яного приказного й стрінеш, додому з шинку плентає. Бідним гуляти, паночку, ніколи, в них і вдень і вночі турбота. І сплять усього по три години на добу. А багаті щó роблять? Ну, чому б їм не гуляти, не дихати свіжим повітрям? Так ні. У всіх давно ворота, пане, позамикано й собак поспускали... Ви думаєте, вони діло роблять чи богові моляться? Ні, пане! І не від злодіїв вони замикаються, а щоб люди не бачили, як вони своїх домашніх поїдом їдять і сім'ю тиранять. І скільки сліз ллється за тими засувами невидимих і нечутних! Та що вам казати, пане! Самі скуштували. І скільки за цими замками розпусти темної та пиятики! І все тишком-нишком — ніхто нічого не бачить і не знає, бачить тільки сам бог! Ти, каже, дивись на мене при людях та на вулиці, а до моєї сім'ї тобі — зась; на це в мене, каже, є замки, та засуви, та собаки злющі. Родина, каже, діло таємне, секретне! Знаємо ці секрети! Від цих секретів, пане, йому тільки самому весело, а інші вовком виють. Та й що за секрет? Хто його не знає! Пограбувати сиріт, родичів, племінників, затуркати домашніх так, щоб вони ні об чім, що він там витворя, писнути не сміли. От і весь секрет. Та бог з ними! А знаєте, добродію, хто в нас гуляє? Молоді парубки та дівчата. То ці у свого сну крадуть годинку, другу, ну, й гуляють парочками. Та ось пара!

З'являються Кудряш і Варвара. Цілуються.

Борис. Цілуються.

Кулігін. А це нам байдуже.

Кудряш виходить, а Варвара підходить до своїх воріт і манить Бориса. Він іде до неї.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Борис, Кулігін і Варвара.

Кулігін. Я, пане, на бульвар піду. Щоб не заважати. Там і підожду.

Борис. Добре, я зараз прийду.

Кулігін виходить.

Варвара (*затуляючись хусткою.*) Знаєш ярок за Кабановим садом?

Борис. Знаю.

Варвара. Приходь туди пізніше трохи.

Борис. Навіщо?

Варвара. Який же й дурний! Приходь: там побачиш навіщо. Ну, біжи хутчіш, тебе дожидають.

Борис виходить.

Не впізнав-таки! Нехай тепер подумає. А вже я знаю, що Катерина не втерпить, вискочить. (*Іде в ворота*).

СЦЕНА ДРУГА

Ніч. Ярок, зарослий кущами; нагорі паркан саду Кабанових і хвіртка; зверху стежка.

ЯВА ПЕРША

Кудряш (*входить з гітарою*). Нема нікого. Чого ж це вона там! Ну, посидимо та підождемо. (*Сідає на камінь*). Та з нудьги пісеньку заспіваємо. (*Співає*).

Как донской-то казак, казак вел коня поить,
Добрый молодец, уж он у ворот стоит,
У ворот стоит, сам он думу думает,
Думу думает, как будет жену губить.
Как жена-то, жена мужу возмолилася,
Во скоры́-то ноги ему поклонилася:
Уж ты, батюшка, ты ли мил сердечный друг!
Ты не бей, не губи меня со вечера́!
Ты убей, загуби меня со полуночи!
Дай уснуть моим малым детушкам,
Малым детушкам, всем ближним
соседушкам.

Ввіходить Борис.

ЯВА ДРУГА

Кудряш і Борис.

Кудряш (*перестає співати*). Ач який! Смирний, смирний, а теж у розгул пішов.

Борис. Кудряш, це ти?

Кудряш. Я, Борисе Григоровичу!

Борис. А чого ти тут?

Кудряш. Я? Виходить, мені треба, Борисе Григоровичу, коли я тут. Без потреби не пішов би. Вас куди бог несе?

Борис (*оглядаючи місцевість*). От що, Кудряш: мені треба тут лишитись, а тобі ж, я думаю, все одно, ти можеш піти й на інше місце.

Кудряш. Ні, Борисе Григоровичу, ви, я бачу, тут іще вперше, а в мене вже тут місце насиджене, і стежку я протоптав. Я вас люблю, пане, і до всякої вам послуги ладен; а на цій стежці ви зі мною вночі не зустрічайтесь, щоб, крий боже, гріха якого не вийшло. Умова паче грошей.

Борис. Що з тобою, Ваню?

Кудряш. Та що: Ваню! Я знаю, що я Ваня. А ви йдіть своєю дорогою, от і все. Заведи собі сам, та й гуляй собі з нею, і нікому до тебе діла нема. А чужих не займай! У нас так не роблять, а то хлопці ноги переламають. Я за свою... та я й не знаю що зроблю! Горло перерву!

Борис. Даремно ти сердишся; в мене й на думці нема відбивати в тебе. Я й не прийшов би сюди, коли б не звеліли мені.

Кудряш. А хто ж тобі звелів?

Борис. Я не розібрав, темно було. Дівчина якась мене зупинила на вулиці й сказала, щоб я саме сюди прийшов, поза садом Кабанових, де стежка.

Кудряш. Хто ж би це?

Борис. Послухай, Кудряш. Можна з тобою поговорить по-щирості, ти не розголосиш?

Кудряш. Кажіть, не бійтесь! У мене все одно, що вмерло.

Борис. Я тут нічого не знаю, ні порядків ваших, ні звичаїв; а справа така...

Кудряш. Полюбили кого, чи що?

Борис. Еге, Кудряш.

Кудряш. Ну, що ж, це нічого. В нас щодо цього вільно. Дівки гуляють собі, як хочуть, батькові з матір'ю й діла нема. Самі тільки молодиці під замком сидять.

Борис. Отож і горе моє.

Кудряш. Невже покохали заміжню?

Борис. Заміжню, Кудряш.

Кудряш. Ех, Борисе Григоровичу, облишити слід.

Борис. Легко сказати — облишити! Тобі це, може, й однаково: ти одну покинеш, другу знайдеш. А я не можу цього! Вже коли я покохав...

Кудряш. То це, виходить, ви її зовсім занапастити хочете, Борисе Григоровичу!

Борис. Боронь боже! Боронь мене боже! Ні, Кудряш, як можна! Хіба захочу я її занапастити! Мені б тільки бачити її десь, мені більше нічого не треба.

Кудряш. Як, пане, за себе ручитись! А воно ж тут який народ! Самі знаєте. Загризуть, у труну заженуть.

Борис. Ох, не кажи цього, Кудряш! Будь ласка, не лякай ти мене!

Кудряш. А чи вона кохає вас?

Борис. Не знаю.

Кудряш. Та чи ви бачились коли, чи ні?

Борис. Я тільки раз був у них з дядьком. А то в церкві бачу, на бульварі стрічаємось. Ах, Кудряш, як вона молиться, коли б ти подивився! Яка в неї на обличчі усмішка янгольська, а від обличчя немов сяйво.

Кудряш. То це молода Кабанова чи хто?

Борис. Вона, Кудряш.

Кудряш. Так! То ось воно що! Ну, маємо честь вітати!

Борис. З чим?

Кудряш. Та як же! Значить, у вас діло йде, коли сюди приходити звеліли.

Борис. То невже вона веліла?

Кудряш. А хто ж?

Борис. Ні, ти жартуєш! Цього бути не може. (*Хапається за голову*).

Кудряш. Що вам таке?

Борис. Я збожеволію з радості.

Кудряш. Отаке! Є від чого божеволіти! Тільки ви дивіться — собі клопоту не наробіть, та й її в біду не вводьте! Хоч у неї чоловік і дурень, зате свекруха вельми люта.

Варвара виходить із хвіртки.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті ж і Варвара, потім Катерина.

Варвара (*коло хвіртки співає*).

За рекою, за быстрою мой Ваня гуляет,
Там мой Ванюшка гуляет...

Кудряш (*продовжує*).

Товар закупает...

(Свище).

Варвара (*сходить по стежці і, затуливши обличчя хустиною, підходить до Бориса*). Ти, парубче, підожди. Дочекаєшся чого-небудь. (*До Кудряша*). Ходім на Волгу.

Кудряш. Ти чому ж так довго? Дожидай вас іще! Знаєш, що не люблю!

Варвара обіймає його одною рукою й виходять.

Борис. Немов бачу я сон! Ця ніч, пісні, побачення! Ходять, обійнявшись. Це таке нове для мене, так хороше, так весело! От і я жду чогось! А чого жду — й не знаю, і уявити не можу; тільки серце калатає й тремтить кожна жилка. Навіть не можу й придумати, що сказати їй, дух займає, підгинаються коліна! От яке в мене серце дурне, закипить раптом, нічим його не вгамуєш. Ось іде.

Катерина тихо сходить стежечкою, запнена великою білою хусткою, втупивши очі в землю. Мовчання.

Це ви, Катерино Петрівно?

Мовчання.

Вже як мені дякувати вам, я й не знаю.

Мовчання.

Коли б ви знали, Катерино Петрівно, як я люблю вас! (*Хоче взяти її за руку*).

Катерина (*перелякано, але не підводячи погляду*). Не займай, не займай мене! Ах, ах!

Борис. Не гнівайтесь!

Катерина. Геть від мене! Йди геть, окаянний чоловіче! Чи ти знаєш: не замолити мені цього гріха, не замолити ніколи! Каменем він ляже мені на душу, каменем.

Борис. Не женіть мене!

Катерина. Навіщо ти прийшов? Навіщо ти прийшов, згубнику мій? Адже я заміжня, адже мені з чоловіком жити довіку...

Борис. Краще б мені не бачити вас!

Катерина (*схвильовано*). Що я собі готую. Де мені місце, чи ти знаєш?

Борис. Заспокойтесь! (*Бере її за руку*). Сядьте!

Катерина. Навіщо ти моєї загибелі хочеш?

Борис. Як же можу я хотіти вашої загибелі, коли я вас люблю над усе в світі, більше, як самого себе!

Катерина. Ні, ні! Ти мене занапастив!

Борис. Чи я лиходій який?

Катерина (*киваючи головою*). Занапастив, занапастив, занапастив!

Борис. Боронь мене боже! Нехай я краще сам загину!

Катерина. Ну, як же ти не занапастив мене, коли я, кинувши дім, йду вночі до тебе.

Борис. Ваша воля була на те.

Катерина. Немає в мене волі. Була б у мене своя воля, не пішла б я до тебе. (*Підводить очі й дивиться на Бориса*).

Недовге мовчання.

Твоя тепер воля наді мною, хіба ти не бачиш! (*Кидається йому на шию*).

Борис (*обіймає Катерину*). Життя моє!

Катерина. Знаєш що? Тепер мені вмерти раптом схотілось!

Борис. Навіщо вмирати, коли нам так любо жити.

Катерина. Ні, мені не жити! Вже я знаю, що не жити.

Борис. Не кажи, будь ласка, таких слів, не печаль мене...

Катерина. Так, тобі добре, ти вільний козак, а я!..

Борис. Ніхто й не знатиме про нашу любов. Невже ж я тебе не пожалію!

Катерина. Ет! Чого мене жаліти, ніхто не винен,— сама на те пішла. Не жалій, губи мене! Хай усі знають, хай усі бачать, що я роблю! (*Обіймає Бориса*). Коли я для тебе гріха не побоялась, чи ж побоюсь я людського суда? Кажуть, навіть легше буває, коли за гріх тут, на землі, натерпишся.

Борис. Ну, чого про це думати, коли нам тепер добре!

Катерина. І правда! Надуматись та наплакатись я ще встигну на дозвіллі.

Борис. А я був злякався, я думав, ти мене проженеш.

Катерина (*усміхаючись*). Прогнати! Де вже там! Чи з нашим серцем! Коли б ти не прийшов, то я, здається, сама до тебе прийшла б.

Борис. Я й не знав, що ти мене кохаєш.

Катерина. Давно кохаю. Немов на гріх ти до нас приїхав. Як побачила тебе, то вже не своя стала. З першого ж разу, здається, коли б ти покликав мене, я й подалась би за тобою; піди ти хоч на край світу, я все йшла б слідом, не озирнулась би.

Борис. А чи надовго чоловік поїхав?

Катерина. На два тижні.

Борис. О, то ми погуляємо! Часу багато.

Катерина. Погуляємо. А там... (*Замислюється*). Як замкнуть на замок, ото смерть! А не замкнуть, то вже знайду нагоду побачитися з тобою!

Входять Кудряш і Варвара.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті ж, Кудряш і Варвара.

Варвара. Ну, що, поладнали?

Катерина ховає обличчя в Бориса на грудях.

Борис. Поладнали.

Варвара. Пішли б та погуляли, а ми тут підождемо. Коли буде треба, Ваня гукне.

Борис і Катерина виходять. Кудряш та Варвара сідають на камінь.

Кудряш. А це ви славно придумали, в садову хвіртку лазити. Це для нашого брата страх як добре.

Варвара. Все я.

Кудряш. Вже тебе на це стане. А мати не похопиться?

Варвара. Ет! Куди там! Їй і в лоба таке не вскочить.

Кудряш. А як на гріх?

Варвара. В неї перший сон міцний; а на світанку прокидається.

Кудряш. Та хто зна! А раптом її нечистий збудить.

Варвара. Ну, то що ж! У нас хвіртку, ту, що з двору, зсередини замкнено, з саду; постукає, постукає, та й піде собі. А вранці скажемо, що міцно спали, не чули. Та й Глаша стереже; коли що, вона зразу голос подасть. Без остороги не можна! Не можна ніяк! Незчуєшся, як вскочиш у біду.

Кудряш бере кілька акордів на гітарі. Варвара припадає до плеча Кудряшеві, який, не зважаючи, тихо грає.

Варвара (*позіхаючи*). Як би це дізнатись, котра година?

Кудряш. Перша скоро.

Варвара. Звідки ти знаєш?

Кудряш. Сторож у дошку бив.

Варвара (*позіхаючи*). Пора. Погукай-но. Завтра ми раніш вийдемо, то довше й погуляємо.

Кудряш (*свище й голосно заспівує*).

Все домой, все домой!
А я домой не хочу.

Борис (*за сценою*). Чую!

Варвара (*підводиться*). Ну, прощавай! (*Позіхає, потім цілує холодно, як давно знайомого*). Завтра, глядіть, приходьте раніш! (*Дивиться в той бік, куди пішли Борис і Катерина*). Годі вам прощатись, не на вік розлучаєтесь, завтра побачитесь. (*Позіхає й потягається*).

Вбігають Катерина, за нею Борис.

ЯВА П'ЯТА

Кудряш, Варвара, Борис і Катерина.

Катерина (*до Варвари*). Ну, ходім, ходім! (*Сходять угору стежкою. Катерина озирається.*) Прощавай.

Борис. До завтра!

Катерина. Так, до завтра! Що вві сні побачиш, скажи! (*Підходить до хвіртки*).

Борис. Неодмінно.

Кудряш (*співає під гітару*).

Гуляй, млада, до поры,
До вечерней, до зари!
Ай-лели, до поры,
До вечерней, до зари.

Варвара (*біля хвіртки*).

А я млада до поры,
До утренней, до зари.
Ай-лели, до поры,
До утренней, до зари.

(*Виходить*).

Кудряш.

Как зорюшка занялась,
А я домой поднялась
і т. д.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

На першому плані вузька галерея зі склепінням старовинної будови, що вже починає руйнуватись; де-не-де трава й кущі; за арками берег і краєвид на Волгу.

ЯВА ПЕРША

Кілька чоловіків та жінок проходять за арками.

1-й. Дощ накрапає, коли б гроза не зібралась.
2-й. Гляди, й збереться.
1-й. Ще добре, що є де сховатись.

Входять усі під склепіння.

Жінка. А народу скільки гуляє на бульварі! День святковий, усі повиходили. Купчихи вбрані як!
1-й. Поховаються кудись.
2-й. Гляди, тепер людей сюди напхається!
1-й (*оглядаючи стіни*). А тут, братику мій, колись, значить, розмальовано було. І тепер ще подекуди видно.
2-й. Еге ж, як же! Само собою, що розмальовано. Те-

пер, бач, усе пусткою пішло, поруйнувалося, позаростало. Після пожежі так і не лагодили. Та ти й пожежі цієї не пам'ятаєш, бо вже тому літ сорок буде.

1-й. Що ж воно таке, братику ти мій, тут намалювали тоді? Нелегко це втнути.

2-й. Це геєна огненна.

1-й. Так, братику ти мій.

2-й. І їдуть туди всякого звання люди.

1-й. Так, так, уже тямкую.

2-й. І всякого чину.

1-й. І арапи?

2-й. І арапи.

1-й. А це, братику ти мій, що таке?

2-й. А це литовська руїна. Битвá! Бачиш? Як наші з Литвою бились.

1-й. Що ж це таке Литва?

2-й. Отак вона Литва і єсть.

1-й. А кажуть, братику ти мій, вона з неба впала.

2-й. Не вмію тобі сказати. З неба, так з неба.

Жінка. Патякай іще! Всі це знають, що з неба; і де був який бій із нею, там для пам'яті кургани високі насипано.

1-й. А що, братику ти мій! Все ж отак було точнісінько.

Входять: Дікой і за ним Кулігін без шапки. Всі вклоняються й завмирають у шанобливих позах.

ЯВА ДРУГА

Ті ж, Дікой та Кулігін.

Дікой. Ач, намочило всього. (*До Кулігіна*). Одчепись ти від мене! Одчепись! (*Із серцем*). Дурний ти чоловік!

Кулігін. Савеле Прокоповичу, адже від цього, ваше степенство, для всіх взагалі обивателів користь.

Дікой. Іди ти геть! Яка нам користь! Кому потрібна ця користь?

Кулігін. Та хоч би й для вас, ваше степенство Савеле Прокоповичу. От би, паночку, на бульварі, на чистому місці, й поставити. А які витрати? Витрати незначні: стовпець кам'яний *(показує жестами розмір кожної речі)*, дощечку мідну, круглу таку, та шпильку, от шпильку пряму *(показує жестом)*, найпростішу. Я це прилаштую

і цифри вирізьблю, все сам. Тепер ви, ваше степенство, коли зволите гуляти, або інші, хто на прогулянці, зараз підійдете й побачите, котра година. А то місце таке чудове, і краєвид, і все, а наче порожньо. У нас-бо теж, ваше степенство, і приїжджі бувають, ходять тут наші краєвиди оглядати, все-таки прикраса,— для очей воно приємніше.

Дікой. Та чого ти до мене в'язнеш із усякою дурницею! Може, я з тобою й розмовляти не бажаю. Ти мусив раніше дізнатись, чи я маю охоту тебе слухати, дурня, чи ні. Щó я тобі — рівня, чи як! Ач — яке важливе діло знайшов! Так просто з пикою й лізе в балачку.

Кулігін. Якби я з власним ділом ліз, ну, тоді я був би винуватий. А то я для загального добра, ваше степенство. Ну, що значить для громади якихось карбованців десять! Більше, пане, не буде потрібно.

Дікой. А може, ти вкрасти хочеш; хто тебе зна.

Кулігін. Коли я свої труди задурно хочу покласти, що ж я можу вкрасти, ваше степенство? Та мене тут усі знають; про мене ніхто поганого не скаже.

Дікой. Ну, й нехай знають, а я тебе знати не хочу.

Кулігін. За віщо, паночку Савеле Прокоповичу, чесну людину ображати зволите?

Дікой. Звіт я, чи що, стану тобі складати! Я й поважнішим за тебе нікому звіту не даю. Хочу так думати про тебе, так і думаю. Для інших ти чесна людина, а я думаю, що ти розбійник, от і все. Хотілось тобі це почути від мене? Так от і слухай! Кажу, що розбійник, і квит! Що ж ти, судитись зі мною будеш? Так ти знай, що ти черв'як. Захочу — помилую, захочу — роздавлю.

Кулігін. Бог з вами, Савеле Прокоповичу! Я, пане, маленька людина, мене скривдити недовго. А я вам от що скажу, ваше степенство: «И в рубище почтенна добродетель!»

Дікой. Ти мені грубіянити не смій! Чуєш ти!

Кулігін. Ніякого грубіянства я вам, паночку, не чиню; а кажу вам тому, що, може, ви й надумаєте коли щось для міста зробити. Сили у вас, ваше степенство, багато; була б тільки воля на добре діло. От, хоч би й тепер, скажімо: в нас грóзи часто, а ми не заведемо громових одводів.

Дікой (*гордо*). Все суєта!

Кулігін. Та яка ж суєта, коли вже були спроби.

Дікой. Які-такі там у тебе громові одводи?

Кулігін. Стальні.

Дікой (*з гнівом*). Ну, ще там що?

Кулігін. Жердини стальні.

Дікой *(сердячись більше та більше)*. Чув, що жердини, гаспиде ти; а ще, пак, що? Товчеш: жердини! Ну, а ще там що?

Кулігін. Нічого більше.

Дікой. Та гроза ж бо — що воно, по-твоєму, га? Ну, кажи!

Кулігін. Електрика.

Дікой (*тупнувши ногою*). Яка ще тàм електрика! Ну, як же ти не розбійник! Грозу нам на покару посилається, щоб ми відчували, а ти хочеш жердинами та рожнами якимись, прости господи, боронитись. Ти що — татарин, чи що? Татарин ти? А? Кажи! Татарин?

Кулігін. Савеле Прокоповичу, ваше степенство, Державін сказав:

Я телом в прахе истлеваю,
Умом громам повелеваю.

Дікой. А за ці слова тебе до городничого потягти, то він тобі всипле! Гей, люди добрі, прислухайтесь-но, щó він каже!

Кулігін. Що вдієш, мушу скоритись! А от коли буде в мене мільйон, тоді я побалакаю. *(Махнувши рукою, виходить)*.

Дікой. Ти що ж, украдеш у когось, чи що? Держіть його! Який фальшивий чолов'яга! З цим народом якій слід бути людині? Я вже й не знаю. (*Звертаючись до народу*). Та ви, трикляті, хоч кого в гріх уведете! От не хотів нині гніватись, а він, як навмисне, розгнівав-таки. Щоб йому провалитись! (*Сердито*). Чи вже перестав дощик?

1-й. Здається, перестав.

Дікой. Здається! А ти, дурню, сходи та подивися. А то: здається.

1-й *(вийшовши з-під склепіння)*. Перестав!

Дікой виходить, всі за ним. Сцена якийсь час порожня. Під склепіння хутко входить Варвара і, причаївшись, визирає.

ЯВА ТРЕТЯ

Варвара, а потім Борис.

Варвара. Здається, він!

Борис проходить у глибині сцени.

Сс-сс!

Борис озирається.

Іди сюди.

Манить рукою. Борис увіходить.

Що нам з Катериною робити? Скажи на ласку!

Борис. А що?

Варвара. Біда, та й тільки. Чоловік приїхав, чи ти знаєш це? І не ждали його, а приїхав.

Борис. Ні, я не знав.

Варвара. Вона просто сама не своя стала.

Борис. Видно, тільки я й прожив десять деньочків, поки його не було. Вже її тепер і не побачиш!

Варвара. Ось ти який! Та ти послухай! Тремтить уся, ніби її пропасниця трясе; бліда така, сновигає по дому, ніби шукає чого. Очі, як у божевільної! Оце вранці плакати стала, так і ридає. Боже мій! Що мені з нею робити?

Борис. Та, може, це минеться в неї!

Варвара. Навряд. На чоловіка не сміє очі звести. Матінка помічати це стала, ходить та все зиркає на неї скоса, так гадюкою й дивиться; а вона від цього ще гірше. Просто мука дивитись на неї! Та й боюсь я.

Борис. Чого ж ти боїшся?

Варвара. Ти її не знаєш! Вона чудна якась у нас. На все здатна. Такого накоїть, що...

Борис. Ах, боже мій! Що ж робити? Ти з нею побалакала б гарненько. Невже ж її не можна вговорити?

Варвара. Пробувала. І не слуха нічого. Краще й не підходь.

Борис. Ну, як же ти думаєш, щó вона може вчинити?

Варвара. А от що: паде чоловікові в ноги та й викладе все. От чого я боюсь.

Борис (*злякано*). Чи ж може таке бути!

Варвара. Від неї всього сподівайся.

Борис. Де вона тепер?

Варвара. Зараз із чоловіком на бульвар пішли, і матінка з ними. Піди й ти, коли хочеш. Та ні, краще не ходи, а то вона й зовсім, гляди, розгубиться.

Здалека чути грім.

Невже гроза? (*Визирає*). Та й дощик. А от і народ посунув. Сховайся там десь, а я тут на видноті стану, щоб не подумали чого.

Входить кілька осіб різного звання й статі.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Різні особи, а потім Кабанова, Кабанов, Катерина й Кулігін.

1-й. Либонь, молодичка дуже боїться, що так поспішає сховатись.

Жінка. Та вже хоч як ховайся! Коли кому на віку написано, то вже нікуди не втечеш.

Катерина (*вбігаючи*). Ах! Варваро! (*Хапає її за руку й тримає міцно*).

Варвара. Годі вже, чого ти!

Катерина. Смерть моя!

Варвара. Та отямся! Схаменися!

Катерина. Ні! Не можу. Нічого не можу. Аж так мені серце болить.

Кабанова (*входячи*). Отож-бо,— треба так жити, щоб завжди бути готовою до всього, от і страху такого не було б.

Кабанов. Та які ж, матінко, в неї гріхи такі можуть бути особливі? Все такі ж, як і в усіх у нас, а це вона так уже від природи боїться.

Кабанова. А ти звідки знаєш? В душу не влізеш.

Кабанов (*жартуючи*). Без мене щось хіба, а при мені начебто нічого не було.

Кабанова. Може, й без тебе.

Кабанов (*жартуючи*). Катю, кайся, брат, краще, коли чим грішна. Від мене не сховаєшся: ні, дзуськи! Все знаю!

Катерина (*дивиться в очі Кабанову*). Голубчику мій!

Варвара. Та чого чіпляєшся! Хіба не бачиш, що й без тебе їй тяжко.

Борис виходить із натовпу й уклоняється Кабанову.

Катерина (*зойкає*). Ах!

Кабанов. Чого ти злякалась! Ти думала — чужий? Це знайомий! Дядечко твій чи здужає?

Борис. Хвалити бога!

Катерина (*до Варвари*). Чого йому ще треба від мене?.. Чи мало йому того, що так я караюсь. (*Прихилившись до Варвари, ридає*).

Варвара (*голосно, щоб мати чула*). Ми з ніг збилися, не знаємо, що робити з нею, а тут іще й сторонні лізуть! (*Киває Борисові, той відступає до самого виходу*).

Кулігін (*виходить на середину, звертаючись до натовпу*). Ну, чого ви боїтесь, скажіть на ласку. Кожна тепер травичка, кожна квітка радіє, а ми ховаємось, боїмось, ніби напасті якої! Гроза вб'є! Не гроза це, а благодать! Так, благодать! У вас усе гроза! Північне сяйво спалахне, милуватись би треба та дивуватися з премудрості: «С полночных стран встает заря!» А ви жахаєтесь та мудруєте — на війну це чи на пошесть. Комета йде,— очей би не одвів! Краса! Зорі-бо вже звичні, все ті самі, а це обнова; ну, дивився б і тішився! А ви боїтесь і глянути в небо, аж труситесь! Із усього ви собі страховищ понаробили. Ех, народ! Я от не боюсь. Ходімо, добродію!

Борис. Ходімо! Тут страшніше!

Виходять.

ЯВА П'ЯТА

Ті ж, без Бориса та Кулігіна.

Кабанова. Ач, які рацеї розвів! Є що послухать, нічого не скажеш! От часи настали, вчителі які об'явились. Коли старий таке говорить, чого вже від молодих чекати!

Жінка. Ну, все небо заволокло. Немов шапкою, так і накрило.

1-й. Диви, братику мій, немов клубком хмара в'ється, ніби в ній живе щось ворушиться. Так до нас і повзе, так і повзе, як жива!

2-й. Вже ти пом'янеш моє слово, що ця гроза даром не пройде! Правду кажу тобі, бо знаю. Або вб'є когось, або дім згорить, от побачиш: поглянь-но, колір який химерний!

Катерина (*прислухаючись*). Що вони кажуть? Вони кажуть, що вб'є кого-небудь.

Кабанов. Та от патякають, що на думку спаде.

Кабанова. А ти не гань старших од себе! Вони більше знають. У старих людей на все прикмети є. Стара людина слова на вітер не кине.

Катерина (*чоловікові*). Тишо, я знаю, кого вб'є.

Варвара (*до Катерини тихо*). Ти вже хоч помовч!

Кабанова. Ти звідки знаєш?

Катерина. Мене вб'є. Моліться тоді за мене!

Входить пані з лакеями. Катерина, зойкнувши, ховається.

ЯВА ШОСТА

Ті ж і пані.

Пані. Чого ховаєшся! Нема чого ховатись. Боїшся, видно: вмирати не хочеться! Пожити хочеться! Як не хотіти! Бач, яка красуня! Ха-ха-ха! Краса! А ти молись богові, щоб відняв красу! Краса — загибель наша! Себе занапастиш, людей спокусиш, от тоді й радій із краси своєї. Багато-багато народу в гріх уведеш. Вітрогони ж на поєдинки виходять, шпагами колють один одного. Весело! Діди старі, благочестиві про смерть забувають, спокушаються-бо на красу! А хто дасть відповідь? Тобі одвічати за все доведеться. Краще вже у вир з тією красою! Та мерщій, мерщій!

Катерина ховається.

Куди ховаєшся, дурна! Від бога не втечеш!

Удар грому.

Всі в огні горіти будете, в невгасимому! (*Виходить*).

Катерина. Ох! Умираю!

Варвара. Та чого ти мучишся, справді! Стань осторонь та й помолися: легше буде.

Катерина (*підходить до стіни й стає навколішки, потім раптом схоплюється*). Ах! Пекло! Ад! Геєна огненна!

Кабанова, Кабанов та Варвара оточують її.

Серце мені рветься! Не можу я більше терпіти! Матінко! Тихоне! Грішна я перед богом і перед вами! Чи не я при-

сягалась тобі, що й не гляну ні на кого без тебе! Пам'ятаєш, пам'ятаєш? А чи ти знаєш, що я, безпутниця, без тебе робила? Першої ж ночі я з дому пішла...

Кабанов (*розгубившись, у сльозах, смикає її за рукав*). Не треба, не треба! Не кажи! Навіщо ти! Матінка тут!

Кабанова (*суворо*). Ну, ну, кажи, коли вже почала.

Катерина. І всі десять ночей я гуляла... (*Ридає*).

Кабанов хоче обійняти її.

Кабанова. Кинь її! З ким?

Варвара. Бреше вона, вона сама не знає, що верзе.

Кабанова. Мовчи ти! Ось воно що! Ну, з ким же?

Катерина. З Борисом Григоровичем.

Удар грому.

Ах! (*Непритомна падає на руки чоловікові*).

Кабанова. Що, синку! Куди ота воля веде! Казала я, то ти й слухати не хотів. От і діждався!

ДІЯ П'ЯТА

Декорація першої дії. Сутінки.

ЯВА ПЕРША

Кулігін сидить на ослоні. Кабанов іде по бульвару.

Кулігін (*співає*).

Ночною темнотою покрылись небеса.
Все люди для покою закрыли уж глаза...
і т. д.

(*Побачивши Кабанова*). Здрастуйте, паночку! Далеко зібрались?

Кабанов. Додому. Чув, братику, про діла наші? Вся, братику, сім'я занепала.

Кулігін. Чув, чув, добродію.

Кабанов. Я до Москви їздив, ти знаєш? Напучувала мене матінка, напучувала, а я тільки виїхав — загуляв. З радощів, що вирвався на волю. І всю дорогу пив, і в Москві, знай, пив,— гуляю собі на всі заставки! Щоб уже на цілий рік відгулятись. Ні разу про домівку й не

згадав. Та коли б і згадав, хіба ж мені на думку спало б, що таке тут діється. Чув?

Кулігін. Чув, добродію.

Кабанов. Нещасний я тепер, братику, чоловік! Отак ні за що гину, ні за цапову душу!

Кулігін. Матінка у вас надто крута.

Кабанов. Еге! Вона всьому причина. А я за що гину, скажи ти мені на ласку? Я от зайшов до Дікого, ну, випили; думав — полегшає; ні, гірше стало, Кулігін! Таке жона вчинила проти мене! Вже гірше й не можна...

Кулігін. Трудне діло, пане. Трудно вас судити.

Кабанов. Ні, постривай! Що ж може бути гірше. Вбити її за це мало. От і каже матінка: треба її живцем у землю закопати, щоб вона каралась! А я її люблю, мені шкода її пальцем зачепити. Побив трохи, та й то, бо матінка веліла. Жаль мені й дивитись на неї, второпай це, Кулігін. Матінка її гризом гризе, а вона, мов тінь яка, ходить безодвітна. Тільки плаче й тане, як віск. От я й побиваюсь, дивлячись на неї.

Кулігін. Коли б якось, пане, добром діло скінчити! Ви простили б їй та й не згадували б ніколи. Самі-бо теж, либонь, не без гріха!

Кабанов. Що й казати!

Кулігін. Та вже так, щоб і з п'яних очей не дорікати. Вона б вам, паночку, була б доброю дружиною; мабуть — кращою за всяку.

Кабанов. Та зрозумій ти, Кулігін: я нічого б, а матінка ж... хіба ж її переконаєш!

Кулігін. Пора б уже вам, добродію, власним розумом жити.

Кабанов. Що ж мені, розірватись, чи як! Нема, кажуть, свого розуму. От і живи чужим. Я ось візьму та останній, який є, проп'ю; нехай матінка тоді зо мною, як з дурнем, і панькається.

Кулігін. Ех, пане! Діла, діла! Ну, а Борис Григорович, пане, що?

Кабанов. А його, падлюку, в Тяхту, до китайців. Дядько до знайомого купця якогось засилає туди в контору. На три роки його туди.

Кулігін. Ну, й що ж він, паночку?

Кабанов. Потерпає теж; плаче. Накинулись ми допіру на нього з дядьком, лаяли вже, лаяли,—мовчить. Наче дикий став. «Зі мною,— каже,— що хочете робіть, тільки її не мучте!» І він до неї жаль має.

Кулігін. Добрий він чоловік, пане.

Кабанов. Зібрався вже зовсім, і коні готові. Так побивається, біда! Розумію, що йому попрощатись хочеться. Ну, та мало чого! Досить з нього. Адже ворог він мені, Кулігін! Четвертувати б його, щоб він знав...

Кулігін. Ворогам треба ж прощати, пане.

Кабанов. Спробуй-но, поговори з матінкою, щó вона тобі на це скаже. Так, брат Кулігін, усе наше сімейство тепер геть розбилось. Не те що рідні, а наче вороги одне одному. Варвару матінка гризла-гризла, а та не стерпіла, та й шукай — утекла.

Кулігін. Куди втекла?

Кабанов. Хто її знає. Кажуть, з Кудряшем, з Ванькою втекла, і того теж ніде не знайдуть. Це вже, Кулігін, треба прямо сказати, що від матінки; бо стала її тиранити й на замок замикати. «Не замикайте,— каже,— гірше буде!» Отак і вийшло. Що ж мені тепер робити, скажи ти мені. Навчи ти мене, як тепер мені жити! Дім остогид мені, совісно перед людьми, до діла візьмусь, руки опускаються. Ось тепер додому йду; іду — на яку радість?

Ввіходить Глаша.

Глаша. Тихоне Івановичу, батеньку!

Кабанов. Що там іще?

Глаша. Дома не гаразд у нас, батеньку!

Кабанов. Господи! Одне до одного! Кажи, що там таке?

Глаша. Та хазяєчка ваша...

Кабанов. Ну, що? Померла?

Глаша. Ні, батеньку; пішла кудись, не знайдемо ніде. Збилися з ніг, шукаючи.

Кабанов. Кулігін! Треба, брате, бігти шукати її. Я, братику, знаєш, чого боюсь? Коли б вона з горя собі смерті не заподіяла! Вже так побивається, так побивається, що ах! На неї дивлячись, серце рветься. Куди ж ви гляділи? Давно вже пішла вона?

Глаша. Недавнечко, батеньку! Наш це гріх, не догледіли. Та й то сказати: на всяку мить не вбережешся.

Кабанов. Ну, чого стоїш, біжи!

Глаша виходить.

Ходімо й ми, Кулігін!

Виходять.

Сцена якийсь час порожня. З протилежного боку входить Катерина й тихо йде по сцені.

ЯВА ДРУГА

Катерина (*сама*) *. Нема, ніде нема! Що ж він тепер, бідолашний, робить? Мені б тільки попрощатися з ним, а там... а там хоч і вмерти. За віщо я його в біду ввела? Мені ж від того легше не стало! Гинути б мені самій! А то себе занапастила, його занапастила, безчестя собі — йому вічний докір! Так! Безчестя собі — йому вічний докір. (*Мовчання*). Згадати б, щó він говорив? Як він жалів мене? Які слова казав? (*Бере себе за голову*). Не пригадаю, все забула. Ночі, ночі тяжкі мені! Всі підуть спати, і я піду; усім гаразд, а мені наче в могилу. Так страшно в темряві! Галас непевний чути, і співають, ніби ховають когось; тільки так тихо, ледве чутно, далеко, далеко від мене... Світанню так зрадієш! А вставати не хочеться, знов ті ж люди, ті ж розмови, та ж мýка. Чого вони так дивляться на мене? Чому це тепер не вбивають? Навіщо так зробили? Раніше, кажуть, убивали. Взяли б оце та й кинули б мене в Волгу, я рада була б. «Тебе скарати,— кажуть,— то з тебе гріх зніметься, а ти живи й своїм гріхом мордуйся». Але вже ж я намордувалась! Чи довго ж мені ще каратись?.. Навіщо мені тепер жити, ну навіщо? Нічого мені не треба, ніщо мені не миле, і світ божий не милий! А смерть не приходить. Ти її кличеш, а вона не йде. Що побачу, що почую, тільки тут мені (*показуючи на серце*) боляче... Ще якби з ним жити, може б, радість якусь бачила... Що ж: однаково, я свою душу вже занапастила. Як мені тяжко без нього! Ох, як тужу я за ним! Вже коли я тебе не побачу, то хоч почуй ти мене здалеку! Вітри буйні, перенесіть ви йому мою журу-тугу! Боже ж мій, тяжко мені, тяжко! (*Підходить до берега й гукає на весь голос*). Радість моя, життя моє, душе моя, люблю тебе! Озовися! (*Плаче*).

Входить Борис.

ЯВА ТРЕТЯ

Катерина й Борис.

Борис (*не побачивши Катерини*). Боже мій! Та це ж її голос! Де ж вона? (*Озирається*).

---

* Увесь цей монолог і всі подальші сцени промовляє, розтягуючи й повторюючи слова і наче в забутті. (*Прим. О. М. Островського*).

Катерина (*підбігає до нього й падає на шию*). Побачила-таки тебе! (*Плаче на грудях у нього*).

Мовчання.

Борис. Ну, от і поплакали разом, привів бог.

Катерина. Ти не забув мене?

Борис. Як забути, крий боже!

Катерина. Ах, ні, не те, не те! Ти не гніваєшся?

Борис. За віщо мені гніватись?

Катерина. Ну, прости мені! Не хотіла я тобі лиха заподіяти; та не владала я собою. Що казала, що робила, себе не тямила.

Борис. Прошу, заспокойся.

Катерина. Ну, як же ти? Як тепер ти?

Борис. Їду.

Катерина. Куди їдеш?

Борис. Далеко дуже, Катю, в Сибір.

Катерина. Візьми мене з собою звідси!

Борис. Не можна мені, Катю. Не власною волею я їду: дядько посилає, вже й коні запряжено; я тільки відпросився в дядька на хвилинку, хотів був хоч із тим місцем попрощатись, де ми з тобою бачились.

Катерина. Їдь собі з богом! Не тужи за мною. Попервах ти, бідолашний, може, й нудьгуватимеш, а там і забудеш.

Борис. Та що про мене говорити! Я — вільний птах. Ти ось як? Що свекруха?

Катерина. Мучить мене, замикає. Всім каже й чоловікові каже: «Не вірте їй, вона хитра». Всі й ходять за мною цілий день і сміються просто в очі. За кожним словом усе тобою дорікають.

Борис. А чоловік?

Катерина. То ласкавий, то сердиться та все п'є. Але осоружний він мені, осоружний, ласка його мені гірша за биття.

Борис. Тяжко тобі, Катю?

Катерина. Вже ж так тяжко, так тяжко, що вмерти легше!

Борис. Хто ж це знав, що нам за любов нашу так мучитися з тобою! Краще б утекти мені тоді!

Катерина. На біду я побачила тебе. Радощів бачила мало, а горя, горя! А ще попереду скільки! Ну, та що думати об тім, що буде! Ось тепер я тебе виділа, цього не однімуть вони в мене, а більше нічого мені не треба. Ме-

ні тільки й треба було — на тебе глянути. Тепер мені вже полегшало, наче гора з плечей. А я все думала, що ти на мене гніваєшся, проклинаєш мене...

Борис. Та бог з тобою!

Катерина. Ні, ні, все не те я кажу, не те я хотіла сказати! Скучала я без тебе, от що; ну, ось я тебе побачила...

Борис. Не заскочили б нас тут!

Катерина. Стривай, стривай! Щось я тобі хотіла сказати. От забула! Щось треба було сказати! В голові все сплуталось, не згадаю нічого.

Борис. Пора мені, Катю!

Катерина. Підожди, підожди!

Борис. Ну, що ж ти сказати хотіла?

Катерина. Скажу зараз. (*Подумавши*). Так! Поїдеш ти дорогою, жодного жебрака так не минай, кожному подай та накажи, щоб молились за мою грішну душу.

Борис. Ах, коли б знали ці люди, як то мені прощатися з тобою! Боже мій! Дай бог, щоб їм колись отак же солодко було, як мені тепер. Прощавай, Катю! (*Обіймає її й хоче йти*). Лиходії ви! Недолюдки! Ех, якби моя сила!

Катерина. Стривай, стривай! Дай мені глянути на тебе востаннє. (*Дивиться йому в очі*). Ну, досить з мене! Тепер бог з тобою, їдь. Іди, швидше йди!

Борис (*відходить кілька кроків і зупиняється*). Катю, недобре якось! Чи не намислила ти чого? Намучусь я дорогою, думаючи про тебе.

Катерина. Дарма, дарма! Рушай з богом.

Борис хоче підійти до неї.

Не треба, не треба, досить!

Борис (*ридаючи*). Ну, бог з тобою! Тільки одного й треба в бога благати, щоб вона вмерла швидше, щоб їй не мучитись довго! Прощавай! (*Уклоняється*).

Катерина. Прощавай.

Борис виходить. Катерина проводжає його очима й стоїть якийсь час у задумі.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Катерина (*сама*). Куди тепер? Додому йти? Ні, мені — чи додому, чи в могилу — однаково. Так, чи додому, чи в могилу!.. чи в могилу! В могилі краще... Під деревцем могилонька... добре як!.. Сонечко її гріє, дощиком її поливає... весною на ній травиця виросте, м'якенька така... птахи прилетять на дерево, співати будуть, дітей виведуть, квіточки розцвітуть: жовтенькі, червоненькі, голубенькі... всякі *(задумується)*, всякі... Так тихо! Так любо! Мені начебто легше! А про життя й думати не хочеться. Знову жити? Ні, ні, не треба... нехороше! І люди мені осоружні, й дім осоружний, і стіни осоружні! Не піду туди! Ні, ні, не піду! Прийдеш до них, а вони ходять, розмовляють, а мені це навіщо? Ах, темно стало! І знов співають десь! Що співають? Не добереш... Померти б тепер... Що співають? Однаково, чи смерть прийде, чи сама... а жити не можна! Гріх! Молитись не будуть? Хто любить, той буде молитись... Руки навхрест складають... у труні! Еге, так... я згадала. А спіймають мене та вернуть силоміць додому... Ах, мерщій, мерщій! *(Прямує до берега. Голосно)*. Друже мій! Радість моя! Прощай! *(Виходить)*.

Входять Кабанова, Кабанов, Кулігін та наймит з ліхтарем.

ЯВА П'ЯТА

Кабанова, Кабанов та Кулігін.

Кулігін. Кажуть, тут бачили.

Кабанов. Справді?

Кулігін. Про неї, про неї кажуть.

Кабанов. Ну, слава богові, хоч живу бачили.

Кабанова. А ти вже й злякався, розрюмсався. Є за чим. Не журися: ще довго нам із нею воловодитись доведеться.

Кабанов. Хто знав, що вона сюди піде! Місце таке велелюдне. Кому на думку спаде тут ховатись.

Кабанова. Бачиш, що вона робить! От яке зілля! Як вона характер свій хоче витримати!

З різних боків збираються люди з ліхтарями.

Один з юрби. Що, знайшли?

Кабанова. То ж то що ні. Наче провалилась куди.

Кілька голосів. Ото пригода! От оказія! І куди б їй подітись!

Один з юрби. Та знайдеться!

Другий. Як не знайтись!

Третій. Гляди, сама прийде.

Голос за сценою: «Гей, човна!»

Кулігін (*з берега*). Хто гукає? Що там?

Голос: «Жінка в воду кинулась!»
Кулігін і за ним кілька чоловік вибігають.

ЯВА ШОСТА

Ті ж, без Кулігіна.

Кабанов. Лишенько, це ж вона! (*Хоче бігти*).

Кабанова хапає його за руку.

Матінко, пустіть, смерть моя! Я її витягну, а як ні, то й сам... Що мені без неї!

Кабанова. Не пущу, й не думай! Через неї та себе губити, чи варта вона того! Мало вона страму нам наробила, ще бач що затіяла!

Кабанов. Пустіть!

Кабанова. Є кому й без тебе. Прокляну, коли підеш.

Кабанов (*падаючи навколішки*). Хоч би поглянути на неї!

Кабанова. Витягнуть: подивишся.

Кабанов (*підводиться, до юрби*). Що, голубчики, чи не видно чого?

1-й. Темно внизу, не видно нічого.

Гомін за сценою.

2-й. Немов гукає щось, та нічого не розбереш.

1-й. Це Кулігіна голос.

2-й. Он з ліхтарем на березі ходять.

1-й. Сюди йдуть. Он і її несуть.

Кілька чоловік повертаються.

Один із тих, що повернулись. Молодець Кулігін! Тут близесенько, в ковбані коло берега; воно, бач, з вогнем у воду видно далеко; він плаття й побачив та й витяг її.

Кабанов. Жива?

2-й. Де там жива! Звисока ж кинулась: тут круча, та ще й, мабуть, на якір упала, забилась, бідолашна! А й справді, хлопці, як жива! Тільки на скроні маленька ранка, і одна тільки, як єсть одна, крапелька крові.

Кабанов кидається бігти; назустріч йому Кулігін з людьми несуть Катерину.

ЯВА СЬОМА

Ті ж і Кулігін.

Кулігін. Ось вам ваша Катерина. Робіть з нею, що хочете! Тіло її тут, візьміть його; а душа тепер не ваша: вона тепер перед суддею, котрий милосердніший од вас! (*Кладе на землю й вибігає*).

Кабанов (*кидається до Катерини*). Катю! Катю!

Кабанова. Годі! За нею й плакати гріх!

Кабанов. Матінко, ви її занапастили! Ви, ви, ви...

Кабанова. Щó ти? Чи себе не тямиш! Забув, з ким говориш!

Кабанов. Ви її занапастили! Ви! Ви!

Кабанова (*синові*). Ну, я з тобою вдома поговорю. (*Низько вклоняється народові*). Спасибі вам, люди добрі, за вашу послугу!

Всі вклоняються.

Кабанов. Добре тобі, Катю! А я ж навіщо зостався жити на світі та мучитись! (*Падає на труп дружини*).

1859

БЕЗПРИДАННИЦЯ

Драма
на
чотири
дії

ОСОБИ:

Харита Гнатівна Огудалова,
вдова середнього віку, одягнена вишукано,
але сміливо й невідповідно до свого віку.

Лариса Дмитрівна,
її дочка, молода дівчина;
одягнена гарно, але скромно.

Мокій Парменович Кнуров,
з чималих ділків останнього часу,
літня людина з величезними статками.

Василь Данилович Вожеватов,
дуже молода людина,
один з представників багатої торговельної фірми;
з одягу європеєць.

Юлій Капітонович Карандишев,
молода людина, небагатий чиновник.

Сергій Сергійович Паратов,
пишний пан, з судновласників,
років понад 30.

Єфросинія Потапівна,
тітка Карандишева.

Робінзон.

Гаврило,
клубний буфетник і власник кав'ярні на бульварі.

Іван,
слуга в кав'ярні.

Лакей
Огудалової.

Ілля,
циган.

Цигани і циганки.

Дія відбувається в нинішній час
у великому місті Бряхімові на Волзі.

ДІЯ ПЕРША

Міський бульвар на високому березі Волги з майданчиком перед кав'ярнею. Праворуч від акторів — вхід до кав'ярні, ліворуч — дерева; в глибині низькі чавунні штахети, за ними — краєвид на Волгу, на великий простір: ліси, села та ін.; на майданчику столи та стільці: один стіл на правому боці, біля кав'ярні, другий — на лівому.

ЯВА ПЕРША

Гаврило стоїть на порозі кав'ярні,
Іван розставляє до ладу меблі на майданчику.

Іван. Зовсім людей не видно на бульварі.

Гаврило. У свята завжди так. По-старосвітськи живемо: від пізньої обідні всі до пирога та до борщу, а потім, після хліба-солі, сім годин відпочинку.

Іван. Та ну сім! Годинки три-чотири. Добрий це звичай.

Гаврило. А от ближче до вечерні прокинуться, попʼють чайку до третьої нудьги...

Іван. До нудьги! Чого ж нудьгувати?

Гаврило. Посидь сидьма за самоваром, поковтай години зо дві окропу, то знатимеш. Після шостого поту вона, перша ота нудьга, підступає... Зійдуть сьомим потом коло самовара і виповзуть на бульвар подихати та розгулятися. Тепер чиста публіка гуляє: он Мокій Парменович Кнуров проминає себе.

Іван. Він щоранку отак бульвар міряє туди й сюди, наче по обітниці. І для чого це він себе так трудить?

Гаврило. Для моціону.

Іван. А моціон для чого?

Гаврило. Для апетиту. А апетит потрібен йому для обіду. Які обіди в нього! Хіба без моціону такий обід з'їси?

Іван. Чого це він усе мовчить?

Гаврило. «Мовчить»! Дивак ти... Як же ти хочеш, щоб він розмовляв, коли в нього мільйони! З ким йому розмовляти? Є чоловіка зо два — зо три в місті, з ними він розмовляє, а більше ні з ким; ну, він і мовчить. Він і живе тут не подовгу саме через це; та й не жив би, як-

би не справи. А розмовляти він їздить у Москву, в Петербург та за кордон, там йому просторіше!

Іван. А ось Василь Данилович з-під гори йде. От теж багатий чоловік, а балакучий.

Гаврило. Василь Данилович ще молодий; у легкодухість вдається, ще мало себе розуміє; а віку дійде, такий самий ідол буде.

Зліва виходить Кнуров і, не звертаючи уваги на поклони Гаврила та Івана, сідає до столу, виймає з кишені французьку газету й читає. Справа входить Вожеватов.

ЯВА ДРУГА

Кнуров, Вожеватов, Гаврило, Іван.

Вожеватов (*шанобливо вклоняючись*). Мокію Парменовичу, маю честь кланятись!

Кнуров. А! Василь Данилович! (*Подає руку*). Звідки?

Вожеватов. З пристані. (*Сідає*).

Гаврило підходить ближче.

Кнуров. Зустрічали кого-небудь?

Вожеватов. Зустрічав, та не зустрів. Я вчора від Сергія Сергійовича Паратова телеграму одержав. Я в нього пароплав купую.

Гаврило. «Ластівку», Василю Даниловичу?

Вожеватов. Авжеж, «Ластівку». А що?

Гаврило. Прудко бігає, сильний пароплав.

Вожеватов. Та от обманув Сергій Сергійович, не приїхав.

Гаврило. Ви їх з «Самольотом» ждали, а вони, може, на своєму приїдуть, на «Ластівці».

Іван. Василю Даниловичу, та он іще пароплав іде згори.

Вожеватов. Хіба мало їх по Волзі ходить.

Іван. Це Сергій Сергійович їдуть.

Вожеватов. Ти так думаєш?

Іван. Та схоже на те, що вони... Кожухи на «Ластівці» дуже примітні.

Вожеватов. Розбереш ти кожухи за сім верст!

Іван. За десять розібрати можна... Та й швидко йде, зразу видно, що з хазяїном.

Вожеватов. А далеко?

Іван. З-за острова вийшов. Так і мчить, так і мчить.

Гаврило. Ти кажеш, мчить?

Іван. Мчить. Страх! Прудкіше за «Самольот» біжить, летить прямо.

Гаврило. Вони їдуть.

Вожеватов (*до Івана*). То ти скажи, як причалювати будуть.

Іван. Слухаю. Певно, з гармати пальнуть.

Гаврило. Безпремінно.

Вожеватов. З якої гармати?

Гаврило. У них тут свої баржі серед Волги на якорі.

Вожеватов. Знаю.

Гаврило. То на баржі гармата є. Коли Сергія Сергійовича зустрічають чи проводжають, то завжди палять. (*Глянувши вбік за кав'ярню*). Он і коляска по них їде, візницька, Чиркова! Мабуть, дали знати Чиркову, що приїдуть. Сам хазяїн, Чирков, на козлах. Це по них.

Вожеватов. Та звідки ти знаєш, що по них?

Гаврило. Чотири іноходці в ряд, помилуйте,— по них. Для кого ж Чирков таку четверню збере? Дивитися страшно... як леви... усі четверо на трензелях! А збруя, збруя! По них!

Іван. І циган з Чирковим на козлах сидить, у святковому козакині, ременем стягнутий так, що, чого доброго, переломиться.

Гаврило. Це по них. Нікому більше на такій четвірці їздити. Вони.

Кнуров. З шиком живе Паратов.

Вожеватов. Вже чого іншого, а шику доволі.

Кнуров. Дешево пароплав купуєте?

Вожеватов. Дешево, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Так, звичайно; а то що за інтерес купувати. Навіщо він продає?

Вожеватов. Мабуть, вигоди не знаходить.

Кнуров. Звісно, де вже йому! Не панське це діло. От ви вигоду знайдете, особливо, коли дешево купите.

Вожеватов. Нам до речі: у нас на низу вантажу багато.

Кнуров. Чи не гроші знадобились?.. Він же марнотратник.

Вожеватов. Його діло. Гроші в нас готові.

Кнуров. Так, з грішми можна діла робити, можна.

(*З усмішкою*). Добре тому, Василю Даниловичу, в кого грошей багато.

Вожеватов. Непогане діло! Ви самі, Мокію Парменовичу, це краще від будь-кого знаєте.

Кнуров. Знаю, Василю Даниловичу, знаю.

Вожеватов. Чи не випити нам холодненького, Мокію Парменовичу?

Кнуров. Що ви, вранці? Я ще не снідав.

Вожеватов. Нічого. Мені один англієць — він директор на фабриці — казав, що від нежитю дуже добре шампанське натщесерце пити. А я вчора застудився трохи.

Кнуров. Як же це ви примудрилися? Таке тепло стоїть.

Вожеватов. Тим же шампанським і застудився: холодне дуже подали.

Кнуров. Ні, так не гоже; люди подивляться, скажуть: ще й на світ не зазоріло — шампанське п'ють.

Вожеватов. А щоб люди чого поганого не сказали, то ми будемо чай пити.

Кнуров. Ну, чай — то інша річ.

Вожеватов (*до Гаврила*). Гаврило, дай-но нам чайку мого, розумієш? *Мого!*

Гаврило. Слухаю. (*Виходить*).

Кнуров. Ви хіба особливий якийсь п'єте?

Вожеватов. Та все те ж саме шампанське, тільки в чайники він розіллє та склянки з блюдечками подасть.

Кнуров. Дотепно.

Вожеватов. Біда всього навчить, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Ви їдете в Париж на виставку?

Вожеватов. От куплю пароплав, відправлю його вниз по вантаж та й поїду.

Кнуров. І я цими днями виїжджаю, вже мене ждуть.

Гаврило приносить на таці два чайники з шампанським і дві склянки.

Вожеватов (*наливаючи*). Чули новину, Мокію Парменовичу? Лариса Дмитрівна заміж виходить.

Кнуров. Як заміж? Що ви! За кого?

Вожеватов. За Карандишева.

Кнуров. Що за дурниця така! Ото фантазія! Ну, що таке Карандишев! Не пара він їй, Василю Даниловичу!

Вожеватов. Яка вже там пара! Та що ж робити, де ж узяти женихів? Вона ж безприданниця.

Кнуров. Саме безприданниці й знаходять женихів пристойних.

Вожеватов. Не ті часи. Раніше женихів багато було, то й на безприданниць вистачало; а тепер женихів без лишку: скільки посагів, стільки й женихів, зайвих нема,— от безприданницям і не вистачає. Хіба ж Харита Гнатівна віддала б за Карандишева, якби кращі були?

Кнуров. Метка жінка.

Вожеватов. Вона, мабуть, не росіянка.

Кнуров. Чому?

Вожеватов. Надто вже проворна.

Кнуров. Як же це вона схибила? Огудалови все-таки фамілія порядна, і раптом за якогось Карандишева!.. Та з її спритністю... завжди повний дім нежонатих...

Вожеватов. Їздити до неї — всі їздять, тому що весело дуже: панночка гарненька, грає на різних інструментах, співає, поводження вільне, от і тягне. Ну, а женитися треба подумавши.

Кнуров. Та віддала ж вона двох.

Вожеватов. Віддати віддала, та треба їх спитати, чи солодко їм живеться. Старшу завіз якийсь горець, кавказький князьок. Ото сміху було! Як побачив, затрусився, заплакав навіть — так два тижні і стояв біля неї, за кинджал держався та очима блискав, щоб не підходив ніхто. Одружився і поїхав, та, кажуть, не довіз до Кавказу, зарізав по дорозі з ревнощів. Друга теж за якогось іноземця вийшла, а він потім виявився зовсім не іноземцем, а шулером.

Кнуров. Огудалова розрахувала досить розумно: статки невеликі, давати посаг нема з чого, то вона живе відкрито, всіх приймає.

Вожеватов. Любить і сама пожити весело. А достатки в неї такі невеликі, що навіть і на таке життя не вистачає...

Кнуров. Де ж вона бере?

Вожеватов. Женихи платять. Як тільки кому сподобалась дочка, так і брязкай капшуком. Потім на придане візьме з жениха, а приданого не питай.

Кнуров. Ну, я думаю, не тільки женихи платять, а й вам, либонь, часте відвідування цього сімейства не дешево обходиться.

Вожеватов. Не розорюсь, Мокію Парменовичу. Що ж робити! За приємність платити треба, вона даром не дістається, а бувати в них у домі — велика приємність.

Кнуров. Таки приємність — це ви правду кажете.

Вожеватов. А самі майже ніколи не буваєте.

Кнуров. Та незручно; багато в них всякого наброду буває, потім зустрічаються, кланяються, з розмовами лізуть. От, наприклад, Карандишев, ну, яке це знайомство для мене?

Вожеватов. Так, у них в домі як на базарі.

Кнуров. Ну, що доброго! Той лізе до Лариси Дмитрівни з компліментами, інший з ніжностями, так і дзижчать, не дають з нею й слова мовити. Приємно з нею сам на сам частіше бачитись, без перешкод.

Вожеватов. Одружитися треба.

Кнуров. Одружитися! Не всякому можна, та й не всякий захоче; от я, приміром, одружений.

Вожеватов. Тут уже нічого не вдієш. Близько лікоть, та не вкусиш, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Ви так гадаєте?

Вожеватов. Певна річ. Не таких правил люди: не одна нагода траплялася, та от не поласились, хоч за Карандишева, та заміж.

Кнуров. А добре було б з такою панночкою в Париж поїхати на виставку.

Вожеватов. Авжеж, не скучно було б, прогуляночка приємна. Он які у вас плани, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Та й у вас цих планів хіба не було?

Вожеватов. Де вже мені! Я простак на такі діла. Сміливості у мене з жінками нема: виховання, бачте, таке, занадто вже моральне, патріархальне дістав.

Кнуров. Овва, розказуйте! У вас шансів більше, ніж у мене: молодість — велике діло. Та й грошей не пошкодуєте; дешево пароплав купуєте, то з баришів можна. А, мабуть, не дешевше від «Ластівки» обійшлось би?

Вожеватов. Усякому товарові своя ціна є, Мокію Парменовичу. Я хоч і молодий, а не зарвусь, зайвого не передам.

Кнуров. Не ручайтесь! Чи важко у ваші роки закохатись, а вже тоді які розрахунки!

Вожеватов. Ні, якось я, Мокію Парменовичу, в собі цього зовсім не помічаю.

Кнуров. Чого?

Вожеватов. А от того, що коханням називають.

Кнуров. Похвально, добрим купцем будете. А все-таки ви з нею значно ближчі, ніж інші.

Вожеватов. Та в чому моя близькість? Зайву скляночку шампанського крадькома від матері наллю іноді, пісеньки якоїсь навчу, романи приношу, яких дівчатам читати не дають.

Кнуров. Розбещуєте, виходить, потрошку.

Вожеватов. Та мені що! Я ж силою не нав'язую. Чого ж мені про її моральність дбати: я їй не опікун.

Кнуров. Я все дивуюсь, невже у Лариси Дмитрівни, крім Карандишева, зовсім женихів не було?

Вожеватов. Були, та вона ж простачка.

Кнуров. Як простачка? Тобто дурна?

Вожеватов. Не дурна, а хитрості нема, не в матінку вдалася. У тої все хитрощі та лестощі, а ця раптом ні з того ні з сього й скаже, чого не треба.

Кнуров. Тобто правду?

Вожеватов. Авжеж, правду; а безприданницям так не можна. До кого прихильна, зовсім того не таїть. От Сергій Сергійович Паратов минулого року з'явився, надивитись на нього не могла; а він місяців зо два поїздив, женихів усіх одбив, та й слід запав, зник невідомо куди.

Кнуров. Що ж з ним сталося?

Вожеватов. Хто його знає, він же химерний якийсь. А як вона його кохала, мало не вмерла з горя. Яка вразлива! *(Сміється)*. Кинулась за ним — доганяти, вже мати з другої станції завернула.

Кнуров. А після Паратова траплялися женихи?

Вожеватов. Набігало двоє: старий якийсь з подагрою та розбагатілий управитель якогось князя, завжди п'яний. Вже Ларисі й не до них, а бути люб'язною треба, матінка так велить.

Кнуров. Однак, скажу я вам, їй не позаздриш.

Вожеватов. Еге, аж смішно. У неї часом слізки на очах, видно, поплакати надумалась, а матінка усміхатися велить. Потім не знати звідки взявся отой касир... Ну, розкидався грішми, так і засипав Хариту Гнатівну. Відбив усіх, та не довго покуражився: у них у домі його й заарештували. Скандал страшенний! *(Сміється)*. З місяць Огудалови нікому на очі показатися не могли. Отоді вже Лариса рішуче матері сказала. «Досить,— каже,— з нас сорому: за першого піду, хто посватається, багатий чи

бідний,— розбиратися не буду». А Карандишев тут як тут з освідченням.

Кнуров. Та звідки взявся цей Карандишев?

Вожеватов. Він давно у них в домі кружиться, років зо три, мабуть. Гнати не гнали, але й пошани великої не було. Коли перерва траплялася, нікого з багатих женихів на оці не було, то і його придержували, злегка запрошували, щоб не зовсім порожньо було в домі. А коли, бувало, набіжить який багатенький, то просто жаль було дивитися на Карандишева: і не говорять з ним, і не дивляться на нього. А він, у кутку сидячи, різні ролі розігрує, дикі погляди кидає, одчайдушного з себе вдає. Одного разу застрелитися хотів, та не вийшло нічого, тільки насмішив усіх. А то ось сміхота: був у них якось, ще за Паратова, костюмований вечір; то Карандишев одягнувся розбійником, взяв у руки сокиру і кидав на всіх якісь звірячі погляди, особливо на Сергія Сергійовича.

Кнуров. І що ж?

Вожеватов. Сокиру відібрали і переодягтись звеліли, а то, мовляв, забирайся геть!

Кнуров. Значить, він за ревність нагороджений. Радий, я думаю.

Вожеватов. Ще й який радий, сяє, як апельсин. Сміху ж, сміху було! Адже він у нас дивак. Йому б одружитися швидше, та й поїхати у свій маєточок, поки розмови вщухнуть,— так і Огудаловим хотілося,— а він тягне Ларису на бульвар, ходить з нею під руку, голову так високо задер, що, так і дивись, наткнеться на кого-небудь. Та ще й окуляри начепив навіщось, хоч зроду їх не носив. Кланяється — ледь-ледь кивне, тон який узяв: раніше й не чути його було, а тепер усе «я та я: я хочу, я бажаю».

Кнуров. Як мужик російський: мало радості, що п'яний, треба покуражитися, щоб усі бачили; покуражиться, поб'ють його разів зо два, ну, він і задоволений, і йде спати.

Вожеватов. Та, здається, і Карандишеву цього не минути.

Кнуров. Бідна дівчина! Як вона страждає, на нього дивлячись, я думаю.

Вожеватов. Квартиру свою надумав опоряджати,— от химерує. У кабінеті килим копійчаний на стінку прибив, кинджалів, пістолетів тульських поначіплював: уже нехай би мисливець, а то й рушниці ніколи в руки не

брав. Тягне до себе, показує, треба хвалити, а то образиться — людина самолюбна, заздрісна. Коня з села виписав, шкапу якусь різномасту, кучер маленький, а каптан на ньому з великого. І возить на цьому верблюді Ларису Дмитрівну, сидить так гордо, ніби на тисячних рисаках їде. З бульвару виходить, то гукає городовому: «Накажи подавати мій екіпаж!» Ну, і під'їжджає цей екіпаж з музикою: усі гвинти, всі гайки деренчать на різні голоси, а ресори тріпочуться, як живі.

Кнуров. Жаль бідну Ларису Дмитрівну! Жаль...

Вожеватов. Що це ви такі жалісливі стали?

Кнуров. Та хіба ви не бачите, що ця жінка створена для розкоші? Дорогий діамант дорогої й оправи потребує.

Вожеватов. І доброго ювеліра.

Кнуров. Істинну правду ви сказали. Ювелір — не простий ремісник: він має бути художником. Серед злиднів, та ще за дурнем чоловіком, вона або загине, або опошлиться.

Вожеватов. А я так думаю, що кине вона його швидесенько. Тепер ще вона, як убита, а от опам'ятається та подивиться на чоловіка пильніше, який він... *(Стиха)*. Ось вони, про вовка річ, а він навстріч...

Входять Карандишев, Огудалова, Лариса. Вожеватов встає і вклоняється, Кнуров виймає газету.

ЯВА ТРЕТЯ

Кнуров, Вожеватов, Карандишев, Огудалова; Лариса в глибині сідає на лаву коло штахет і дивиться за Волгу; Гаврило, Іван.

Огудалова *(підходячи до столу)*. Добрий день, панове!

Карандишев підходить за нею. Вожеватов подає руку Огудаловій і Карандишеву. Кнуров мовчки і не встаючи з місця подає руку Огудаловій, злегка киває головою Карандишеву і заглиблюється в читання газети.

Вожеватов. Харито Гнатівно, сідайте, будь ласка. *(Підсовує стілець)*.

Огудалова сідає.

Чи не бажаєте чайку?

Карандишев сідає віддалік.

Огудалова. Мабуть, чашку вип'ю.

Вожеватов. Іване, подай чашку, та додай окропчику.

Іван бере чайника і виходить.

Карандишев. Що за дивна фантазія пити чай в такий час? Дивуюся.

Вожеватов. Спрага, Юлію Капітоновичу, замучила, а що пити — не знаю. Порадьте,— буду вельми вдячний.

Карандишев *(дивиться на годинника)*. Тепер полудень, можна випити чарочку горілки, з'їсти котлетку, випити скляночку вина доброго. Я завжди так снідаю.

Вожеватов *(до Огудалової)*. Оце життя, Харито Гнатівно: позаздриш. *(До Карандишева)*. Пожив би, здається, хоч днинку на вашому місці. Горілочки та винця! Нам так не можна: чого доброго, ще розум втратиш. Вам можна все, ви капіталу не проживете, бо його нема, а вже ми такі бідолашні народились на світі, у нас діла дуже великі, то нам розуму втрачати й не можна.

Іван подає чайника і чашку.

Будь ласка, Харито Гнатівно! *(Наливає і подає чашку)*. Я і чай холодний п'ю, щоб люди не сказали, що я гарячі напої вживаю.

Огудалова. Чай холодний, тільки, Васю, ти мені надто міцного налив.

Вожеватов. Нічого. Випийте, зробіть ласку! На повітрі не шкодить.

Карандишев *(до Івана)*. Приходь до мене сьогодні прислужувати за обідом.

Іван. Слухаю, Юлію Капітоновичу.

Карандишев. Ти, братику, чистіше одягнись!

Іван. Звісна річ — фрак, хіба ж ми не розуміємо.

Карандишев. Василю Даниловичу, ось що: приїжджайте-но ви до мене обідати сьогодні!

Вожеватов. Щиро дякую. Мені теж у фраку накажете?

Карандишев. Як ви хочете: не соромтесь. Однак, дами будуть.

Вожеватов *(вклоняючись)*. Слухаю. Сподіваюсь не осоромити себе.

Карандишев *(переходить до Кнурова)*. Мокію Парменовичу, чи не бажаєте ви сьогодні пообідати в мене?

Кнуров *(здивовано оглядає його)*. У вас?

Огудалова. Мокію Парменовичу, це однаково, що у нас,— цей обід на честь Лариси.

Кнуров. Так, то це ви запрошуєте? Добре, я приїду.

Карандишев. То я чекатиму.

Кнуров. Я вже сказав, що приїду. *(Читає газету)*.

Огудалова. Юлій Капітонович — мій майбутній зять, я віддаю за нього Ларису.

Кнуров *(не відриваючись від газети)*. Це ваше діло.

Карандишев. Так, Мокію Парменовичу, я ризикнув. Я й взагалі ніколи не зважав на передсуди.

Кнуров затуляється газетою.

Вожеватов *(до Огудалової)*. Мокій Парменович суворий...

Карандишев *(відходячи від Кнурова, до Вожеватова)*. Я бажаю, щоб Ларису Дмитрівну оточували тільки вибрані люди.

Вожеватов. Виходить, і я до вибраного товариства належу? Дякую, не сподівався. *(До Гаврила)*. Гаврило, скільки з мене за чай?

Гаврило. Дві порції зволили замовити?

Вожеватов. Так, дві порції.

Гаврило. То вже самі знаєте, Василю Даниловичу, не вперше... Тринадцять карбованців.

Вожеватов. Отож-бо, а я думав, що дешевше стало.

Гаврило. З чого б воно подешевшало! Курси, мито, помилуйте!

Вожеватов. Та я ж не сперечаюся з тобою: чого ти пристав? Бери гроші і відчепись! *(Віддає гроші)*.

Карандишев. За що ж так дорого? Я не розумію.

Гаврило. Кому дорого, а кому й ні. Ви такого чаю не п'єте.

Огудалова *(до Карандишева)*. Облиште ви, не встрявайте не в своє діло!

Іван. Василю Даниловичу, «Ластівка» підходить.

Вожеватов. Мокію Парменовичу, «Ластівка» підходить, чи не хочете глянути? Ми вниз не підемо, з гори подивимось.

Кнуров. Ходімо. Цікаво. *(Підводиться)*.

Огудалова. Васю, я доїду твоїм конем.

Вожеватов. Їдьте, тільки пришліть скоріше! *(Підходить до Лариси і говорить з нею стиха)*.

Огудалова *(підходить до Кнурова)*. Мокію Парменовичу, затіяли ми весілля, то не повірите, скільки клопоту.

Кнуров. Так.

Огудалова. І нараз такі витрати, котрих ніяк не можна було передбачити... Ось завтра день народження Лариси, хотілось би що-небудь подарувати.

Кнуров. Добре, я до вас заїду.

Огудалова виходить.

Лариса *(до Вожеватова)*. До побачення, Васю!

Вожеватов і Кнуров виходять. Лариса підходить до Карандишева.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Карандишев, Лариса.

Лариса. Я оце все за Волгу дивилась: як там гарно на тому боці! Поїдьмо швидше на село!

Карандишев. Ви за Волгу дивились? А про що з вами Вожеватов говорив?

Лариса. Нічого, так, дрібниці якісь. Мене так і вабить за Волгу, у ліс... *(Задумливо)*. Поїдьмо, поїдьмо звідси!

Карандишев. Однак, це дивно! Про що він міг з вами говорити?

Лариса. Ах, та про що б він не говорив, що вам до того!

Карандишев. Називаєте його Васею. Що за фамільярність з молодим чоловіком!

Лариса. Ми з ним змалку знайомі, ще дітьми гралися вкупі, ну, я й звикла.

Карандишев. Вам треба старі звички кинути. Що за фамільярність з нікчемним дурним хлопцем! Не можна ж терпіти того, що у вас до цього часу було.

Лариса *(образившись)*. У нас нічого поганого не було.

Карандишев. Був циганський табір,— от що було.

Лариса витирає сльози.

Чого ви образились, помилуйте!

Лариса. Що ж, можливо, й циганський табір; та в ньому було принаймні весело. Чи зумієте ви дати мені щось краще від цього табору?

Карандишев. Та звичайно!

Лариса. Навіщо ви щоразу дорікаєте мені цим табором? Хіба мені самій таке життя подобалось? Мені було наказано, так треба було матінці, значить, хоч-не-хоч, я повинна була так жити... Колоти раз у раз мені очі циґанським життям і нерозумно й безжалісно. Якби я не шукала тиші, самотності, не захотіла втекти від людей, хіба я пішла б за вас? То вмійте це зрозуміти і не приписуйте мого вибору своїм добрим якостям, я їх ще не бачу. Я ще тільки хочу полюбити вас, мене вабить скромне сімейне життя, воно мені здається якимсь раєм. Ви бачите, я стою на роздоріжжі; підтримайте мене, мені потрібна підтримка, співчуття; поставтесь до мене ніжно, лагідно! Ловіть ці хвилини, не пропустіть їх!

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, я зовсім не хотів вас образити, це я сказав так...

Лариса. Що значить «так»? Тобто не подумавши? Ви не розуміли, що в ваших словах образа, так, чи що?

Карандишев. Звичайно, я не навмисне.

Лариса. То це ще гірше. Треба думати, про що говориш. Говоріть так з іншими, коли вам подобається, а зі мною говоріть обережніше! Хіба ви не бачите, в якому я стані? Кожне слово, яке я сама говорю і яке чую, я відчуваю. Я стала дуже чутлива і вразлива.

Карандишев. В такому разі я прошу вибачити мені.

Лариса. Та бог з вами, тільки надалі будьте обережнішим! (*Задумливо*). Циганський табір... Так, це, мабуть, правда... але в цьому таборі були й гарні, і благородні люди.

Карандишев. Хто ж ці благородні люди? Чи не Сергій Сергійович Паратов?

Лариса. Ні, я прошу вас, ви не говоріть про нього!

Карандишев. Але чому ж?

Лариса. Ви його не знаєте, та хоч би й знали, то... вибачте, не вам про нього судити.

Карандишев. Про людей судять по їхніх вчинках. Хіба він добре вчинив з вами?

Лариса. То вже моє діло. Якщо я боюсь і не смію засуджувати його, то не дозволю й вам.

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, скажіть мені, тільки, прошу вас, скажіть одверто!

Лариса. Чого ви хочете?

Карандишев. Ну, чим я гірший від Паратова?

Лариса. Ах, ні, облиште!

Карандишев. Даруйте, чому ж?

Лариса. Не треба! Не треба! Що за порівняння!

Карандишев. А мені цікаво було б почути від вас.

Лариса. Не питайте, не треба!

Карандишев. Але чому ж?

Лариса. Тому що порівняння не буде на користь вам. Самі по собі ви чогось варті, ви добра, чесна людина, але від порівняння з Сергієм Сергійовичем ви втрачаєте все.

Карандишев. Але ж це лише слова, потрібні докази. Ви роздивіться нас як слід.

Лариса. З ким ви рівняєтесь! Чи можливе таке засліплення! Сергій Сергійович... це ідеал мужчини. Ви розумієте, що таке ідеал? Можливо, я помиляюсь, я ще молода, не знаю людей, але цю думку змінити в мені не можна, вона помре зі мною.

Карандишев. Не розумію, не розумію, що в ньому особливого; нічого, нічого не бачу. Сміливість якась, зухвальство... Та це кожний може, якщо схоче.

Лариса. Та ви знаєте, яка це сміливість?

Карандишев. Та яка ж: що тут надзвичайного? Досить тільки напустити на себе.

Лариса. А от яка, я вам розкажу один випадок. Проїжджав тут один кавказький офіцер, знайомий Сергія Сергійовича, чудовий стрілець; були вони в нас. Сергій Сергійович і каже: «Я чув, ви добре стріляєте».— «Так, непогано»,— каже офіцер. Сергій Сергійович дає йому пістолет, ставить собі склянку на голову і відходить у другу кімнату, кроків на дванадцять. «Стріляйте»,— каже.

Карандишев. І він стріляв?

Лариса. Стріляв і, певна річ, збив склянку, тільки зблід трохи. Сергій Сергійович каже: «Ви чудово стріляєте, але ви зблідли, стріляючи в мужчину і людину вам не близьку. Дивіться, я стрілятиму в дівчину, яка для мене дорожча за все на світі, і не зблідну». Дає мені тримати якусь монету, байдуже, з усмішкою, стріляє на такій же самій відстані і вибиває її.

Карандишев. І ви послухалися його?

Лариса. Та хіба можна його не послухатись?

Карандишев. Хіба вже ви так були впевнені в ньому?

Лариса. Що ви! Та хіба можна бути в ньому не впевненою?

Карандишев. Серця нема, через те він такий і сміливий.

Лариса. Ні, і серце є. Я сама бачила, як він допомагав бідним, як віддавав всі гроші, які були при ньому!

Карандишев. Ну, припустімо, Паратов має деякі позитивні якості, принаймні в очах ваших; а що таке цей купчик Вожеватов, оцей ваш Вася?

Лариса. Чи ви не ревнуєте часом? Ні, ви вже ці дурниці облиште! Це пошло, я цього терпіти не можу, я вам наперед кажу. Не бійтесь, я не кохаю і не покохаю нікого.

Карандишев. А коли б з'явився Паратов?

Лариса. Звичайно, якби з'явився Сергій Сергійович і був вільний, то досить одного його погляду... Заспокойтесь, він не з'явився, а тепер хоч і з'явиться, то вже пізно... Мабуть, ми ніколи не побачимось більше.

На Волзі гарматний постріл.

Що це?

Карандишев. Який-небудь купець-самодур злізає з своєї баржі, то на честь його салютують.

Лариса. Ах, як я злякалась!

Карандишев. Чого? Господь з вами!

Лариса. У мене вкрай розладнані нерви. Я щойно з цієї лави вниз дивилась, і в мене запаморочилось у голові. Тут можна дуже забитись?

Карандишев. Забитись? Тут певна смерть: внизу вимощено камінням. А втім, тут так високо, що помреш раніше, ніж долетиш до землі.

Лариса. Ходімо додому, пора!

Карандишев. Та й мені треба, у мене ж обід.

Лариса *(підійшовши до штахет)*. Підождіть трохи. *(Дивиться вниз)*. Ай, ай! Тримайте мене!

Карандишев *(бере Ларису за руку)*. Ходімо, що за дитячі витівки.

Виходять.

Гаврило і Іван виходять з кав'ярні.

ЯВА П'ЯТА

Гаврило, Іван.

Іван. Гармата! Пан приїхав, пан приїхав. Сергій Сергійович!

Гаврило. Я ж казав, що він. Вже я знаю: видно сокола по льоту.

Іван. Коляска порожня вгору їде, значить, пани пішки йдуть. Та ось вони! *(Вбігає до кав'ярні).*

Гаврило. Ласкаво просимо. Чим тільки їх пригощати, не придумаєш...

Входять: Паратов (чорний однобортний сюртук в обтяжку, високі лаковані чоботи, білий кашкет, через плече дорожня сумка). Робінзон (у плащі, права пола закинута на ліве плече, м'який високий капелюх надітий набакир), Кнуров, Вожеватов; Іван вибігає з кав'ярні з віничком і кидається обмітати Паратова.

ЯВА ШОСТА

Паратов, Робінзон, Кнуров, Вожеватов, Гаврило, Іван.

Паратов *(до Івана).* Та що ти! Я з води, на Волзі ж куряви немає.

Іван. Все-таки, добродію, не можна ж... порядок вимагає. Цілий же рік вас не бачили, та щоб... з приїздом, добродію.

Паратов. Ну, добре, дякую! На! *(Дає йому карбованця).*

Іван. Уклінно дякуємо. *(Відходить).*

Паратов. То ви мене, Василю Даниловичу, з «Самольотом» ждали?

Вожеватов. Та я ж не знав, що ви на своїй «Ластівці» прилетите, я гадав, що вона з баржами йде.

Паратов. Ні, я баржі продав. Я думав сьогодні рановранці приїхати, мені хотілось перегнати «Самольот», та машиніст боягуз. Кричу кочегарам: «Шуруй!», а він у них дрова забирає. Виліз із своєї нори: «Якщо ви,— каже,— хоч поліно ще підкинете, я за борт кинусь». Боявся, що котел не витримає, цифри мені якісь на папірці виводив, тиснення розраховував. Іноземець, голландець він, душа куценька; у них арифметика замість душі. А я,

панове, й забув познайомити вас з моїм другом. Мокію Парменовичу, Василю Даниловичу! Рекомендую: Робінзон.

Робінзон поважно кланяється й подає руку Кнурову й Вожеватову.

Вожеватов. А як їх на ім'я й по батькові?

Паратов. Так, просто Робінзон, без імені й по батькові.

Робінзон *(до Паратова)*. Серж!

Паратов. Чого тобі?

Робінзон. Вже полудень, мій друже, я страждаю.

Паратов. А от зажди, в готель приїдемо.

Робінзон *(показуючи на кав'ярню)*. Voila! * (Вуаля́!)

Паратов. Ну, іди, чорт з тобою!

Робінзон іде до кав'ярні.

Гаврило, ти цьому панові більше однієї чарки не давай, він характеру неспокійного.

Робінзон *(знизуючи плечима)*. Серж! *(Входить до кав'ярні, Гаврило за ним)*.

Паратов. Це, панове, провінціальний актор, Щасливцев Аркадій.

Вожеватов. Чому ж він Робінзон?

Паратов. А ось чому: їхав він на якомусь пароплаві, вже не знаю, з приятелем своїм, з купецьким сином Непутьовим; певна річ, обидва п'янісінькі — далі нікуди. Витворяли вони, що тільки їм на думку спадало, публіка все терпіла. Нарешті, на довершення неподобства, придумали драматичне дійство: пороздягалися, розірвали подушку, вивалялися в пуху й почали вдавати дикунів; отоді вже капітан, на вимогу пасажирів, і висадив їх на безлюдний острів. Їдемо ми повз цей острів, дивлюся, хтось волає, піднявши руки догори. Я відразу «стоп», сідаю сам у шлюпку і знаходжу артиста Щасливцева. Узяв його на пароплав, одягнув з голови до ніг у свій одяг,— добре, що в мене багато зайвого. Панове, маю грішок: люблю артистів... Ось чому він Робінзон.

Вожеватов. А Непутьовий на острові так і лишився?

Паратов. Та навіщо він мені, нехай провітриться. Самі поміркуйте, панове, адже в дорозі нудьга смертельна, всякому товаришеві радий.

---

* Ось! *(Франц.)*

Кнуров. Ще б пак, звичайно.

Вожеватов. Це таке щастя, таке щастя! От знахідка золота!

Кнуров. Одне лише неприємно: пияцтвом замучить...

Паратов. Ні, зо мною, панове, не можна, я суворий щодо цього. Грошей у нього нема, без мого дозволу давати не велено, а в мене як попросить, то я йому в руки французький розмовник — на щастя, знайшовся в мене; будь ласка, спершу сторінку вивчи, без того не дам. Ну і вчить, сидить. Ще й як старається!

Вожеватов. От яке вам щастя, Сергію Сергійовичу! Здається, нічого б не пошкодував за таку людину, а нема та й нема. Він добрий актор?

Паратов. Ну, ні, де там добрий, він усі амплуа пройшов і за суфлера був, а тепер в оперетках грає. Нічого, так собі, смішить.

Вожеватов. Значить, веселий?

Паратов. Кумедний панок.

Вожеватов. І пожартувати з ним можна?

Паратов. Нічого, він не ображається. От розважте свою душу, можу його вам днів на два, на три віддати.

Вожеватов. Вельми вдячний. Коли припаде до вподоби, то не докладе.

Кнуров. Як це вам, Сергію Сергійовичу, не жаль «Ластівку» продавати?

Паратов. Що таке «жаль», цього я не знаю. У мене, Мокію Парменовичу, нічого заповітного немає, знайду вигоду, то все продам, що схочете. А тепер, панове, у мене інші справи і інші розрахунки. Я одружуюсь з дівчиною дуже багатою, беру в посаг золоті копальні.

Вожеватов. Посаг добрий.

Паратов. Але дістається воно мені недешево: я мушу розпрощатися з моєю волею, з моїм веселим життям; тому треба постаратися якомога веселіше провести останні дні.

Вожеватов. Будемо старатися, Сергію Сергійовичу, будемо старатися.

Паратов. Батько моєї нареченої поважний чиновний пан; старик суворий: він чути не може про циган, гульню і про інше; навіть не любить, коли хто багато курить тютюну. Тут уже надівай фрак і parlez français! *

---

* Розмовляйте французькою мовою! *(Франц.)*

От я тепер і практикуюсь з Робінзоном. Тільки він для поважності, чи що, вже й не знаю, називає мене: «ля-Серж», а не просто «Серж». Сміхота!

На ганку кав'ярні з'являється Робінзон, щось жує, за ним Гаврило.

ЯВА СЬОМА

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило, Іван.

Паратов *(до Робінзона)*. Que faites-vous lá? Venez!*

Робінзон *(поважно)*. Comment?**

Паратов. Яка розкіш! Який тон, панове! *(До Робінзона)*. Облиш ти цю вашу паскудну звичку кидати порядне товариство заради якогось шинка.

Вожеватов. Так, це за ними водиться.

Робінзон. Ля-Серж, ти уже встиг... Дуже треба було!

Паратов. Так, пробач, я твій псевдонім розкрив.

Вожеватов. Ми, Робінзоне, тебе не викажемо, ти в нас так за англійця і зійдеш.

Робінзон. Як, одразу на «ти»? Ми з вами на брудершафт не пили.

Вожеватов. Це однаково... Що за церемонії!

Робінзон. Але я фамільярності не терплю і не дозволю всякому...

Вожеватов. Та я не всякий...

Робінзон. А хто ж ви?

Вожеватов. Купець.

Робінзон. Багатий?

Вожеватов. Багатий.

Робінзон. І щедрий?

Вожеватов. І щедрий.

Робінзон. Оце мені до смаку. *(Подає руку Вожеватову)*. Дуже приємно! Ось тепер я можу тобі дозволити поводитися зі мною запросто.

Вожеватов. Отже, приятелі; два тіла — одна душа.

Робінзон. І одна кишеня. Ім'я, по батькові? Тобто саме ім'я, по батькові не треба.

Вожеватов. Василь Данилович.

---

* Що ви там робите? Ідіть сюди! *(Франц.)*

** Як? *(Франц.)*

Робінзон. Так от, Васю, для першого знайомства заплати за мене!

Вожеватов. Гаврило, запиши! Сергію Сергійовичу, ми сьогодні ввечері прогуляночку скомпонуємо за Волгу. На одному катері цигани, на другому ми; приїдемо, посідаємо на килимку, жжонку зваримо.

Гаврило. А в мене, Сергію Сергійовичу, два ананасики давно вас дожидаються; треба їх порушити для вашого приїзду.

Паратов *(до Гаврила)*. Добре, зріж! *(До Вожеватова)*. Робіть, панове, зо мною, що хочете!

Гаврило. Та вже я, Василю Даниловичу, все приготую, що треба; у мене й кастрюлечка срібна є для таких оказій: я вже й своїх людей з вами відпущу.

Вожеватов. Ну, гаразд. Щоб до шостої години все було готове; коли що зайве припасеш, кари не буде; а за недостачу спитаю з тебе.

Гаврило. Розуміємо.

Вожеватов. А назад поїдемо,— на катерах різнокольорові ліхтарики засвітимо.

Робінзон. Чи давно я його знаю, а вже полюбив, панове. От чудо!

Паратов. Головне, щоб весело. Я прощаюсь з парубоцьким життям, то щоб було чим його згадати. А обідати сьогодні, панове, прошу до мене.

Вожеватов. Яка досада! Адже не можна, Сергію Сергійовичу.

Кнуров. Запрошено нас.

Паратов. Відмовтесь, панове.

Вожеватов. Відмовитись не можна: Лариса Дмитрівна виходить заміж, то ми в жениха обідаємо.

Паратов. Лариса виходить заміж! *(Замислюється)*. Що ж... Бог з нею! Це навіть на краще. Я трошки завинив перед нею, тобто так завинив, що не повинен би й носа до них показувати; ну, а тепер вона виходить заміж, значить, старі рахунки скінчено, і я можу знов з'явитися поцілувати ручки в неї і в тітоньки. Я Хариту Гнатівну, щоб коротше, тітонькою зву. Адже я був мало не одружився з Ларисою,— ото б людей насмішив! Так, розіграв був дурня... Заміж виходить... Це дуже мило з її боку: все-таки на душі в мене трохи легше... І дай їй боже здоров'я і всякого щастя! Заїду я до них, заїду; дуже цікаво подивитися на неї.

Вожеватов. Вже, напевно, й вас запросять.

Паратов. Само собою, як же можна без мене!

Кнуров. Я дуже радий, все-таки буде з ким хоч словом за обідом перекинутись.

Вожеватов. Там і поміркуємо, як нам веселіше час провести, може, і ще придумаємо щось.

Паратов. Так, панове, життя коротке, кажуть філософи, то треба вміти ним користуватися. N'est ce pas*, Робінзоне?

Робінзон. Вуй, ля-Серж.

Вожеватов. Постараємось; нудьгувати не будете; повна гарантія. Ми третій катер візьмемо, полкову музику посадимо.

Паратов. До побачення, панове! Я в готель. Марш, Робінзоне!

Робінзон *(піднімає капелюха)*.

Да здравстует веселье!
Да здравствует услад!

ДІЯ ДРУГА

Кімната в домі Огудалової. Двоє дверей: одні в глибині, вхідні, другі ліворуч від акторів, праворуч вікно; меблі пристойні; фортепіано, на ньому лежить гітара.

ЯВА ПЕРША

Огудалова сама. Підходить до дверей ліворуч з коробочкою в руках.

Огудалова. Ларисо, Ларисо!

Лариса за сценою: «Я, мамо, одягаюсь».

Подивись-но, який тобі подарунок Вася привіз!

Лариса за сценою: «Потім подивлюсь!»

Які речі — карбованців п'ятсот коштують. «Покладіть,— каже,— завтра вранці в її кімнату і не кажіть від кого». Адже знає, шельма, що я не втерплю, скажу. Я його просила посидіти, не захотів, з якимсь іноземцем їздить, місто йому показує. Та й жартівник же він, у нього не

* Чи не так? *(Франц.)*

добереш, навмисне він чи справді. «Треба,— каже,— цьому іноземцеві всі варті уваги трактирні заклади показати». Хотів до нас привести цього іноземця. *(Визирнувши у вікно)*. А от і Мокій Парменович! Не виходь, я краще сама з ним побалакаю.

Входить Кнуров.

ЯВА ДРУГА

Огудалова, Кнуров.

Кнуров *(на порозі)*. У вас нікого нема?

Огудалова. Нікого, Мокію Парменовичу.

Кнуров *(входить)*. Ну, й чудово.

Огудалова. На чому записати таке щастя! Вдячна, Мокію Парменовичу, дуже вдячна, що удостоїли. Я така рада, розгубилась, справді... не знаю, де й посадити вас.

Кнуров. Байдуже, сяду де-небудь. *(Сідає)*.

Огудалова. А Ларисі вибачте, вона переодягається. Та, проте, можна їй сказать, щоб швидше.

Кнуров. Ні, навіщо турбувати!

Огудалова. Як це ви надумались?

Кнуров. Блукаю ж бо я багато пішки перед обідом, ну, от і зайшов.

Огудалова. Будьте певні, Мокію Парменовичу, що ми за особливе щастя вважаємо ваш візит; ні з чим цього зрівняти не можна.

Кнуров. То віддаєте заміж Ларису Дмитрівну?

Огудалова. Так, заміж, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Знайшовся жених, який бере без грошей?

Огудалова. Без грошей, Мокію Парменовичу, де ж нам узяти ті гроші?

Кнуров. Що ж, він достатки має великі, жених отой ваш?

Огудалова. Які там достатки! Дуже обмежені.

Кнуров. Так... А як ви гадаєте, добре ви зробили, що віддаєте Ларису Дмитрівну за людину бідну?

Огудалова. Не знаю, Мокію Парменовичу. Я тут ні при чому, її воля була.

Кнуров. Ну, а цей молодик як, по-вашому, добре робить?

Огудалова. Що ж, я гадаю, що це похвально з його боку.

Кнуров. Нічого тут нема похвального, навпаки, це непохвально. Можливо, з своєї точки зору, він не дурний. Що він таке, хто його знав, хто на нього звертав увагу? А тепер все місто почне говорити про нього, він влазить у найкраще товариство, він дозволяє собі запрошувати мене на обід, наприклад... Але ось що безглуздо: він не подумав або не захотів подумати, як і чим йому жити з такою дружиною. Ось про що нам слід з вами поговорити.

Огудалова. Зробіть ласку, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Як ви думаєте про вашу дочку, що вона таке?

Огудалова. Та вже я не знаю, що й казати; мені одне лишилося: слухати вас.

Кнуров. Адже в Ларисі Дмитрівні земного, цього житейського, нема. Ну, розумієте, тривіального, що потрібне для бідного сімейного життя.

Огудалова. Нічого нема, нічого.

Кнуров. Адже це ефір.

Огудалова. Ефір, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Вона створена для блиску.

Огудалова. Для блиску, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Ну, а чи може ваш Карандишев дати їй цей блиск?

Огудалова. Ні, де там!

Кнуров. Бідного напівміщанського життя вона не витримає. Що ж залишається їй? Зачахнути, а потім, як звичайно,— сухоти.

Огудалова. Ах, що ви, що ви! Хай бог боронить!

Кнуров. Добре, як вона здогадається швидше покинути чоловіка й повернутися до вас.

Огудалова. Знову біда, Мокію Парменовичу: з чого мені жити з дочкою?

Кнуров. Ну, цьому лихові запобігти легко! Тепла прихильність сильної, багатої людини...

Огудалова. Добре, як знайдеться така прихильність.

Кнуров. Треба постаратися знайти. В таких випадках доброго друга, солідного, надійного мати необхідно.

Огудалова. Ще й як необхідно.

Кнуров. Ви можете мені сказати, що вона ще заміж не вийшла, що ще дуже далеко той час, коли вона може розійтись з чоловіком. Що ж, хай і так, можливо, що й дуже далеко, а може бути, що й дуже близько. То краще попередити вас, щоб ви ще не зробили якої-небудь по-

милки, щоб знали, що я для Лариси Дмитрівни нічого не пошкодую. Чого ви посміхаєтесь?

Огудалова. Я дуже рада, Мокію Парменовичу, що ви такі прихильні до нас.

Кнуров. Ви, може, думаєте, що такі пропозиції не бувають безкорисливі?

Огудалова. Ах, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Ображайтесь, якщо хочете, проженіть мене.

Огудалова *(ніяковіючи)*. Ах, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Знайдіть таких людей, які пообіцяють вам десятки тисяч задурно, та тоді й лайте мене. Не старайтесь даремно, не знайдете. Проте я відхилився, я прийшов не для цих розмов. Що це у вас за коробочка?

Огудалова. Це я, Мокію Парменовичу, хотіла дочці подарунок зробити.

Кнуров *(розглядаючи речі)*. Так...

Огудалова. Але дорого, не з моєю кишенею...

Кнуров *(віддає коробочку)*. Ну, це дрібниці; є справа важливіша. Вам треба Ларисі Дмитрівні справити гарний гардероб, тобто мало сказати гарний — дуже гарний. Вінчальну сукню, ну і все там, що слід.

Огудалова. Авжеж, авжеж, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Прикро буде бачити, коли її одягнуть абияк. То ви замовте все це в найкращому магазині, та не шкодуйте грошей, не трусіться над копійкою! А рахунки пришліть до мене, я заплачу.

Огудалова. Справді, навіть і слів не добереш, як дякувати вам!

Кнуров. Ось за чим, власне, я й зайшов до вас. *(Підводиться)*.

Огудалова. А все-таки мені завтра хотілось би дочці сюрприз зробити. Серце матері, знаєте...

Кнуров *(бере коробочку)*. Ну, що там таке? Скільки це коштує?

Огудалова. Оцініть, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Що тут цінити! Дрібниці! Триста карбованців це коштує. *(Виймає з гаманця гроші і віддає Огудаловій)*. До побачення! Піду ще поблукаю трохи, я сьогодні гарного обіду сподіваюсь. За обідом побачимось. *(Іде до дверей)*.

Огудалова. Дуже, дуже вам вдячна за все, Мокію Парменовичу, за все!

Кнуров виходить. Входить Лариса з кошиком в руках.

ЯВА ТРЕТЯ

Огудалова, Лариса.

Лариса *(ставить кошик на столик і розглядає речі в коробочці)*. Це Вася подарував? Непогано. Який милий!

Огудалова. «Непогано». Це дуже коштовні речі. Ніби ти й не рада?

Лариса. Ніякої особливої радості не почуваю.

Огудалова. Ти подякуй Васі, так і шепни йому на вухо: «Дякую, мовляв». І Кнурову теж.

Лариса. А Кнурову за що?

Огудалова. Так уже треба, я знаю за що.

Лариса. Ах, мамо, все в тебе секрети та хитрощі.

Огудалова. Ну, ну, хитрощі! Без хитрощів на світі не проживеш.

Лариса *(бере гітару, сідає до вікна й заспівує)*.

Матушка, голубушка, солнышко мое,
Пожалей, родимая, дитятко твое!

Юлій Капітонович хоче на мирового суддю балотуватися.

Огудалова. Ну, от і чудово. В який повіт?

Лариса. В Заболоття!

Огудалова. Ой, це ж у ліс. Чого йому заманулося в таку глушину?

Лариса. Там кандидатів менше, напевно виберуть.

Огудалова. Що ж, нічого, і там люди живуть.

Лариса. Мені хоч би в ліс, та тільки скоріше звідси вирватися.

Огудалова. Та воно й добре в глушині пожити, там і твій Карандишев милим здасться; чого доброго, першою людиною в повіті буде; от помаленьку і звикнеш до нього.

Лариса. Та він і тут хороший, я в ньому нічого поганого не помічаю.

Огудалова. Ну, де вже там! Хіба ж такі хороші бувають!

Лариса. Звичайно, є й кращі, я сама це дуже добре знаю.

Огудалова. Єсть, та не про нашу честь.

Лариса. Тепер для мене й цей хороший. Та про що говорити, все вже вирішено.

Огудалова. Я ж тільки радію, що він тобі подобається. Слава богу. Осуджувати його перед тобою я не бу-

ду; але й прикидатися нам одній перед одною, нічого — ти сама не сліпа.

Лариса. Я осліпла, я всі почуття втратила, та й рада. Давно вже ніби уві сні бачу, що навколо мене робиться. Ні, поїхати треба, вирватися звідси. Я почну умовляти Юлія Капітоновича. Скоро й літо мине, а я хочу гуляти по лісах, збирати ягоди, гриби...

Огудалова. То от для чого ти кошика приготувала. Розумію тепер. Ти вже й капелюшка солом'яного з широкими крисами заведи, от і будеш пастушкою.

Лариса. І капелюшка заведу. *(Заспівує).*

Не искушай меня без нужды!

Там спокій, тиша.

Огудалова. А от як вересень настане, то не дуже тихо буде, вітер як загуде у вікна.

Лариса. Ну, і що ж?

Огудалова. Вовки завиють на різні голоси.

Лариса. Все-таки краще, ніж тут. Я принаймні душею відпочину.

Огудалова. Та хіба я тебе відраджую? Їдь, зроби таку ласку, відпочивай душею! Тільки знай, що Заболоття не Італія. Це я повинна тобі сказати; а то як ти розчаруєшся, то мене ж будеш винуватити, що я тебе не попередила.

Лариса. Дякую... Але хай там і дико, і глухо, і холодно; для мене після того життя, якого я тут зазнала, кожний тихий куточок здасться раєм. Чого це Юлій Капітонович бариться, не розумію.

Огудалова. Чи до села йому! Йому покрасуватися хочеться. Та й не дивно: з нічого та в люди попав.

Лариса *(наспівує):*

Не искушай меня без нужды...

Яка досада, не настрою ніяк гітари. *(Визирнувши у вікно).* Ілля, Ілля, зайди на хвилинку... Наберу з собою в село романсів і буду грати та співати з нудьги.

Входить Ілля.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Огудалова, Лариса, Ілля.

Ілля. З святечком! Дай боже здоров'я та щастя! *(Кладе кашкет на стільці біля дверей).*

Лариса. Ілля, настрой мені: «Не искушай меня без нужды!» Все збиваюсь. *(Подає гітару).*

Ілля. Зараз, панночко. *(Бере гітару і настроює).* Гарна пісня; вона в три голоси гарна, тенора треба: друге коліно виводити... Дуже гарно. А в нас біда, ох, біда!

Огудалова. Яка біда?

Ілля. Антон у нас є, тенором співає.

Огудалова. Знаю, знаю.

Ілля. Один тенор і є, а то все баси. Які баси, які баси! А тенор один Антон.

Огудалова. Та й що?

Ілля. Не годиться в хор,— хоч плач.

Огудалова. Хворий?

Ілля. Ні, здоровий, зовсім здоровий.

Огудалова. Що ж з ним?

Ілля. Поперек перегнуло набік, зовсім скрутило; так глаголем і ходить, другий тиждень. Ах, біда! Тепер у хорі всяка зайва людина дорого коштує; а без тенора як бути! До дохтура ходив, дохтур і каже: «Через тиждень, через два відпустить, знову прямий будеш». А він нам тепер потрібний.

Лариса. Та ти співай.

Ілля. Зараз, панночко. Секунда фальшивить. От біда, от біда! В хорі треба браво стояти, а його набік перегнуло.

Огудалова. Від чого це з ним?

Ілля. Від дурості.

Огудалова. Від якої дурості?

Ілля. Така є дурість у нас. Казав же йому: «Додержуй, Антоне, цієї обережності!» А він не розуміє.

Огудалова. Та й ми не розуміємо.

Ілля. Ну, не вам будь сказано, гуляв, так гуляв, так гуляв. Я кажу: «Антоне, додержуй цієї обережності!» А він не розуміє. Ах, біда, ах, біда! Тепер сто карбованців людина коштує, ось яке діло в нас, такого пана ждемо. А Антона набік скрутило. Який прямий циган був, а тепер кривий. *(Заспівує басом).* «Не искушай...»

Голос у вікно: «Ілля, Ілля, ча одари́к! ча сеге́р! *»

---

* Іди сюди! Іди скоріше! *(Переклад О. М. Островського).*

Палсо? Со туке требе? *

Голос з вулиці: «Іди, пан приїхав!»

Хохавеса! **

Голос з вулиці: «Справді приїхав!»

Ніколи, панночко, пан приїхав. *(Кладе гітару і бере кашкета).*

Огудалова. Який пан?

Ілля. Такий пан, ждемо не діждемось: рік ждали, ось який пан! *(Виходить).*

ЯВА П'ЯТА

Огудалова, Лариса.

Огудалова. Хто ж це приїхав? Мабуть, багатий і, певно, Ларисо, неодружений, коли цигани так йому зраділи. Мабуть, так уже у циган і живе. Ах, Ларисо, чи не прогавили ми жениха? Куди було поспішати?

Лариса. Ах, мамо, чи я мало вистраждала? Ні, годі принижуватись.

Огудалова. Яке страшне слово сказала: «принижуватись»! Злякати, чи що, мене надумала? Ми люди бідні, нам принижуватись цілий вік судилося. То вже краще принижуватись замолоду, щоб потім пожити по-людському.

Лариса. Ні, не можу; тяжко, нестерпно тяжко.

Огудалова. А легко нічого не здобудеш, цілий вік так і залишишся нічим.

Лариса. Знову прикидатися, знову обманювати!

Огудалова. І прикидайся, і обманюй! Щастя не піде за тобою, якщо сама від нього тікаєш.

Входить Карандишев.

---

* Навіщо? Чого тобі? *(Переклад О. М. Островського).*

** Обманюєш! *(Переклад О. М. Островського).*

ЯВА ШОСТА

Огудалова, Лариса, Карандишев.

Огудалова. Юлію Капітоновичу, Лариса в нас у село зібралась, ось і кошичок для грибів приготувала!

Лариса. Так, зробіть таку ласку, поїдьмо скоріше!

Карандишев. Я вас не розумію: куди ви квапитесь, навіщо?

Лариса. Мені так хочеться скоріше втекти звідси!

Карандишев *(запально)*. Від кого тікати? Хто вас жене? Чи ви соромитесь за мене?

Лариса *(холодно)*. Ні, я за вас не соромлюсь. Не знаю, що далі буде, а поки що ви мені ще приводу не дали.

Карандишев. То навіщо тікати, навіщо ховатися від людей! Дайте мені час влаштуватися, оговтатись, отямитися! Я радий, я щасливий... дайте мені можливість відчути всю приємність мого становища!

Огудалова. Повеличатися.

Карандишев. Так, повеличатися, не криюсь. Я багато, дуже багато зніс образ для свого самолюбства, моя гордість не раз була зневажена; тепер я хочу і маю право попишатися й повеличатися.

Лариса. Ви коли ж думаєте їхати в село?

Карандишев. Після весілля, коли ви захочете, хоч на другий день. Тільки вінчатися неодмінно тут; щоб не сказали, що ми ховаємось тому, що я не жених вам, не пара, а тільки та соломинка, за яку хапаються, коли потопають.

Лариса. А останнє майже так, Юлію Капітоновичу, оце правда.

Карандишев *(роздратовано)*. То правду цю ви й знайте про себе! *(Крізь сльози)*. Пожалійте ви мене хоч трохи! Нехай хоч чужі люди думають, що ви любите мене, що вибір ваш вільний.

Лариса. Навіщо це?

Карандишев. Як навіщо? Хіба ви вже зовсім не припускаєте в людині самолюбства?

Лариса. Самолюбство! Ви тільки про себе. Усі себе люблять! Коли ж мене буде любити хто-небудь? Доведете ви мене до загибелі.

Огудалова. Годі-бо, Ларисо, що ти!

Лариса. Мамо, я боюсь, я чогось боюсь. Ну, послухайте: якщо вже весілля буде тут, то, будь ласка, щоб якнайменше було гостей, щоб якомога тихше, скромніше!

Огудалова. Ні, ти не фантазуй! Весілля — то весілля; я Огудалова, я жебрацтва не допущу. Ти в мене засяєш так, що тут і не бачили.

Карандишев. Та й я нічого не пошкодую.

Лариса. Ну, я мовчу. Я бачу, що я для вас лялька: пограєтесь ви мною, поламаєте та й кинете.

Карандишев. От і обід сьогодні для мене обійдеться недешево.

Огудалова. А цей обід ваш я вважаю вже зовсім зайвим — даремна витрата.

Карандишев. Та коли б він коштував мені вдвоє, втроє більше, я б не пошкодував грошей.

Огудалова. Нікому він не потрібен.

Карандишев. Мені потрібен.

Лариса. Та навіщо, Юлію Капітоновичу?

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, три роки я терпів приниження, три роки я зносив глузування просто у вічі од ваших знайомих, треба ж і мені, в свою чергу, поглузувати з них.

Огудалова. Що ви ще вигадуєте! Сварку, чи що, затіяти хочете? То ми з Ларисою і не поїдемо.

Лариса. Ах, будь ласка, не ображайте нікого!

Карандишев. Не ображайте! А мене ображати можна? Та заспокойтеся, ніякої сварки не буде, все буде дуже мирно. Я запропоную за вас тост і подякую вам прилюдно за щастя, яке ви робите мені своїм вибором, за те, що ви поставились до мене не так, як інші, що ви оцінили мене й повірили у щирість моїх почуттів. От і все, от і вся моя помста!

Огудалова. І все це зовсім не потрібне.

Карандишев. Ні, вже ці фати замучили мене своїм фанфаронством. Адже не самі вони нажили багатство, чого ж вони ним вихваляються? По п'ятнадцять карбованців за порцію чаю кидати!

Огудалова. Це ви все на бідного Васю нападаєте.

Карандишев. Та не один Вася, всі гарні. Он подивіться, що в місті робиться, яка радість на обличчях! Візники всі повеселішали, скачуть по вулицях, кричать один одному: «Пан приїхав, пан приїхав!» Слуги в трактирах теж сяють, вибігають на вулицю, з трактиру в трактир

перегукуються: «Пан приїхав, пан приїхав». Цигани збожеволіли, всі разом галасують, махають руками. Біля готелю ціла юрба зібралася. Оце щойно до готелю чотири циганки виряджені в колясці під'їхали поздоровити з приїздом. Чудо, яка картина! А пан, я чув, розтринькав усе майно, останній пароплавчик продав. Хто приїхав? Гульвіса, що промотався вщент, розбещена людина, і все місто радіє. Гарні звичаї!

Огудалова. Та хто приїхав?

Карандишев. Ваш Сергій Сергійович Паратов.

Лариса злякано встає.

Огудалова. А, так он хто!

Лариса. Їдьмо в село, зараз же їдьмо!

Карандишев. Якраз тепер і не треба їхати.

Огудалова. Що ти, Ларисо, чого від нього ховатися. Він не розбійник.

Лариса. Чого ви мене не слухаєте! Топите ви мене, штовхаєте в безодню!

Огудалова. Ти божевільна.

Карандишев. Чого ви боїтесь?

Лариса. Я не за себе боюсь.

Карандишев. А за кого ж?

Лариса. За вас.

Карандишев. О, за мене не бійтесь! Я не дам себе скривдити. Хай він тільки спробує мене зачепити, то побачить.

Огудалова. Ні, що ви! Борони вас боже! Це ж не Вася. Ви обережніше з ним, а то й життю не раді будете.

Карандишев *(коло вікна)*. Ну, ось, будь ласка, до вас під'їхав, чотири іноходці вряд, і циган на козлах з кучером. Ач, як хизується! Воно, звичайно, нікому шкоди нема, нехай тішиться, а по суті і гидко й безглуздо.

Лариса *(до Карандишева)*. Ходімо, ходімо до мене в кімнату. Мамо, прийми тут, будь ласка, спекайся його візитів!

Лариса і Карандишев виходять. Входить Паратов.

ЯВА СЬОМА

Огудалова, Паратов.

Паратов *(всю сцену веде в жартівливо-серйозному тоні)*. Тітонько, ручку!

Огудалова *(простягаючи руки)*. Ах, Сергію Сергійовичу! Ах, рідний мій!

Паратов. Бажаєте обняти? Можна. *(Обнімаються й цілуються)*.

Огудалова. Яким вітром занесло? Проїздом, мабуть?

Паратов. Умисне сюди, і перший візит до вас, тітонько.

Огудалова. Дякую. Як ся маєте, як діла ваші?

Паратов. Гнівити бога нічого, тітонько, живу весело, а діла не дуже добрі.

Огудалова *(поглянувши на Паратова)*. Сергію Сергійовичу, скажіть, мій рідний, чого це ви тоді так раптово зникли?

Паратов. Неприємну телеграму одержав, тітонько!

Огудалова. Яку?

Паратов. Управителі мої і управляючі перевели без мене дімок мій на горохову шкаралупу. Своїми операціями довели були до аукціонного продажу мої пароплавчики і все рухоме й нерухоме майно. То я полетів рятувати свої пожиточки.

Огудалова. І, певна річ, все врятували і все влаштували?

Паратов. Ні, влаштував, та не зовсім, пробоїна чимала лишилась. А втім, тітонько, бадьорості не втрачаю і веселого настрою теж.

Огудалова. Бачу, що не втратив.

Паратов. На одному втратимо, на другому виграємо, тітонько, ось яке наше діло.

Огудалова. На чому ж ви виграти хочете? Нові обороти завели?

Паратов. Не нам, легковажним джентльменам, нові обороти заводити! За це і в боргову в'язницю, тітонько. Хочу продати свою вільну воленьку.

Огудалова. Розумію: вигідно одружитися надумали. А в скільки ж ви ціните свою воленьку?

Паратов. У півмільйона.

Огудалова. Чимало!

Паратов. Дешевше, тітонько, не можна, інтересу нема, собі дорожче, самі знаєте.

Огудалова. Молодець мужчина!

Паратов. Такий уже як є.

Огудалова. Який сокіл! Дивитись на тебе та радіти.

Паратов. Дуже приємно чути від вас. Ручку прощу. *(Цілує руку).*

Огудалова. А покупці, тобто покупниці, є?

Паратов. Пошукати, то знайдуться.

Огудалова. Вибачте за нескромне запитання!

Паратов. Коли дуже нескромне, то не питайте: я соромливий.

Огудалова. Та годі тобі жартувати! Є наречена чи ні? Коли є, то хто вона?

Паратов. Хоч заріжте, не скажу.

Огудалова. Ну, як знаєш.

Паратов. Я бажав би засвідчити свою пошану Ларисі Дмитрівні. Можу я її бачити?

Огудалова. А чому ж? Я її зараз пришлю до вас. *(Бере футляр з речами).* Та от, Сергію Сергійовичу, завтра Ларисин день народження, хотілося б подарувати їй ці речі, та грошей багато не вистачає.

Паратов. Ох, тітонько, тітонько, вже ж, мабуть, чоловік із трьох узяла? Я ж тактику вашу добре пам'ятаю.

Огудалова *(бере Паратова за вухо).* Ах ти, пустун!

Паратов. Я завтра сам привезу подарунок, кращий за цей.

Огудалова. Я покличу до вас Ларису. *(Виходить).*

Входить Лариса.

ЯВА ВОСЬМА

Паратов, Лариса.

Паратов. Не ждали?

Лариса. Ні, тепер не ждала. Я ждала вас довго, але вже давно перестала ждати.

Паратов. Чому ж перестали ждати?

Лариса. Не сподівалася діждатися. Ви зникли так несподівано, і ні одного листа...

Паратов. Я не писав тому, що не міг написати вам нічого приємного.

Лариса. Я так і думала.

Паратов. І заміж виходите?

Лариса. Так, заміж.

Паратов. А дозвольте вас спитати: довго ви мене ждали?

Л а р и с а. Навіщо вам знати це?

П а р а т о в. Мені не з цікавості, Ларисо Дмитрівно, мій інтерес суто теоретичний. Мені хочеться знати, чи скоро жінка забуває людину, яку палко любила: на другий день після розлуки з нею, через тиждень чи через місяць... чи мав право Гамлет сказати матері, що вона «ще й черевиків не зносила» і так далі...

Л а р и с а. На ваше запитання я вам не відповім, Сергію Сергійовичу, можете думати про мене, що собі хочете.

П а р а т о в. Про вас я завжди буду думати з повагою, але жінки взагалі, після вашого вчинку, багато втрачають в очах моїх.

Л а р и с а. Та який мій вчинок? Ви нічого не знаєте.

П а р а т о в. Ці «лагідні, ніжні погляди», цей солодкий любовний шепіт,— коли кожне слово чергується з глибоким зітханням,— ці присягання! І все це через місяць повторюється іншому, як завчений урок. О жінки!

Л а р и с а. Що «жінки»?

П а р а т о в. Нікчемність ваше ім'я!

Л а р и с а. Ах, як ви смієте так ображати мене? Хіба ви знаєте, що я після вас покохала кого-небудь? Ви певні в цьому?

П а р а т о в. Я не певний, але так гадаю.

Л а р и с а. Щоб так жорстоко дорікати, треба знати, а не гадати.

П а р а т о в. Ви ж виходите заміж?

Л а р и с а. Але що мене примусило... коли вдома жити несила, коли в годину нестерпної смертельної туги тебе примушують бути люб'язною, усміхатися, нав'язують женихів, на яких без огиди не можна дивитись, коли в домі скандали, коли треба тікати з дому і навіть з міста?

П а р а т о в. Ларисо, то ви?..

Л а р и с а. Що «я»? Ну, що ви хотіли сказати?

П а р а т о в. Вибачте! Я винен перед вами. То ви не забули мене, ви ще... мене кохаєте?

Лариса мовчить.

Ну, скажіть, будьте одверті!

Л а р и с а. Звичайно, так. Нічого й питати.

П а р а т о в *(ніжно цілує Ларисину руку)*. Дякую вам, дякую.

Л а р и с а. Вам цього тільки й треба було: ви людина горда.

Паратов. Поступитися вами я можу, я змушений через обставини, але коханням вашим поступитися було б тяжко.

Лариса. Невже?

Паратов. Коли б ви віддали перевагу передо мною кому-небудь, ви образили б мене глибоко, і я не легко простив би вам це.

Лариса. А тепер?

Паратов. А тепер я на все життя збережу найприємніший спогад про вас, і ми розійдемося, як найкращі друзі.

Лариса. Виходить, нехай жінка плаче, страждає, аби любила вас?

Паратов. Нічого не вдієш, Ларисо Дмитрівно! В коханні рівності нема, це вже не мною заведено. В коханні доводиться іноді й плакати.

Лариса. І неодмінно жінці?

Паратов. Вже, певна річ, не чоловікові.

Лариса. Але чому?

Паратов. Дуже просто, бо коли чоловік заплаче, то його бабою назвуть, а це прізвисько для чоловіка гірше за все, що тільки може вигадати розум людський.

Лариса. Якби кохання було рівне з обох боків, то сліз би не було. Буває це коли-небудь?

Паратов. Зрідка трапляється. Тільки це вже якесь кондитерське тістечко виходить, якесь безе.

Лариса. Сергію Сергійовичу, я сказала вам те, чого не повинна була казати; я сподіваюсь, що ви не зловживете моєю відвертістю.

Паратов. Помилуйте, за кого ви мене маєте! Коли жінка вільна, ну, тоді інша річ... Я, Ларисо Дмитрівно, людина з правилами, шлюб для мене діло священне. Я цього вільнодумства терпіти не можу. Дозвольте спитати: ваш майбутній чоловік, звичайно, має багато позитивних якостей?

Лариса. Ні, лише одну.

Паратов. Не багато.

Лариса. Зате дорогу.

Паратов. А саме?

Лариса. Він любить мене.

Паратов. Справді, дорогу, це для домашнього вжитку дуже добре.

Входять Огудалова і Карандишев.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Паратов, Лариса, Огудалова, Карандишев, потім лакей.

Огудалова. Дозвольте вас познайомити, панове! *(До Паратова)*. Юлій Капітонович Карандишев. *(До Карандишева)*. Сергій Сергійович Паратов.

Паратов *(подаючи руку Карандишеву)*. Ми вже знайомі! *(Вклоняючись)*. Людина з великими вусами і малими здібностями. Прошу любити й шанувати. Давній друг Харити Гнатівни і Лариси Дмитрівни.

Карандишев *(стримано)*. Дуже приємно.

Огудалова. Сергій Сергійович у нас в домі як рідний.

Карандишев. Дуже приємно.

Паратов *(до Карандишева)*. Ви не ревниві?

Карандишев. Я сподіваюсь, що Лариса Дмитрівна не дасть мені ніякого приводу бути ревнивим.

Паратов. Але ж ревниві люди ревнують без усякого приводу.

Лариса. Я ручуся, що Юлій Капітонович мене ревнувати не буде.

Карандишев. Так, звичайно, але коли б....

Паратов. О, так, так. Мабуть, це було б щось страшенно жахливе.

Огудалова. Що ви, панове, завели! Хіба нема інших розмов, крім ревнощів!

Лариса. Ми, Сергію Сергійовичу, скоро їдемо на село.

Паратов. З чудових тутешніх місць?

Карандишев. Що ж ви знаходите тут чудового?

Паратов. А це вже як кому, кому гриби, кому печерички.

Огудалова. Правда, правда. Кому місто подобається, а кому село.

Паратов. Тітонько, у кожного свій смак: один любить кавун, а інший — свинячий хрящик.

Огудалова. Ах, пустун! Звідки ви стільки приказок знаєте?

Паратов. З бурлаками водився, тітонько, то рідну мову й вивчив.

Карандишев. У бурлаків учитися мови?

Паратов. А чому ж у них не вчитися?

Карандишев. Та тому, що ми вважаємо їх...

Паратов. Хто це «ми»?

Карандишев *(розгарячившись)*. Ми, тобто освічені люди, а не бурлаки.

Паратов. Ну, за кого ж ви маєте бурлаків? Я судновласник і заступаюсь за них; я сам такий же бурлака.

Ка́рандишев. Ми вважаємо їх зразком брутальності і неуцтва.

Паратов. Ну, далі, пане Карандишев!

Карандишев. Все, більш нічого.

Паратов. Ні, не все, головного не вистачає: вам треба просити пробачення.

Карандишев. Мені — просити пробачення?

Паратов. Так, вже нічого не вдієш, треба.

Карандишев. Та з якої речі? Це моє переконання.

Паратов. Но-но-но-но! Відкручуватися не можна.

Огудалова. Панове, панове, що ви!

Паратов. Не турбуйтесь, я за це на дуель не викличу: ваш жених цілий зостанеться, я тільки провчу його. У мене правило: нікому не прощати, а то страх забудуть, забуватися почнуть.

Лариса *(до Карандишева)*. Що ви робите? Просіть пробачення зараз же, я вам наказую.

Паратов *(до Огудалової)*. Здається, пора вже мене знати. Коли я хочу кого провчити, то на тиждень удома замикаюсь та кару придумую.

Карандишев *(до Паратова)*. Я не розумію...

Паратов. То навчіться спершу розуміти, а потім і розмовляйте!

Огудалова. Сергію Сергійовичу, я навколішки стану перед вами, ну ради мене вибачте йому!

Паратов *(до Карандишева)*. Дякуйте Хариті Гнатівні. Я вам прощаю. Тільки, мій рідний, розбирайтесь у людях! Я їду-їду, не свищу, а наїду — не спущу.

Карандишев хоче щось відповісти.

Огудалова. Не заперечуйте, не заперечуйте! А то я з вами посварюсь. Ларисо! Звели шампанського подати та налий їм по скляночці — нехай вип'ють мирову.

Лариса виходить.

І вже, панове, будь ласка, не сваріться більше. Я жінка мирного характеру, я люблю, щоб усе дружно було, у злагоді.

Паратов. Я сам мирної вдачі, комашини не скривджу, я ніколи перший не почну: за себе я вам ручуся.

Огудалова. Юлію Капітоновичу, ви ще молода людина, вам треба бути скромнішим, гарячитися не слід. Будь ласка, запросіть Сергія Сергійовича на обід, неодмінно! Нам дуже приємно бути з ним разом.

Карандишев. Я й сам хотів. Сергію Сергійовичу, чи не маєте бажання пообідати в мене сьогодні?

Паратов *(холодно)*. З приємністю.

Входить Лариса, за нею лакей з пляшкою шампанського в руках та склянками на таці.

Лариса *(наливає)*. Панове, прошу.

Паратов і Карандишев беруть склянки.

Паратов. Ваше прохання для мене дорівнюється наказові!

Огудалова *(до Карандишева)*. От і ви беріть приклад з Сергія Сергійовича!

Карандишев. Про мене нічого й казати: для мене кожне слово Лариси Дмитрівни — закон.

Входить Вожеватов.

ЯВА ДЕСЯТА

Огудалова, Лариса, Паратов, Карандишев, Вожеватов, згодом Робінзон.

Вожеватов. Де шампанське, там і ми. Який нюх! Харито Гнатівно, Ларисо Дмитрівно, дозвольте білявому в кімнату зайти!

Огудалова. Якому білявому?

Вожеватов. Зараз побачите. Увійди, білявий!

Робінзон входить.

Маю честь рекомендувати вам нового друга мого: лорд Робінзон.

Огудалова. Дуже приємно.

Вожеватов *(до Робінзона)*. Цілуй ручку.

Робінзон цілує руки Огудалової і Лариси.

Ну, мілорд, тепер іди сюди!

Огудалова. Чого це ви так командуєте вашим другом?

Вожеватов. Він майже не бував у жіночому товаристві, тому соромливий. Все більше подорожував і водою, і суходолом, а оце недавно зовсім був здичавів на безлюдному острові. *(До Карандишева)*. Дозвольте вас познайомити! Лорд Робінзон, Юлій Капітонович Карандишев!

Карандишев *(подаючи руку Робінзонові)*. Ви вже давно виїхали з Англії?

Робінзон. Yes*. (Йєс).

Вожеватов *(до Паратова)*. Я його слова три по-англійському навчив, бо, признатися, і сам не набагато більше знаю. *(До Робінзона)*. Чого ти на вино поглядаєш? Харито Гнатівно, можна?

Огудалова. Зробіть ласку.

Вожеватов. Англійці ж цілий день п'ють вино, з самісінького ранку.

Огудалова. Невже ви цілий день п'єте?

Робінзон. Yes.

Вожеватов. Вони тричі снідають, а потім обідають з шостої години до дванадцятої.

Огудалова. Чи ж можливо це?

Робінзон. Yes.

Вожеватов *(до Робінзона)*. Ну, наливай!

Робінзон *(наливаючи склянки)*. If you please**. (Іф ю пліз).

П'ють.

Паратов *(до Карандишева)*. Запросіть і його на обід! Ми з ним скрізь разом, я без нього не можу.

Карандишев. Як його звуть?

Паратов. Та хто ж їх на ім'я зве? Лорд, мілорд...

Карандишев. Хіба він лорд?

Паратов. Звичайно, не лорд, та вони так люблять. А то просто: сер Робінзон.

Карандишев *(до Робінзона)*. Сер Робінзон, уклінно прошу сьогодні пообідати в мене.

Робінзон. I thank you***. (Ай сенк ю).

Карандишев *(до Огудалової)*. Харито Гнатівно, я йду додому, мені треба поклопотатися про дещо. *(Вклоня-*

---

* Так *(англ.)*.
** Будь ласка *(англ.)*.
*** Дякую вам *(англ.)*.

ючись усім). Я вас чекаю, панове. Моє поважання. *(Виходить).*

Паратов *(бере капелюха).* Та й нам час, треба відпочити з дороги.

Вожеватов. До обіду приготуватися.

Огудалова. Заждіть, панове, не всі зразу.

Огудалова і Лариса виходять за Карандишевим у передпокій.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Паратов, Вожеватов, Робінзон.

Вожеватов. Сподобався вам жених?

Паратов. Що тут може подобатись? Кому він може подобатися! А ще розмовляє, йолоп нікчемний.

Вожеватов. Хіба було щось?

Паратов. Була розмова невеличка. Бундючився теж, наче людина, комизитися надумав. Та постривай, друже мій, я тобі віддячу. *(Ударивши себе по лобі).* Ах, яка думка чудова! Ну, Робінзоне, тебе чекає робота важка, старайся...

Вожеватов. Що таке?

Паратов. А ось що... *(Прислухаючись).* Ідуть. Потім скажу, панове.

Входять Огудалова і Лариса.

Моє поважання!

Вожеватов. До побачення! *(Розкланюються).*

ДІЯ ТРЕТЯ

Кабінет Карандишева. Кімната, умебльована з претензіями, але без смаку; на одній стіні прибито над канапою килим, на якому розвішано зброю. Троє дверей: одні посередині, двоє по боках.

ЯВА ПЕРША

Єфросинія Потапівна і Іван (виходить з дверей ліворуч).

Іван. Лимонів треба!

Єфросинія Потапівна. Яких лимонів, гаспиде?

Іван. Мессінських.

Єфросинія Потапівна. Навіщо вони тобі знадобились?

Іван. Після обіду які пани кофій п'ють, а які чай, то до чаю потрібні.

Єфросинія Потапівна. Вимотали ви з мене всю душу ниньки. Подай клюквового морсу, хіба не однаково. Візьми там у мене карафку, та обережніше, карафка старенька, пробочка й так ледве тримається, сургучиком підклеєна. Ходімо, я сама видам. *(Виходить у середні двері, Іван за нею).*

Входять: Огудалова і Лариса зліва.

ЯВА ДРУГА

Огудалова, Лариса.

Лариса. Ах, мамо, я не знала, куди мені подітися.

Огудалова. Я іншого й не чекала від нього.

Лариса. Що за обід, що за обід! А ще кличе Мокія Парменовича! Що він робить?

Огудалова. Ну й почастував, нічого сказати.

Лариса. Ах, як негарно! Нема гірше того сорому, коли доводиться за інших соромитись. Ось ми ні в чому не винні, а соромно, соромно, так би й втекла куди очі світять. А він наче й не помічає нічого, він навіть веселий.

Огудалова. Та йому й помітити важко: він нічого не знає, він ніколи й не бачив, як порядні люди обідають. Він ще думає, що здивував усіх своєю розкішшю, от він і веселий. Та хіба ти не помічаєш? Його ж навмисне підпоюють.

Лариса. Ах, ах! Спини його, спини його!

Огудалова. Як спинити? Він — не малолітній, пора без няньки жити.

Лариса. Адже ж він не дурний, як же він не бачить цього!

Огудалова. Не дурний, та самолюбний. З нього глузують, вина похвалюють, він і радий; самі ж тільки вдають, ніби п'ють, а йому раз у раз підливають.

Лариса. Ах! Я боюсь, усього боюсь. Навіщо вони це роблять?

Огудалова. Та так просто, потішитися хотять.

Лариса. Та вони ж бо мене мучать!

Огудалова. А кому клопіт, що ти мучишся. От, Ларисо, ще нічого не бачивши, а вже мука, що ж далі буде?

Лариса. Ах, діло зроблено; можна тільки шкодувати, а поправити не можна.

Входить Єфросинія Потапівна.

ЯВА ТРЕТЯ

Огудалова, Лариса і Єфросинія Потапівна.

Єфросинія Потапівна. Уже пообідали? А чаю не хочете?

Огудалова. Ні, красненько дякуємо.

Єфросинія Потапівна. А чоловіки що?

Огудалова. Вони там сидять, розмовляють.

Єфросинія Потапівна. Ну, попоїли і встали б, чого ще дожидаються? Ох і вскочив же мені цей обід; скільки клопоту, скільки збитку! Кухарі розбійники, на кухню наче якийсь звитяжця прийде, слова йому сказати не смій!

Огудалова. Та про що з ними говорити? Коли він добрий кухар, то вчити його не треба.

Єфросинія Потапівна. Та не про навчання мова, а багато дуже добра переводять. Якби свій матеріал, домашній, сільський, то я б і слова не сказала, а то купований, дорогий, то його й шкода. Помилуйте, вимагають цукру, ванілі, риб'ячого клею, а ваніль ота дорога, а риб'ячий клей ще дорожчий. Ну, і поклав би трошечки для духу, а він валить хтозна-скільки: серце завмирає, як глянеш.

Огудалова. Так, для ощадливих людей, звичайно...

Єфросинія Потапівна. Яка вже тут ощадливість, коли людина з глузду з'їхала. Візьмемо стерлядь: хіба смак у ній не той самий, чи велика, чи маленька? А в ціні різниця, ох, велика! Півкарбованця десяток і позаочі б доволі, а він по півкарбованця за штуку платив.

Огудалова. Ну, цим, що були за обідом, ще погуляти по Волзі та підрости не завадило б.

Єфросинія Потапівна. Ах, та ж, певне, є і по карбованцю, і по два; нехай платять, у кого гроші дурні. Якби хоч для начальника якого високого або для владики, ну, це вже так і годиться, а то для кого! Знов-таки вино хотів був дороге купувати, по карбованцю і більше, та ку-

пець чесний чоловік трапився. «Беріть,— каже,— кругом по шість гривеників за пляшку, а ярлики наклеїмо, які накажете!» Але й вино дав! Можна сказати, що по совісті. Покуштувала я чарочку, то і гвоздикою пахне, і трояндою пахне, і ще чимось. Як же воно може бути дешеве, коли в нього стільки дорогих пахощів кладуть! І гроші не малі: шість гривень за пляшку, але ж варто дати. А дорожче платити ні з чого, з жалування живемо. Ось у нас сусід оженився, то до нього самого тільки пуху — перин та подушок — возили-возили, возили-возили, та все чистого; потім хутряного: лисиця, і куниця, і соболь! Усе це в дім, то є з чого йому витрачатися. А от поряд чиновник оженився, то всього приданого привезли фортеп'яни старі. Не розживешся. Все одно і нам хизуватися нічим.

Лариса *(до Огудалової)*. Утекла б я звідси світ за очі.

Огудалова. Неможливо, на жаль.

Єфросинія Потапівна. Та коли вам що не по собі, то будь ласка до мене в кімнату, а то прийдуть чоловіки, накурять так, що й не продихнеш. Чого ж я стою! Бігти мені треба срібло перелічити та замкнути, нині народ без хреста.

Огудалова і Лариса виходять у двері праворуч, Єфросинія Потапівна — в середні. З дверей ліворуч входять: Паратов, Кнуров, Вожеватов.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Паратов, Кнуров, Вожеватов.

Кнуров. Я, панове, до клубу обідати поїду, я не їв нічого.

Паратов. Підождіть, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Зі мною вперше в житті такий випадок. Запрошують обідати поважних людей, а їсти нічого... Він людина дурна, панове.

Паратов. Ми не заперечуємо. Треба йому віддати належне: він справді дурний.

Кнуров. І сам раніше за всіх напився.

Вожеватов. Ми його добре-таки підпоїли.

Паратов. Так, я свій план здійснив. Мені оце було на думку спало: накачати його гарненько і подивитися, що з того вийде.

Кнуров. То у вас це було задумано?

Паратов. Ми наперед домовились. От, панове, для таких випадків Робінзони й потрібні.

Вожеватов. Золото, а не людина.

Паратов. Щоб напоїти хазяїна, треба самому пити з ним разом, а хіба є змога ковтати цю мікстуру, яку він вином величає? А Робінзон — натура, вихована на закордонних винах ярославського виробництва, йому байдуже. Він п'є та похвалює, пробує то те, то інше, порівнює, смакує з виглядом знавця, але без хазяїна пити не згоджується; той і попався. Людина незвична, чи ж багато йому треба, швиденько і дійшов до захвату.

Кнуров. Це дотепно придумано, але мені, панове, без жартів, їсти хочеться.

Паратов. Ще встигнете. Почекайте трохи, ми попросимо Ларису Дмитрівну заспівати що-небудь.

Кнуров. Це інша річ. А де ж Робінзон?

Вожеватов. Вони там ще допивають.

Входить Робінзон.

ЯВА П'ЯТА

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон.

Робінзон *(падаючи на канапу)*. Батечку, поможіть! Ну, Серж, будеш ти за мене перед богом відповідати!

Паратов. Що ж ти, п'яний, чи що?

Робінзон. П'яний! Хіба я на це скаржусь коли-небудь? Якби п'яний, то це б розкіш що таке — кращого й бажати нічого не можна. Я з цим добрим наміром їхав сюди, та з цим добрим наміром і на світі живу. Це мета мого життя.

Паратов. Що ж з тобою?

Робінзон. Я отруєний, я зараз пробі закричу.

Паратов. Та ти чого пив більше, якого вина?

Робінзон. Хто ж його знає? Хімік я, чи що! Жоден аптекар не розбере.

Паратов. Та на пляшці який ярлик?

Робінзон. На пляшці «бургонське», та в пляшці «кіндербальзам» якийсь. Ой, не минеться мені даремно ця спеція, я вже відчуваю.

Вожеватов. Це трапляється: коли роблять вино, то передадуть зайвого чого-небудь проти пропорції. Помили-

тися хіба важко? Людина — не машина. Чи, бува, мухоморів не передали?

Робінзон. Чого тобі весело! Людина гине, а ти радий.

Вожеватов. Шабаш! Помирати тобі, Робінзоне.

Робінзон. Ну, дзуськи, вмирати я не згоден... Ах, знати хоча б, яке каліцтво від цього вина буває.

Вожеватов. Одне око лусне неодмінно, ти так і жди.

За сценою голос Карандишева: «Гей, дайте нам бургонського!»

Робінзон. Ну от, чуєте, знову бургонського! Рятуйте, гину! Серж, пожалій хоч ти мене. Адже я в розквіті літ, панове, я подаю великі надії. За що ж мистецтво повинно втратити...

Паратов. Та не плач, я тебе вилікую, я знаю, чим допомогти тобі; як рукою зніме.

Входить Карандишев з ящиком сигар.

ЯВА ШОСТА

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон і Карандишев.

Робінзон *(глянувши на килим)*. Що це у вас таке?

Карандишев. Сигари.

Робінзон. Ні, що ото порозвішано? Бутафорські речі?

Карандишев. Які бутафорські речі! Це турецька зброя.

Паратов. То от хто винен, що австрійці турків подолати не можуть.

Карандишев. Як? Що за жарти! Помилуйте, що за дурниці! Чим я винен?

Паратов. Ви забрали у них всю нікчемну, негодящу зброю, от вони з горя доброю англійською і запаслися.

Вожеватов. Так, так, ось хто винен! Тепер з'ясувалося. Ну, австрійці спасибі не скажуть.

Карандишев. Та чим вона негодяща? Ось цей пістолет, приміром. *(Знімає зі стіни пістолет)*.

Паратов *(бере в нього пістолет)*. Цей пістолет?

Карандишев. Ах, обережніше, він заряджений.

Паратов. Не бійтеся! Заряджений він чи не заряджений, небезпека від нього однакова: він все одно не вистрілить. Стріляйте в мене з п'яти кроків, я дозволяю.

Карандишев. Ну, ні, і цей пістолет згодитися може.

Паратов. Так, в стіну цвяхи забивати. *(Кидає пістолет на стіл).*

Вожеватов. Ну, ні, не кажіть! Знаєте прислів'я: «На гріх і з палиці вистрелиш».

Карандишев *(до Паратова).* Чи не бажаєте сигар?

Паратов. Але ж, мабуть, дорогі? Карбованців із сім сотня, я гадаю.

Карандишев. Так, близько того: сорт високий, дуже високий сорт.

Паратов. Я цей сорт знаю: Регалія капустіссіма dos amigos (дос амігос), я його держу для приятелів, а сам не курю.

Карандишев *(до Кнурова).* Чи не зволите?

Кнуров. Не хочу я ваших сигар — свої курю.

Карандишев. Добрі сигари, добрі.

Кнуров. Ну, а коли добрі, то й куріть самі.

Карандишев *(до Вожеватова).* А ви не бажаєте?

Вожеватов. Для мене ці дуже дорогі, чого доброго, розпещуся. Не нашому носові горобину клювати, горобина — ягода ніжна.

Карандишев. А ви, сер Робінзон, курите?

Робінзон. Я? Дивне запитання! Будь ласка, п'ятірочку! *(Вибирає п'ять штук, виймає з кишені папірець і старанно загортає).*

Карандишев. Чого ж ви не закурюєте?

Робінзон. Ні, як можна! Ці сигари треба курити в природі, в гарній місцевості.

Карандишев. Та чому ж?

Робінзон. А тому, що коли їх закурити в порядному домі, то, чого доброго, поб'ють, а я цього терпіти не можу.

Вожеватов. Не любиш, коли б'ють?

Робінзон. Ні, з дитинства огиду маю.

Карандишев. Який він оригінал! Га, панове, який оригінал! Зразу видно, що англієць. *(Голосно).* А де наші дами? *(Ще голосніше).* Де дами?

Входить Огудалова.

ЯВА СЬОМА

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев, Огудалова.

Огудалова. Дами тут, не турбуйтеся. *(До Карандишева стиха)*. Що ви робите? Подивіться ви на себе!

Карандишев. Я, помилуйте, я себе знаю. Подивіться, усі п'яні, а я тільки веселий. Я щасливий сьогодні, я тріумфую.

Огудалова. Тріумфуйте, тільки не так голосно! *(Підходить до Паратова)*. Сергію Сергійовичу, годі вам знущатися з Юлія Капітоновича! Нам боляче дивитися: ви ображаєте мене й Ларису.

Паратов. Ах, тітонько, чи ж смію я!

Огудалова. Невже ви ще не забули недавньої сварки? Як не соромно!

Паратов. Що ви! Я, тітонько, не злопам'ятний. Та, будь ласка, я для вашого задоволення все це закінчу одним заходом. Юлію Капітоновичу!

Карандишев. Чого бажаєте?

Паратов. Хочете брудершафт зі мною випити?

Огудалова. Оце добре! Дякую вам!

Карандишев. Брудершафт, кажете? Будь ласка, з охотою.

Паратов *(до Огудалової)*. Та попросіть сюди Ларису Дмитрівну. Чого вона ховається від нас?

Огудалова. Добре, я приведу її. *(Виходить)*.

Карандишев. Що ж ми вип'ємо? Бургонського?

Паратов. Ні, вже від бургонського звільніть! Я людина проста.

Карандишев. То чого ж?

Паратов. Знаєте що: непогано б тепер нам з вами коньячку випити. Коньяк є?

Карандишев. Чому ж нема? У мене все є. Гей, Іване, коньяку!

Паратов. Навіщо сюди, ми там вип'ємо, тільки накажіть скляночки подати, я чарок не визнаю.

Робінзон. Чого ж ви раніше не сказали, що у вас коньяк є? Скільки дорогого часу змарновано!

Вожеватов. Як він ожив!

Робінзон. З цим напоєм я поводитись умію, я до нього призвичаївся.

Паратов і Карандишев виходять у двері ліворуч.

ЯВА ВОСЬМА

Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Робінзон *(зазирає в двері ліворуч)*. Пропав Карандишев. Я почав, а Серж його доконає. Наливають, стають у позу; жива картина. Подивіться, яка в Сержа посмішка! Справжній Бертрам. *(Співає з «Роберта»)*. «Ти мій спаситель.— Я твій спаситель! — І покровитель.— І покровитель». Ну, проковтнув. Цілуються. *(Співає)*. «Який щасливий я! — Жертва моя!» Ай, забирає Іван коньяк, забирає! *(Голосно)*. Що ти, що ти, залиш! Я його давно дожидаюсь. *(Вибігає)*.

З середніх дверей входить Ілля.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Кнуров, Вожеватов, Ілля, потім Паратов.

Вожеватов. Чого тобі, Ілля?

Ілля. Та наші готові, зібралися всі, на бульварі дожидаються. Коли їхати накажете?

Вожеватов. Зараз усі разом поїдемо, заждіть трохи.

Ілля. Гаразд. Як накажете, так і буде.

Входить Паратов.

Паратов. А, Ілля, готові?

Ілля. Готові, Сергію Сергійовичу.

Паратов. Гітара з тобою?

Ілля. Не взяв, Сергію Сергійовичу.

Паратов. Гітара потрібна, чуєш?

Ілля. Зараз збігаю, Сергію Сергійовичу! *(Виходить)*.

Паратов. Я хочу попросити Ларису Дмитрівну заспівати нам що-небудь, та й поїдемо за Волгу.

Кнуров. Не весела буде наша прогулянка без Лариси Дмитрівни. От якби... Дорого можна заплатити за таку приємність...

Вожеватов. Якби Лариса Дмитрівна поїхала, я б, з радості, усім гребцям по карбованцю сріблом дав.

Паратов. Уявіть, панове, я й сам про те ж саме думаю, от як ми зійшлися.

Кнуров. Та чи є можливість?

Паратов. На світі нема нічого неможливого, кажуть філософи.

Кнуров. А Робінзон, панове, зайвий. Потішились, і годі. Налигається він там до звірячої подоби,— що цікавого! Ця прогулянка діло серйозне, він нам зовсім не компанія. *(Показуючи на двері)*. Он він як до коньяку припав.

Вожеватов. То не брати його.

Паратов. Причепиться як-небудь.

Вожеватов. Заждіть, панове, я його здихаюсь. *(У двері)*. Робінзоне!

Входить Робінзон.

ЯВА ДЕСЯТА

Паратов, Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Робінзон. Чого тобі?

Вожеватов *(тихо)*. Хочеш поїхати в Париж?

Робінзон. Як у Париж, коли?

Вожеватов. Сьогодні увечері.

Робінзон. А ми ж за Волгу збирались.

Вожеватов. Як хочеш: їдь за Волгу, а я в Париж.

Робінзон. Але ж у мене паспорта немає.

Вожеватов. Це вже моє діло.

Робінзон. Ну, що ж, я згоден.

Вожеватов. То звідси ми поїдемо разом, я тебе завезу додому до себе; там і жди мене, відпочинь, засни. Мені треба заїхати в справах у кілька місць.

Робінзон. А цікаво б і циган послухати.

Вожеватов. А ще артист! І не соромно?! Циганські пісні — адже це неуцтво. Інша річ — італійська опера чи оперетка веселенька! Ось що тобі треба слухати. Певно ж, сам грав.

Робінзон. Ще б пак! Я в «Пташках співочих» грав.

Вожеватов. Кого?

Робінзон. Нотаріуса.

Вожеватов. Ну, як же такому артистові та в Парижі не побувати! Після Парижа тобі яка ж бо ціна буде!

Робінзон. Руку!

Вожеватов. Їдеш?

Робінзон. Їду.

Вожеватов *(до Паратова)*. Як він тут співав з «Роберта»! Який голос!

Паратов. А от ми з ним у Нижньому на ярмарку натворимо див!

Робінзон. Ще чи поїду я, спитати треба.

Паратов. Чого ж так?

Робінзон. Неуцтва я й без ярмарку доволі бачу.

Паратов. Ого, як він розмовляти почав!

Робінзон. Тепер освічені люди в Європу їздять, а не по ярмарках вештаються.

Паратов. Які ж держави і які міста Європи ви ощасливити хочете?

Робінзон. Звичайно, Париж, я вже давно туди збираюсь.

Вожеватов. Ми з ним сьогодні увечері їдемо.

Паратов. А, от воно що! Щасливої дороги! В Париж тобі справді треба поїхати. Там тільки тебе й бракувало. А де ж хазяїн?

Робінзон. Він там. Він казав, що сюрприз нам готує.

Входять справа Огудалова і Лариса, зліва Карандишев і Іван.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Огудалова, Лариса, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Іван, потім Ілля і Єфросинія Потапівна.

Паратов *(до Лариси)*. Чого ви нас покинули?

Лариса. Мені чогось нездужається.

Паратов. А ми оце з вашим женихом на брудершафт випили. Тепер уже друзі повік.

Лариса. Дякую вам. *(Потискує руку Паратову)*.

Карандишев *(до Паратова)*. Серж!

Паратов *(до Лариси)*. От бачите, яка близькість! *(До Карандишева)*. Чого тобі?

Карандишев. Тебе хтось питає.

Паратов. Хто там?

Іван. Циґан Ілля.

Паратов. То клич його сюди.

Іван виходить.

Панове, вибачте, що я запрошую Іллю в наше товариство. Це мій найкращий друг. Де приймають мене, там повинні приймати й моїх друзів. Це моє правило.

Вожеватов *(до Лариси тихо)*. А я нову пісеньку знаю.

Лариса. Гарна?

Вожеватов. Незрівнянна! «Веревьюшки веревью, на барышне башмачки».

Лариса. Це цікаво.

Вожеватов. Я вас навчу.

Входить Ілля з гітарою.

Паратов *(до Лариси)*. Дозвольте, Ларисо Дмитрівно, попросити вас ощасливити нас! Заспівайте нам який-небудь романс або пісеньку! Я вас цілий рік не чув, та, мабуть, і не почую вже більше.

Кнуров. Дозвольте й мені повторити те ж саме прохання.

Карандишев. Не можна, панове, не можна. Лариса Дмитрівна не буде співати.

Паратов. Та як ти знаєш, що не буде? А може, й буде.

Лариса. Вибачте, панове, я й не в настрої сьогодні, і не в голосі.

Кнуров. Що-небудь, що самі схочете!

Карандишев. Вже коли я кажу, що не буде, то й не буде.

Паратов. А от побачимо. Ми попросимо гарненько, навколішки станемо.

Вожеватов. Це я вмить, я чоловік гнучкий.

Карандишев. Ні, ні, і не просіть, не можна; я забороняю.

Огудалова. Що ви! Заборонятимете тоді, коли матимете право, а тепер ще заждіть забороняти, рано.

Карандишев. Ні, ні! Я рішуче забороняю.

Лариса. Ви забороняєте? То я буду співати, панове.

Карандишев, насупившись, відходить у куток і сідає.

Паратов. Ілля!

Ілля. Що будете співати, панночко?

Лариса. «Не искушай».

Ілля *(настроюючи гітару)*. От третій голос потрібен! Ах, біда! Який тенор був! Через свою дурість. *(Співають у два голоси)*.

Не искушай меня без нужды
Возвратом нежности твоей!
Разочарованному чужды
Все обольщенья прежних дней.

Всі по-різному виявляють захоплення. Паратов сидить, запустивши руки в волосся. В другому куплеті злегка приєднується Робінзон.

Уж я не верю увереньям,
Уж я не верую в любовь,
И не хочу предаться вновь
Раз обманувшим сновиденьям.

Ілля *(до Робінзона)*. От спасибі, пане. Виручив.

Кнуров *(до Лариси)*. Велика насолода бачити вас, а ще більша насолода слухати вас.

Паратов *(з похмурим виглядом)*. Мені здається, я збожеволію. *(Цілує руки Ларисі)*.

Вожеватов. Послухати та й померти — ось воно що! *(До Карандишева)*. А ви хотіли позбавити нас цієї насолоди.

Карандишев. Я, панове, не менше ніж ви захоплююсь співом Лариси Дмитрівни. Ми зараз вип'ємо шампанського за її здоров'я.

Вожеватов. Розумне слово приємно й чути.

Карандишев *(голосно)*. Подайте шампанського!

Огудалова *(стиха)*. Тихше! Чого ви кричите!

Карандишев. Помилуйте, я в себе вдома. Я знаю, що роблю. *(Голосно)*. Подайте шампанського!

Входить Єфросинія Потапівна.

Єфросинія Потапівна. Якого тобі ще шампанського? Раз у раз то того, то іншого.

Карандишев. Не втручайтесь не в своє діло! Робіть, що вам велять!

Єфросинія Потапівна. То піди сам! А я вже ноги одходила, я ще, може, не ївши зранку. *(Виходить)*.

Карандишев іде в двері ліворуч.

Огудалова. Послухайте, Юлію Капітоновичу!.. *(Виходить слідом за Карандишевим)*.

Паратов. Ілля, їдь! Щоб катери були готові. Ми зараз приїдемо.

Ілля виходить в середні двері.

Вожеватов *(до Кнурова)*. Залишмо його самого з Ларисою Дмитрівною. *(До Робінзона)*. Робінзоне, дивись, Іван коньяк прибирає.

Робінзон. Та я його уб'ю. Мені легше з життям розлучитися!

Виходять ліворуч: Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Лариса і Паратов.

Паратов. Чарівнице! *(Жагуче дивиться на Ларису)*. Як я проклинав себе, коли ви співали!

Лариса. За що?

Паратов. Адже я — не дерево; втратити такий скарб, як ви, хіба легко?

Лариса. Хто ж винен?

Паратов. Звичайно, я, і значно більше винен, ніж ви думаєте. Я повинен зневажати себе.

Лариса. За що ж, скажіть!

Паратов. Чого я втік од вас! На що проміняв вас?

Лариса. Навіщо ж ви це зробили?

Паратов. Ах, навіщо? Звичайно, малодушність. Треба було поправити свої статки. Та бог з ними, зі статками. Я програв більше, ніж маєток, я втратив вас; я й сам страждаю, і вас примусив страждати.

Лариса. Що ж, треба правду сказати, ви надовго отруїли моє життя.

Паратов. Заждіть, заждіть обвинувачувати мене! Я ще не зовсім опошлився, не зовсім загрубів: в мені природженого гендлярства нема, благородні почуття ще ворушаться в душі моїй. Ще кілька таких хвилин, так... Ще кілька таких хвилин...

Лариса *(тихо)*. Говоріть!

Паратов. Я покину всі розрахунки, і вже ніяка сила не вирве вас у мене, хіба що разом з моїм життям.

Лариса. Чого ж ви хочете?

Паратов. Бачити вас, слухати вас... Я завтра їду.

Лариса *(опустивши голову)*. Завтра.

Паратов. Слухати ваш чарівний голос, забувати весь світ і мріяти про блаженство...

Лариса *(тихо)*. Про яке?

Паратов. Про блаженство бути рабом вашим, бути біля ваших ніг.

Лариса. Але як же?

Паратов. Послухайте: ми їдемо всією компанією кататися по Волзі на катерах — поїдьмо з нами!

Лариса. Ах, а тут? Я не знаю, справді... Як же тут?

Паратов. Що таке «тут»? Сюди зараз приїдуть тітка Карандишева, пані в пофарбованих шовкових сукнях, розмова йтиме про солоні гриби.

Лариса. Коли ж їхати?

Паратов. Зараз.

Лариса. Зараз?

Паратов. Зараз або ніколи.

Лариса. Їдьмо.

Паратов. Як, ви зважуєтесь їхати за Волгу?

Лариса. Куди хочете.

Паратов. З нами, зараз?

Лариса. Коли хочете.

Паратов. Ну, признаюсь, вищого й благороднішого за це я нічого й уявити не можу. Чарівне створіння! Володарко моя!

Лариса. Ви — мій володар.

Входять: Огудалова, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев і Іван з тацею, на якій склянки з шампанським.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Огудалова, Лариса, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев і Іван.

Паратов *(до Кнурова і Вожеватова)*. Вона поїде.

Карандишев. Панове, я пропоную тост за Ларису Дмитрівну. *(Усі беруть склянки)*. Панове, ви оце захоплювалися талантом Лариси Дмитрівни. Ваші похвали — для неї не новина, з дитинства вона оточена поклонниками, які вихваляють її у вічі при кожній слушній нагоді. Так, талантів у неї, справді, багато. Але не за них я хочу похвалити її. Головна, неоціненна риса Лариси Дмитрівни — та, панове... та, панове...

Вожеватов. Заплутається.

Паратов. Ні, вирине, вивчив.

Карандишев. Та, панове, що вона вміє цінити й вибирати людей. Так, Лариса Дмитрівна знає, що не все те золото, що блищить. Вона вміє відрізняти золото від сухозлітки. Багато блискучих молодих людей оточувало її, але вона сухозлітним блиском не спокусилася. Вона шукала для себе людину не блискучу, а достойну...

Паратов *(схвально)*. Браво, браво!

Карандишев. І вибрала...

Паратов. Вас! Браво, браво!

Вожеватов і Робінзон. Браво, браво!

Карандишев. Так, панове, я не тільки смію, я маю право пишатися, і я пишаюсь. Вона мене зрозуміла, оцінила і віддала перевагу над усіма. Вибачте, панове, можливо, не всім це приємно чути; але я вважав за свій обов'язок подякувати прилюдно Ларисі Дмитрівні за таку приємну для мене перевагу. Панове, я сам п'ю і пропоную випити за здоров'я моєї нареченої!

Паратов, Вожеватов і Робінзон. Ура!

Паратов *(до Карандишева)*. Ще є вино?

Карандишев. Звичайно, є, чому ж нема? Що ти кажеш? Та я вмить дістану.

Паратов. Треба ще тост випити.

Карандишев. Який?

Паратов. За здоров'я найщасливішого із смертних, Юлія Капітоновича Карандишева.

Карандишев. Ах, так. То ти запропонуєш? Ти й запропонуй, Серж! А я піду поклопочусь, я дістану. *(Виходить)*.

Кнуров. Ну, доброго потрошку. Прощайте. Я поїду перекушу і зараз же на збірний пункт. *(Вклоняється дамам)*.

Вожеватов *(показуючи на середні двері)*. Тут пройдіть, Мокію Парменовичу. Тут прямо вихід у передпокій, ніхто вас і не побачить.

Кнуров виходить.

Паратов *(до Вожеватова)*. І ми зараз їдемо. *(До Лариси)*. Збирайтесь!

Лариса виходить праворуч.

Вожеватов. Не дочекавшись тосту?

Паратов. Так краще.

Вожеватов. Та чим же?
Паратов. Смішніше.

Входить Лариса з капелюшком у руках.

Вожеватов. Справді, смішніше. Робінзон, їдьмо!
Робінзон. Куди?
Вожеватов. Додому, збиратися в Париж.

Робінзон і Вожеватов вклоняються і виходять.

Паратов *(до Лариси тихо)*. Їдьмо! *(Виходить)*.
Лариса *(до Огудалової)*. Прощай, мамо!
Огудалова. Що ти! Куди ти?
Лариса. Або тобі радіти, мамо, або шукай мене у Волзі.
Огудалова. Бог з тобою! Що ти!
Лариса. Видно, від своєї долі не втечеш! *(Виходить)*.
Огудалова. От, нарешті, до чого дійшло, усі порозбігалися! Ах, Лариса!.. Доганяти мені її чи ні? Ні, навіщо!.. Що б там не було, все-таки навколо неї люди... А тут, хоч і покинути, то втрата не велика.

Входять Карандишев і Іван з пляшкою шампанського.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Огудалова, Карандишев, Іван, потім Єфросинія Потапівна.

Карандишев. Я, панове... *(Оглядає кімнату)*. Де ж вони? Поїхали? Оце-то чемно, нічого сказати! Ну, та тим краще! Однак, коли ж вони встигли? І ви, мабуть, поїдете? Ні, хоч ви з Ларисою Дмитрівною почекайте! Образились? Розумію! Ну й чудово. І ми залишимось у тісному сімейному колі... А де ж Лариса Дмитрівна? *(Коло дверей праворуч)*. Тітонько, у вас Лариса Дмитрівна?
Єфросинія Потапівна *(входячи)*. Ніякої в мене твоєї Лариси Дмитрівни нема.
Карандишев. Однак, що ж це таке, справді! Іване, куди поділося все товариство і Лариса Дмитрівна?
Іван. Лариса Дмитрівна, треба думати, з панами разом поїхали... Бо пани за Волгу збирались, щось ніби пікнік у них.
Карандишев. Як за Волгу?

Іван. Катерами. І посуд, і вино, все від нас пішло; оце допіру послали; ну, і слуги — все як слід.

Карандишев *(сідає і хапається за голову)*. Ах, що ж це, що ж це!

Іван. І цигани, і музика з ними — все як слід.

Карандишев *(запально)*. Харито Гнатівно, де ваша дочка? Відповідайте мені, де ваша дочка?

Огудалова. Я до вас привезла дочку, Юлію Капітоновичу, ви мені скажіть, де моя дочка!

Карандишев. І все це умисне — усі ви наперед змовились... *(З сльозами)*. Жорстоко, нелюдськи жорстоко!

Огудалова. Рано було радіти!

Карандишев. Так, це смішно... Я смішна людина... Я знаю сам, що я смішна людина. Та хіба людей карають за те, що вони смішні? Я смішний,— ну, смійтеся з мене, смійтеся у вічі! Приходьте до мене обідати, пийте моє вино і лайтеся, смійтеся з мене — я того вартий. Але розбити груди у смішної людини, вирвати серце, кинути під ноги і розтоптати його! Ох, ох! Як мені жити! Як мені жити!

Єфросинія Потапівна. Та годі тобі, облиш! Нема за чим журитися!

Карандишев. І це ж не розбійники, це поважні люди... Це все приятелі Харити Гнатівни...

Огудалова. Я нічого не знаю.

Карандишев. Ні, у вас одна зграя, ви всі заодно. Але знайте, Харито Гнатівно, що й найлагіднішу людину можна довести до шаленства. Не всі злочинці — лиходії, і сумирна людина зважиться на злочин, коли їй іншого виходу нема. Якщо мені на білому світі лишається тільки або повіситись від сорому й одчаю або мститися, то вже я буду мститися. Для мене нема тепер ні страху, ні закону, ні жалю, тільки злоба люта і жадоба помсти душать мене! Я буду мстити кожному з них, кожному, поки не вб'ють мене самого. *(Хапає зі стола пістолет і вибігає)*.

Огудалова. Що він узяв?

Іван. Пістолет.

Огудалова. Біжи, біжи за ним, кричи, щоб зупинили!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорації 1-ї дії. Ясна літня ніч.

ЯВА ПЕРША

Робінзон з мазиком у руках і Іван. Виходять з кав'ярні.

Іван. Мазика дозвольте!

Робінзон. Не віддам. Ти грай зо мною! Чому ти не граєш?

Іван. Та як же грати з вами, коли ви грошей не платите!

Робінзон. Я потім віддам. Мої гроші у Василя Даниловича, він їх завіз із собою. Хіба ти не віриш?

Іван. Як же це ви з ними на пікнік не поїхали?

Робінзон. Я заснув, а він не посмів мене турбувати, будити, ну й поїхав сам. Давай грати!

Іван. Не можна, гра не рівна. Я ставлю гроші, а ви ні, виграєте — берете, а програєте — не віддаєте. Ставте гроші!

Робінзон. Що ж, хіба мені кредиту нема? Дивно! Я перше місто таке бачу, я скрізь, по всій Росії, все більше в кредит.

Іван. Оце ви правду кажете. Коли замовити що хочете, ми подамо, знавши Сергія Сергійовича і Василя Даниловича, які вони пани, ми повинні для вас кредит зробити, а на гру потрібні гроші.

Робінзон. Так би ти й казав. Візьми мазика і дай мені пляшку... чого б же?

Іван. Портвейн є непоганий.

Робінзон. Але ж я дешевого не п'ю.

Іван. Дорогого подамо.

Робінзон. Та накажи мені приготувати... знаєш... цього... як воно...

Іван. Дупелів засмажити можна, чи не накажете?

Робінзон. Так, саме дупелів.

Іван. Слухаю. *(Виходить).*

Робінзон. Вони пожартувати захотіли з мене, ну, і чудово, і я пожартую з них. Я, з досади, заборгую карбованців з двадцять, нехай розплачуються. Вони думають, що мені товариство їхнє дуже потрібне — помиляються; мені аби тільки кредит, а то я й сам не занудьгую, я й

соло можу розіграти дуже веселе. На довершення приємності, грошей би позичити...

Входить Іван з пляшкою.

Іван *(ставить пляшку)*. Дупелі замовлені.

Робінзон. Я тут театр наймаю.

Іван. Діло добре.

Робінзон. Не знаю, кому буфет здати. Твій хазяїн не візьме?

Іван. Чому ж не взяти!

Робінзон. Тільки в мене — щоб тримати справно! А для певності — якнайбільше завдатку зараз же!

Іван. Ні, він уже навчений, завдатку не дає. Його отак уже двоє обдурили.

Робінзон. Уже двоє? Так, коли вже двоє...

Іван. То третьому не повірить.

Робінзон. Які люди! Дивуюся... Скрізь устигнуть, де тільки можна взяти; все вже взято, непочатих місць нема. Ну, не треба, не потрібен він мені. Ти йому не кажи нічого, а то він подумає, що й я хочу обдурити; а я гордий.

Іван. Еге ж, воно, звісно... А як оце допіру пан Карандишев розсердились, коли всі гості раптом поїхали! Дуже гнівались, навіть убити когось хотіли, так з пістолетом і пішли з дому.

Робінзон. З пістолетом? Це не гаразд.

Іван. Напідпитку були, я гадаю, що це в них скоро пройде. Вони бульваром зо два рази проходили... Та он і зараз ідуть.

Робінзон *(злякавшись)*. Ти кажеш, з пістолетом? Він кого ж убити хотів — не мене ж бо?

Іван. Не можу вам сказати. *(Виходить)*.

Входить Карандишев. Робінзон намагається сховатися за пляшку.

ЯВА ДРУГА

Робінзон, Карандишев, потім Іван.

Карандишев *(підходить до Робінзона)*. Де ваші товариші, пане Робінзоне?

Робінзон. Які товариші? У мене немає товаришів.

Карандишев. А ті пани, що обідали в мене з вами разом?

Робінзон. Які ж це товариші! Це так... випадкове знайомство.

Карандишев. То чи не знаєте, де вони зараз?

Робінзон. Не можу сказати, я намагаюсь віддалятися від цієї компанії, я людина смирна, знаєте... сімейна...

Карандишев. Ви сімейний?

Робінзон. Дуже сімейний... Для мене тихе сімейне життя над усе, а невдоволення яке чи сварка — це боронь боже; я люблю й поговорити, тільки щоб розмова була розумна, чемна, про мистецтво, наприклад... Ну, з благородною людиною, як от ви, можна й випити трошки. Чи не накажете?

Карандишев. Не хочу.

Робінзон. Як хочете. Головне, щоб неприємності не було.

Карандишев. Та ви ж повинні знати, де вони.

Робінзон. П'ють-гуляють де-небудь, що ж їм ще робити!

Карандишев. Кажуть, вони за Волгу поїхали?

Робінзон. Цілком можливо.

Карандишев. Вас не кликали з собою?

Робінзон. Ні; я людина сімейна.

Карандишев. Коли ж вони повернуться?

Робінзон. А цього вони й самі не знають, я думаю. До ранку повернуться.

Карандишев. До ранку?

Робінзон. Можливо, й раніше.

Карандишев. Все-таки доведеться почекати, мені де з ким із них поговорити треба.

Робінзон. Коли чекати, то на пристані, чого вони сюди підуть! З пристані вони просто додому поїдуть. Чого їм ще? Напевне, й так ситі.

Карандишев. Та на якій пристані? Пристаней у нас багато.

Робінзон. Та на якій хочете, тільки не тут; тут їх не дочекаєтесь.

Карандишев. Ну, добре, я піду на пристань. Прощайте! *(Подає руку Робінзонові)*. Чи не хочете провести мене?

Робінзон. Ні, помилуйте, я людина сімейна.

Карандишев виходить.

Іване, Іване!

Входить Іван.

Накрий мені в кімнаті і вино перенеси туди!

Іван. В кімнаті, пане, душно. Що це вам заманулося!

Робінзон. Ні, мені надворі увечері шкодить, лікар заборонив. А коли цей пан питатиме, то скажи, що мене нема. *(Входить до кав'ярні).*

З кав'ярні виходить Гаврило.

ЯВА ТРЕТЯ

Гаврило й Іван.

Гаврило. Ти дивився за Волгу? Не видко наших?

Іван. Мабуть, приїхали.

Гаврило. Чого ти так думаєш?

Іван. Та під горою гомін, ефіопи загаласували. *(Бере зі стола пляшку і виходить до кав'ярні).*

Входять Ілля і хор циган.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Гаврило, Ілля, цигани і циганки.

Гаврило. Добре їздилось?

Ілля. І, добре! Так добре, і не кажи!

Гаврило. Пани веселі?

Ілля. Розгулялись, добре розгулялись, дай боже на здоров'я! Сюди йдуть, всю ніч, гляди, прогуляють.

Гаврило *(потираючи руки).* То йдіть, сідайте! Жінкам звелю чаю подати, а ви до буфету — закусите!

Ілля. Стареньким до чаю ромку накажи — люблять.

Ілля, цигани і циганки, Гаврило виходять до кав'ярні. Входять Кнуров і Вожеватов.

ЯВА П'ЯТА

Кнуров і Вожеватов.

Кнуров. Здається, драма починається.

Вожеватов. Схоже на те.

Кнуров. Я вже у Лариси Дмитрівни слізки бачив.

Вожеватов. Та в них же дешеві.

Кнуров. Як собі хочете, а їй не позаздриш.

Вожеватов. Минеться як-небудь.

Кнуров. Ну, навряд.

Вожеватов. Карандишев посердиться трошки, поманіриться, скільки йому треба, і знову той же самий буде.

Кнуров. Зате вона не та. Адже щоб покинути жениха мало не напередодні весілля, треба мати підставу. Ви подумайте: Сергій Сергійович приїхав на один день, і вона кидає задля нього жениха, з яким їй жити весь вік. Виходить, вона надію має на Сергія Сергійовича; інакше навіщо він їй!

Вожеватов. То ви гадаєте, що тут не без обману, що він знову словами поманив її?

Кнуров. Та неодмінно. І, мабуть, обіцянки були певні і серйозні; а то як би вона повірила людині, котра вже раз обдурила її!

Вожеватов. Дивного нічого нема; Сергій Сергійович ні над чим не задумається: людина смілива.

Кнуров. Та вже хоч який сміливий, а мільйонну наречену на Ларису Дмитрівну не проміняє.

Вожеватов. Ще б пак! Яка з того користь!

Кнуров. То посудіть самі, як їй, бідолашній!

Вожеватов. Що ж робити! Ми не винні, наша хата скраю.

На ганку кав'ярні з'являється Робінзон.

ЯВА ШОСТА

Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Вожеватов. А, мілорд! Що уві сні бачив?

Робінзон. Багатих дурнів, те ж саме, що й наяву бачу.

Вожеватов. Ну, як же ти, бідний розумнику, тут час проводиш?

Робінзон. Чудово. Живу собі на втіху. І до того ж у борг, твоїм коштом. Що може бути кращого!

Вожеватов. Позаздриш тобі. І довго ти маєш намір втішатися таким райським життям?

Робінзон. Та ти дивак, я бачу. Ти подумай, який же мені інтерес відмовлятися від таких розкошів?

Вожеватов. Щось я не пам'ятаю: начебто відкритого листа я тобі не давав?

Робінзон. То ти в Париж обіцяв зо мною їхати — хіба це не однаково?

Вожеватов. Ні, не однаково! Що я обіцяв, те виконаю; для мене слово — закон, що сказане, те святе. Ти спитай: чи обманював я кого-небудь?

Робінзон. А поки ти збираєшся в Париж, не повітрям же мені живитися.

Вожеватов. Про це умови не було. А в Париж хоч зараз.

Робінзон. Тепер пізно; поїдемо, Васю, завтра.

Вожеватов. Ну, завтра, то й завтра. Послухай, ось що: їдь краще ти сам, я тобі прогони видам туди й назад.

Робінзон. Як — сам? Я дороги не знайду.

Вожеватов. Довезуть.

Робінзон. Послухай, Васю, я по-французькому не зовсім вільно... Хочу вивчитись, та все часу нема.

Вожеватов. Та навіщо тобі французька мова?

Робінзон. Як же, у Парижі та по-французькому не говорити?

Вожеватов. Та й не треба зовсім, і ніхто там не говорить по-французькому.

Робінзон. Столиця Франції, та щоб там по-французькому не говорили! Що ти мене за дурня, чи що, маєш?

Вожеватов. Та яка столиця! Що ти, чи ти при своєму розумі? Про який Париж ти думаєш? Трактир у нас на площі є «Париж», ось я куди хотів з тобою поїхати.

Робінзон. Браво, браво!

Вожеватов. А ти гадав, у справжній? Хоч би ти трошки подумав. А ще за розумну людину себе маєш! Ну, навіщо я тебе туди візьму, з якого це доброго дива? Клітку, чи що, зробити та показувати тебе?

Робінзон. Гарної ти школи, Васю, гарної; серйозний з тебе негоціант вийде.

Вожеватов. Та нічого, я від людей чув, хвалять.

Кнуров. Василю Даниловичу, облиште його! Мені треба вам сказати дещо.

Вожеватов *(підходячи)*. Прошу!

Кнуров. Я все думав про Ларису Дмитрівну. Мені здається, вона тепер перебуває в такому стані, що нам, близьким людям, не лише дозволено, але ми навіть повинні потурбуватися про її долю.

Робінзон прислухається.

Вожеватов. Тобто ви хочете сказати, що тепер випадає слушна нагода взяти її з собою в Париж?

Кнуров. Ну, що ж, може, й так; це те ж саме.

Вожеватов. То в чім же річ? Хто заважає?

Кнуров. Ви мені заважаєте, а я вам. Можливо, ви не боїтеся суперництва. Я теж не дуже побоююсь, та все-таки незручно, неспокійно; значно краще, коли поле чисте.

Вожеватов. Відступного не візьму, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Навіщо відступне? Можна інакше якось.

Вожеватов. Та ось краще за все. *(Виймає з кишені монетку і кладе під руку).* Орел чи решка?

Кнуров *(замислено).* Якщо скажу: орел, то програю; орел, звичайно, ви. *(Рішуче).* Решка.

Вожеватов *(піднімаючи руку).* Ваше. Виходить, мені самому в Париж їхати. Я нічого не втрачаю; грошей менше розтринькаю.

Кнуров. Тільки, Василю Даниловичу, давши слово — держись, а не давши — кріпись! Ви купець, ви повинні розуміти, що значить слово.

Вожеватов. Ви мене ображаєте. Я сам знаю, що таке купецьке слово. Адже я з вами діло маю, а не з Робінзоном.

Кнуров. Он Сергій Сергійович іде з Ларисою Дмитрівною! Ходімо до кав'ярні, не будемо їм заважати.

Кнуров і Вожеватов виходять до кав'ярні. Входять Паратов і Лариса.

ЯВА СЬОМА

Паратов, Лариса і Робінзон.

Лариса. Ах, як я стомилась. Я втрачаю сили, я ледве зійшла на гору. *(Сідає в глибині сцени на лавку коло штахет).*

Паратов. А, Робінзон! Ну, то як, ти скоро в Париж поїдеш?

Робінзон. З ким це? З тобою, ля-Серж, куди хочеш, а вже з купцем я не поїду. Ні, з купцями край.

Паратов. Чому ж так?

Робінзон. Нечеми.

Паратов. Хіба? Чи давно ж ти догадався?

Робінзон. Завжди знав. Я завжди за дворян.

Паратов. Це робить тобі честь, Робінзоне. Але невчасна твоя гордість. Пристосовуйся до обставин, бідний друже мій! Часи освічених покровителів, часи меценатів минули, тепер торжество буржуазії, тепер мистецтво на вагу золота ціниться; в повному розумінні настає золотий вік. Але, вже вибачай, часом і ваксою напоять, і в діжці з гори, для власної розваги, прокотять — на якого Медичиса натрапиш. Не відходь далеко, ти мені будеш потрібен!

Робінзон. Для тебе в огонь і в воду. *(Входить до кав'ярні).*

Паратов *(до Лариси).* Дозвольте тепер подякувати вам за приємність — ні, цього мало — за щастя, яке ви нам подарували.

Лариса. Ні, ні, Сергію Сергійовичу, ви мені фраз не кажіть! Ви мені скажіть тільки: що я — дружина ваша чи ні?

Паратов. Насамперед, Ларисо Дмитрівно, вам треба їхати додому. Поговорити докладно ми ще встигнемо завтра.

Лариса. Я не поїду додому.

Паратов. Але й тут залишатися вам не можна. Покататися з нами по Волзі вдень — це ще можна допустити, але гуляти всю ніч в трактирі, в центрі міста, з людьми, про чию поведінку йде недобра слава! Який привід ви дасте до поговору!

Лариса. Яке мені діло до поговору! З вами я можу бути скрізь. Ви мене завезли, ви й повинні привезти мене додому.

Паратов. Ви поїдете моїми кіньми — хіба це не однаково?

Лариса. Ні, не однаково. Ви мене завезли від жениха, матінка бачила, як ми поїхали,— вона не буде турбуватися, хоч би як пізно ми повернулися... Вона спокійна, вона вірить у вас, вона тільки ждатиме нас, ждатиме... щоб благословити. Я повинна або приїхати з вами, або зовсім не з'являтися додому.

Паратов. Що таке? Що значить: «зовсім не з'являтися»? Куди ж подітися вам?

Лариса. Для нещасних людей багато простору на божому світі: ось сад, ось Волга. Тут на кожній гілляці повіситись можна, на Волзі — вибирай перше-ліпше місце. Скрізь утопитися легко, коли є бажання та сил вистачить.

Паратов. Яка екзальтація! Вам можна жити і треба.

Хто відмовить вам у любові, в пошані! Та той же ваш жених: він буде радісінький, якщо ви знову його приголубите.

Лариса. Що ви кажете! Я чоловіка свого, коли вже не любити, то хоч поважати мушу, а як я можу поважати людину, яка байдуже зносить глузування і всякі образи! З цим скінчено: він для мене не існує. У мене один жених: це ви.

Паратов. Вибачте, не ображайтесь на мої слова! Але навряд чи ви маєте право бути такою вимогливою до мене.

Лариса. Що ви кажете! Хіба ви забули? То я вам знову нагадаю усе спочатку. Я рік страждала, рік не могла забути вас, життя стало для мене порожнім; я наважилася, нарешті, вийти заміж за Карандишева, мало не за першого зустрічного. Я думала, що сімейні обов'язки наповнять моє існування і примирять мене з ним. З'явились ви і кажете: «Покинь усе, я твій». Хіба це не право? Я думала, що ваше слово щире, що я його вистраждала.

Паратов. Усе це чудово, і про все ми з вами поговоримо завтра.

Лариса. Ні, сьогодні, зараз.

Паратов. Ви вимагаєте?

Лариса. Вимагаю.

На дверях кав'ярні видно Кнурова і Вожеватова.

Паратов. Будь ласка. Послухайте, Ларисо Дмитрівно! Чи ви припускаєте хвилинне захоплення?

Лариса. Припускаю. Я сама здатна захопитися.

Паратов. Ні, я не так висловився; чи припускаєте ви, що людина, руки і ноги якої скуто нерозривними ланцюгами, може так захопитися, що забуде про все на світі, забуде і про дійсність, яка гнітить її, забуде і про свої ланцюги?

Лариса. Ну, що ж! І добре, що забуде.

Паратов. Цей душевний стан дуже добрий, я не заперечую, але він не тривалий. Чад жагучого захоплення швидко минає, залишаються ланцюги і здоровий глузд, який каже, що цих ланцюгів розірвати не можна, що вони нерозривні.

Лариса *(замислено)*. Нерозривні ланцюги! *(Швидко)*. Ви одружені?

Паратов. Ні.

Лариса. А всякі інші ланцюги — не перешкода! Будемо носити їх разом, я поділю з вами цю ношу, більшу половину тягаря я візьму на себе.

Паратов. Я заручений.

Лариса. Ах!

Паратов *(показуючи обручку)*. Ось золоті ланцюги, якими я скутий на все життя.

Лариса. Чого ж ви мовчали? Безбожно, безбожно! *(Сідає на стілець)*.

Паратов. Хіба я міг пам'ятати що-небудь! Я бачив вас, і нічого більше для мене не існувало.

Лариса. Подивіться на мене!

Паратов дивиться на неї.

«В очах, як на небі, так ясно»... Ха-ха-ха! *(Істерично сміється)*. Ідіть від мене! Досить! Я вже сама про себе подбаю. *(Опирається головою на руку)*.

Кнуров, Вожеватов і Робінзон виходять на ганок з кав'ярні.

ЯВА ВОСЬМА

Паратов, Лариса, Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Паратов *(підходячи до кав'ярні)*. Робінзоне, піди знайди мою коляску! Вона тут коло бульвару. Ти одвезеш Ларису Дмитрівну додому.

Робінзон. Ля-Серж! Він тут, він ходить з пістолетом.

Паратов. Хто «він»?

Робінзон. Карандишев.

Паратов. Та яке мені діло!

Робінзон. Він мене уб'є!

Паратов. Ну, от, велике діло! Роби, що велять! Без балачок! Я цього не люблю, Робінзоне!

Робінзон. Я тобі кажу: коли він побачить мене з нею разом, він мене уб'є.

Паратов. Уб'є він тебе чи ні — це ще невідомо; а от, коли ти не виконаєш зараз-таки того, що я тобі наказую, то я тебе уб'ю, це вже напевно. *(Входить до кав'ярні)*.

Робінзон *(погрожуючи кулаком)*. О варвари, о розбійники! Ну, попав я в компанію! *(Виходить)*.

Вожеватов підходить до Лариси.

Лариса *(глянувши на Вожеватова)*. Васю, я гину!

Вожеватов. Ларисо Дмитрівно, голубонько моя! Що ж робити? Нічого не вдієш.

Лариса. Васю, ми з тобою з дитинства знайомі, майже рідні; що мені робити — навчи!

Вожеватов. Ларисо Дмитрівно, поважаю я вас, і радий би... а нічого не можу. Повірте моєму слову!

Лариса. Та я нічого й не вимагаю від тебе, я прошу тільки пожаліти мене. Ну, хоч поплач зі мною разом!

Вожеватов. Не можу, нічого не можу.

Лариса. І в тебе теж ланцюги?

Вожеватов. Кайдани, Ларисо Дмитрівно.

Лариса. Які?

Вожеватов. Купецьке слово честі. *(Відходить в кав'ярню)*.

Кнуров *(підходить до Лариси)*. Ларисо Дмитрівно, вислухайте мене і не ображайтесь! У мене і в думці нема вас образити! Я тільки бажаю вам добра і щастя, чого ви цілком заслуговуєте. Чи не бажаєте ви поїхати зо мною в Париж на виставку?

Лариса заперечливо хитає головою.

І повне забезпечення на все життя.

Лариса мовчить.

Сорому не бійтесь, осуду не буде. Є межі, за які осуд не переходить: я можу запропонувати вам таке величезне утримання, що найлихіші критики чужої моральності повинні будуть замовкнути і роззявити рота від подиву.

Лариса повертає голову в інший бік.

Я б ні на мить не завагався запропонувати вам руку, але я одружений.

Лариса мовчить.

Ви збентежені, я не смію квапити вас з відповіддю. Подумайте! Якщо ви побажаєте прихильно прийняти мою пропозицію, сповістіть мене; і з тої хвилини я зроблюсь вашим найвідданішим слугою і найстараннішим виконавцем усіх ваших бажань і навіть примх, хоч би які химерні й дорогі вони були. Для мене неможливого мало. *(Шанобливо вклоняється і виходить до кав'ярні)*.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Лариса сама.

Лариса. Я оце дивилася вниз через штахети, у мене запаморочилась голова, і я мало не впала. А якщо впасти, то, кажуть... певна смерть. *(Подумавши)*. От добре б кинутись! Ні, навіщо кидатись!.. Стояти біля штахет і дивитися вниз, запаморочиться голова, і впадеш... Так, це краще... в непритомності ні болю... нічого не будеш відчувати! *(Підходить до штахет і дивиться вниз. Нахиляється, міцно хапається за штахети, потім з жахом відбігає)*. Ой, ой! Як страшно! *(Мало не падає, хапається за альтанку)*. Яке запаморочення! Я падаю, падаю, ай! *(Сідає біля стола коло альтанки)*. Ох, ні... *(Крізь сльози)*. Розлучатися з життям зовсім не так просто, як я думала. От і нема сили! От яка я нещасна! А є ж бо люди, яким це легко. Мабуть, тим уже зовсім жити не можна; їх ніщо не приваблює, їм ніщо не миле, нічого не жаль. Ах, що я!.. Адже ж і мені ніщо не миле, і мені жити не можна, і мені жити ні для чого! Чому ж я не наважусь? Що мене тримає над цією безоднею? Що заважає? *(Замислюється)*. Ах, ні, ні... Не Кнуров... розкіш, блиск... ні, ні... я далека від суєти. *(Здригнувшись)*. Розпуста... ох, ні... Просто рішучості бракує. Жалюгідна слабкість: жити, хоч як-небудь, але жити... коли не можна жити і не треба. Яка я жалюгідна, нещасна. Якби тепер мене убив хто-небудь... Як добре вмерти... поки ще докорити собі нема в чому. Або захворіти й померти... Та я, здається, захворію. Як погано мені!.. Хворіти довго, заспокоїтися, з усім примиритися, усім простити і вмерти... Ах, як млосно, як паморочиться голова. *(Підпирає голову рукою і сидить у забутті)*.

Входять Робінзон і Карандишев.

ЯВА ДЕСЯТА

Лариса, Робінзон і Карандишев.

Карандишев. Ви кажете, що вам велено відвезти її додому?

Робінзон. Так, велено.

Карандишев. І ви казали, що вони образили її?

Робінзон. Вже що може бути гірше, що образливіше!

Карандишев. Вона сама винна: її вчинок заслуговував покари. Я їй казав, що це за люди; нарешті, вона сама могла, сама мала час помітити різницю між мною і ними. Так, вона винна, але судити її, крім мене, ніхто не має права, а тим більш ображати. Це вже моє діло: прощу я їй чи ні, але захисником її я повинен бути. У неї нема ні братів, ні близьких, один я, тільки один я повинен заступитися за неї і покарати кривдників. Де вона?

Робінзон. Вона тут була. Ось вона!

Карандишев. При нашій розмові сторонніх не повинно бути, ви будете зайвим. Залишіть нас!

Робінзон. З величезним задоволенням. Я скажу, що вам здав Ларису Дмитрівну. Маю честь кланятись! *(Виходить у кав'ярню).*

Карандишев підходить до столу і сідає проти Лариси.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Лариса і Карандишев.

Лариса *(підводячи голову).* Які ви мені огидні, якби ви знали! Чого ви тут?

Карандишев. Де ж мені бути?

Лариса. Не знаю. Де хочете, тільки не там, де я.

Карандишев. Ви помиляєтесь, я завжди повинен бути біля вас, щоб оберігати вас. І тепер я тут, щоб помститися за вашу образу.

Лариса. Для мене найтяжча образа — це ваше заступництво; ні від кого і ніяких інших образ мені не було.

Карандишев. Ви занадто вже невимогливі. Кнуров і Вожеватов кидають жеребок, кому ви дістанетесь, грають в орлянку,— і це не образа? Гарні ваші приятелі! Яка повага до вас! Вони не дивляться на вас, як на жінку, як на людину,— людина сама порядкує своєю долею; вони дивляться на вас, як на річ. Ну, якщо ви річ,— це інша справа. Річ, звичайно, належить тому, хто її виграв, річ і ображатися не може.

Лариса *(глибоко ображена).* Річ... так, річ! Їхня правда, я річ, а не людина. Я оце переконалася в тому,

я випробувала себе... я річ! *(З запалом)*. Нарешті, слово для мене знайдене, ви знайшли його. Ідіть! Прошу вас, облиште мене!

Карандишев. Залишити вас? Як я вас залишу, на кого я вас залишу?

Лариса. Кожна річ мусить мати хазяїна, я піду до хазяїна.

Карандишев *(з запалом)*. Я беру вас, я ваш хазяїн. *(Хапає її за руку)*.

Лариса *(відштовхнувши його)*. О ні! Кожній речі своя ціна є... Ха-ха-ха... я занадто, занадто дорога для вас.

Карандишев. Що ви кажете! Чи міг я чекати від вас таких безсоромних слів?

Лариса *(з слізьми)*. Вже коли бути річчю, то єдина втіха — бути дорогою, дуже дорогою річчю. Зробіть мені останню послугу: підіть пошліть до мене Кнурова.

Карандишев. Що ви, що ви, схаменіться!

Лариса. Ну, то я сама піду.

Карандишев. Ларисо Дмитрівно! Зупиніться! Я вам прощаю, я все прощаю!

Лариса *(з гіркою усмішкою)*. Ви мені прощаєте? Дякую вам. Тільки от я собі не прощаю, що надумала була зв'язати долю з таким нікчемою, як ви.

Карандишев. Їдьмо, їдьмо зараз із цього міста, я на все згоден.

Лариса. Пізно. Я вас просила забрати мене скоріше з циганського табору, ви не зуміли цього зробити, видно, мені судилося жити й померти в циганському таборі.

Карандишев. Ну, я вас благаю, ощасливте мене!

Лариса. Пізно. Тепер уже в мене перед очима заблищало золото, засяяли діаманти.

Карандишев. Я готовий на будь-яку жертву, ладен терпіти будь-яке приниження ради вас.

Лариса *(з огидою)*. Ідіть геть, ви занадто мізерні, ви занадто нікчемні для мене.

Карандишев. Скажіть же: чим мені заслужити кохання ваше? *(Падає навколішки)*. Я вас кохаю, кохаю.

Лариса. Брешете. Я кохання шукала і не знайшла. На мене дивилися і дивляться, як на іграшку. Ніколи ніхто не постарався зазирнути мені в душу, ні від кого я не бачила співчуття, не чула теплого, сердечного слова. А так жити холодно. Я не винна, я шукала кохання і не

знайшла... Його не існує на світі... нічого й шукати. Я не знайшла кохання, то буду шукати золота. Ідіть геть, я вашою бути не можу.

Карандишев *(підводячись)*. О, не розкайтеся! *(Кладе руку за борт сюртука)*. Ви повинні бути моєю.

Лариса. Чиєю б не бути, тільки не вашою.

Карандишев *(з запалом)*. Не моєю?

Лариса. Ніколи!

Карандишев. То не діставайся ж ти нікому! *(Стріляє в неї з пістолета)*.

Лариса *(хапаючись за груди)*. Ах! Дякую вам! *(Опускається на стілець)*.

Карандишев. Що я, що я... ах, безумний! *(Впускає пістолет)*.

Лариса *(ніжно)*. Любий мій, яке добро ви для мене зробили! Пістолет сюди, сюди, на стіл! Це я сама... сама. Ах, яке добро... *(Піднімає пістолет і кладе на стіл)*.

З кав'ярні виходять Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило й Іван.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Лариса, Карандишев, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило й Іван.

Усі. Що таке, що таке?

Лариса. Це я сама... Ніхто не винен, ніхто... Це я сама.

За сценою хор циган заспівує пісню.

Паратов. Звеліть замовкнути! Звеліть замовкнути!

Лариса *(голосом, що дедалі слабшає)*. Ні, ні, навіщо!.. Нехай веселяться, кому весело... Я не хочу заважати нікому! Живіть, живіть усі! Вам треба жити, а мені треба... вмерти... Я ні на що не нарікаю, ні на кого не ображаюсь... ви всі хороші люди... я вас усіх... усіх люблю... *(Посилає поцілунок)*.

Голосний хор циган.

БЕЗ ВИНИ ВИННІ

Комедія
на
чотири
дії

ОСОБИ:

Любов Іванівна Отрадіна,
дівчина благородного походження.

Таїса Іллінічна Шелавіна,
дівчина, подруга Отрадіної.

Григорій Львович Муров,
молодик з губернських чиновників.

Олена Іванівна Кручиніна,
відома провінціальна актриса.

Нил Стратонович Дудукін,
багатий пан.

Ніна Павлівна Коринкіна,
актриса.

Григорій Незнамов
Шмага } артисти провінціального театру.

Миловзоров Петя,
перший любовник.

Орина Архипівна Галчиха,
міщанка.

Аннушка,
покоївка Отрадіної.

Іван,
слуга в готелі.

Дія відбувається
в губернському місті.

ДІЯ ПЕРША

(Замість пролога)

Кімната небагатої квартири на самому краю міста. Двері праворуч і ліворуч у внутрішні кімнати; в глибині вікно і вхідні двері. Меблі прості, але пристойні; в кімнаті чисто й затишно.

ЯВА ПЕРША

Отрадіна сидить за столом і шиє комірець. Аннушка біля неї шиє плаття.

Аннушка *(відкушує нитку)*. Ось, панночко, і готове. Самі скроїли, самі й пошили, не гірше від іншої швачки.

Отрадіна. Та вже ж, не гірше.

Аннушка. І яка чудова сукня вийшла.

Отрадіна. Ну, вже й чудова!.. Ні, от я вчора до швачки за викройкою для комірця ходила, так бачила сукню... ота то вже справді чудова. Таїсі Іллінічні вінчальну шиють.

Аннушка. Чула я, чула, а сукні не бачила. Мабуть, дорога?

Отрадіна. Так, дорога; карбованців шістсот, якщо не більше, коштує.

Аннушка. Ой, що ви? Шістсот?.. Шість таких папірців сотельних?

Отрадіна. Адже білий фай; скільки тут його пішло? Та справжні брюссельські мережива.

Аннушка. Шість сотельних! Ай, ай, ай, ай!.. Та за ці гроші можна все придане пошити; хорошій панночці, благородній можна зробити, а вона тільки одну сукню.

Отрадіна. Чом же їй не наряджатися, коли вона така багата!

Аннушка. Все ж їй треба хоч би трошки посоромитись, не відразу ж усе своє багатство показувати.

Отрадіна. Що ти казна-що мелеш!

Аннушка. Та вже надто мудре щось на світі коїться.

Отрадіна. Що тут мудрого? Звичайнісінька справа: гроші їй дісталися в спадщину від багатих родичів.

Аннушка. Та як же це так у спадщину, коли в неї, окрім двох тіток, і родичів немає.

Отрадіна. А ти як знаєш?

Аннушка. У світі чуток повно.

Отрадіна. Але ж багато і дурниць говорять, Аннушко.

Аннушка. Ні, вже чого не було, то й говорити не будуть. Кому потрібно! Адже ж бідно жили тут Таїса Іллінічна зі своєю тітонькою, всі їх знали, а я то й дуже добре; час недавній, всього три роки. А познайомився тоді з ними багатий пан, дідок, із Сибіру приїхав, золотих пісків там у нього, кажуть, багато, ну, і вивіз їх звідси... Тітка та з Москви відразу ж і вернулась, а Таїса Іллінічна поїхала з ним на теплі води. Там старий і помер, та й відказав усі свої гроші і всі піски золоті Таїсі Іллінічні, от вона й розбагатіла. Приїхала сюди, а тепер шик показує. Тітка та в неї тепер замість служниці.

Отрадіна. А ти дівчина молоденька, ти не все говори, що чуєш, сором.

Аннушка. Який же сором, коли правда! Сором не тому, хто говорить, а тому, хто робить!

Отрадіна. Все-таки краще помовчати. Вона мені подруга, ми з нею разом учились. Ми й досі знайомі.

Аннушка. Та хіба вона вас розуміти може, хіба вона цінить ваше знайомство? Ось уже скоро місяць вона до вас і не загляне.

Отрадіна. Їй ніколи, їй тепер клопоту—заміж виходить.

Аннушка. Що й заміж виходить, ви од швачки дізнались. А ще й приятелькою називається! А їй би насамперед до вас: так і так, мовляв, думаю заміж вийти ось за того. Як порадиш? Ось як добрі люди роблять!

Отрадіна. А за кого вона виходить, ти не чула?

Аннушка. Хто каже — за офіцера, а хто за особливих дорученнів.

Отрадіна. Яких... особливих дорученнів?

Аннушка. Чиновники є такі. От якби весілля подивитись, але вінчатися, кажуть, будуть у маєтку, п'ятдесят верст залізницею та там верст двадцять убік.

Отрадіна. Звідки ти такі відомості одержуєш?

Аннушка. Ми швидше за вас про все дізнаємось. Я від майстринь у швачки чула. Якби все чисто було, то не вінчалася б у селі, наче крадькома.

Отрадіна. І все-таки не треба про неї погане говорити; такими розмовами можна справу розладнати, перешкодити.

Аннушка. Перешкодиш їй! Та хто ж на її капітал не поласиться, хай хоч яка вона буде! Ні, таким завжди щастя, а хороші панночки — жди та жди. Ось ви, чи скоро діждетесь хорошого жениха! Інший, може б, і взяв: от хоч би, наприклад, Григорій Львович, та...

Отрадіна. Що «та»?

Аннушка. Та приданого нема.

Отрадіна. Так ти думаєш, що тільки того й бракує?

Аннушка. А то чого ж? Тепер, бач, народ який? Тільки грошей і шукають; а не хочуть того розуміти, що коли у вас приданого нема, то ви зате хорошого роду, освіту маєте, всяку справу знаєте. А що ваші батьки померли та вам нічого не залишили, то хто ж у цьому винуватий?

Отрадіна. Так, так; чудово ти міркуєш. А ось почекай, і я розбагатію, то заміж вийду.

Аннушка. А що ж мудрого вам розбагатіти? У вас бабуся багата.

Отрадіна. По-перше, вона дуже далека рідня, а по-друге, у неї прямих спадкоємців сила. До речі, вона писала мені з села, що сьогодні буде в місті, то заїде до мене чай пити. Треба кип'ячених вершків приготувати, вона страх як любить. Ні, я і так, без бабусь розбагатію.

Аннушка. З уроків розбагатієте? Це в нашій стороні? Неможливо, щоб це було.

Отрадіна. Так, правда твоя; тут сторона купецька, освіта не в пошані.

Аннушка. Навіщо їм наука! Вони з капіталами і при всьому своєму повному неуцтві звікувать можуть.

Отрадіна. А не розбагатію, то, може, і без приданого добрий чоловік візьме. Як ти думаєш? У мене такий є на прикметі.

Аннушка. Дав би бог! Тільки ж і чоловіки тепер...

Отрадіна. А що?

Аннушка. Та спочатку дуже облесливі, а потім часто бувають навіть і дуже облудні.

Отрадіна. А ти звідки знаєш?

Аннушка. Адже ж і я жива людина, хіба не бачу, що в світі робиться!.. *(Згортає сукню)*. У шафу, чи що, повісити?

Отрадіна. Залиш тут! Я її ще раз приміряю й сховаю.

Аннушка. То піти за своє діло взятись. У нас на кухні нікого нема, хоч би не зайшов хто.

Отрадіна *(виглянувши у вікно)*. Ти спершу відімкни: Григорій Львович іде; а потім уже й іди за своїм ділом.

Аннушка відмикає, впускає Мурова і виходить у двері праворуч.

ЯВА ДРУГА

Отрадіна і Муров.

Отрадіна *(зустрічаючи Мурова)*. Ах, мій любий, яка я рада!..

Муров. Здрастуй, Любо!.. Ти, мабуть, сьогодні рано встала; уже й одягнена, і зачесана, ніби чекаєш на кого.

Отрадіна. Чому ти дивуєшся, я не розумію; я завжди так встаю. Адже ти сам сказав, що прийдеш до мене сьогодні рано, тобі треба про щось поговорити зо мною.

Муров. Ах, так, я й забув зовсім. Так, справді, адже я казав тобі.

Отрадіна. Та ти щось взагалі почав рано приходити до мене, наче боїшся кого.

Муров. Ах, боже мій! Звичайно, боюсь, тільки не за себе, а за тебе. Дуже просто, я не хочу, щоб про тебе погане говорили.

Отрадіна. Дякую, мій любий, дякую! Однак ти раніше цього не боявся. Та хіба вже сховаєшся? Уже й тепер мені натякають: «Чи скоро, панночко, Григорій Львович одружиться з вами». Краще б не ховатися, а ці поголоски припинити.

Муров. Уже чого б краще, але, на лихо, мій друже, це поки що неможливо.

Отрадіна. Як неможливо? Чому? Що ти кажеш? Я не можу цьому повірити!

Муров. Матінка не погодиться; та й чи погодиться вона хоч коли-небудь, я не знаю; а я без її волі кроку ступити не смію.

Отрадіна. Чого ж їй треба?

Муров. Їй потрібно, щоб я одружився з дівчиною багатою і з міцною ріднею.

Отрадіна. Усе це новина для мене; я тебе знаю чотири роки, а ти мені ні слова.

Муров. У мене досі і розмови з матінкою про це не було.

Отрадіна. Та як же це так? Ти не мав права мовчати, ти зобов'язаний був говорити про мене.

Муров. Що ж робити... Винне у всьому моє виховання; я людина затуркана, загнана. Пробач мені — ну, я просто боявся. Але, зрештою, мені надокучило бути постійно під опікою. Ти сама поміркуй. Я повнолітній, а не смію ступити кроку без дозволу, не смію нічим розпорядитися; кожен карбованець мушу просити у неї.

Отрадіна. Ну, ну!..

Муров. Я почав просити її, щоб вона мені виділила частину маєтку або дала пристойне утримання: тисячі три-чотири на рік. Вона сказала, що не дасть мені ні копійки, доки я не одружусь за її вибором.

Отрадіна. Ну, що ж ти, що ж ти?

Муров. Ах, не питай мене, будь ласка. У мене голова обертом іде.

Отрадіна. Але ж ти зрозумій, що мені треба знати напевно твої наміри, твої думки; інакше мені жити не можна.

Муров. Мої наміри?

Отрадіна. Так, так, твої наміри.

Муров *(збентежений)*. Ну, що ж... Ну, ти їх знаєш... Чи ж можу я, чи спроможний я?.. Мій обов'язок...

Отрадіна. Ну, так, так! Я сподіваюсь, що ти твердо знаєш свій обов'язок. Мені не можна сумніватися в тобі; а то ж мука це, мука... Ти мусиш пам'ятати щохвилини, що в нас є син. Ти рідко його бачиш, а я вчора була у Галчихи. Таж він уже розуміти починає. Ластиться до мене, мамою, мамочкою кличе. А він нарізно зі мною, він у жінки неосвіченої, корисливої... Я замучилася, я ночей не сплю, мені все думається, чи ситий він, чи спокійно він спить. Гришо! Ти хоч би подивився на нього, полюбувався. Який це ангел!

Муров. Ти дуже любиш нашого Гришу?

Отрадіна *(здивовано)*. Ще б пак. Що це за питання? Звичайно, люблю, як тільки можна любити, як треба любити матері.

Муров. Так, так... Звичайно... А що, Любо, коли раптом ця нещасна дитина залишиться без батька?

Отрадіна. Як без батька?

Муров. Ах, боже мій! Адже все може статись. Я їжджу багато, можуть мене коні убити, ну там... на залізниці що-небудь трапиться.

Отрадіна. Та що це за розмови, змилуйся! Що ти мене мучити прийшов сьогодні, чи що?

Муров. Ах, Любо, завжди треба припускати гірше, щоб бути готовим. Ну, от я й думаю: що ти будеш робити з Гришею, якщо мене з вами не буде?

Отрадіна. Ах, відчепись, будь ласка! Пожалій мої нерви!

Муров. Ох, нерви, нерви! От в тім-то й лихо наше, що у вас нерви дуже слабкі.

Отрадіна. Якщо ти питаєш серйозно, то я тобі відповім. Ти не турбуйся: він злиднів не зазнає. Я працюватиму день і ніч, щоб у нього було все, все, що йому потрібно. Хіба я можу допустити, щоб він був голодний або неодягнений? Ні, у нього будуть і книжки, й іграшки, так, іграшки, дорогі іграшки. Щоб усе, що в інших дітей, те й у нього. Чим же він гірший? Чим він винен? Ну, а не під силу буде працювати, захворію там, чи що... Ну, що ж, я не посоромлюсь для нього... я проситиму милостиню. *(Плаче)*.

Муров. Ах, Любо, що ти, що ти!

Отрадіна. Адже ж ти сам питаєш, ти сам хочеш, щоб я говорила. Чого ж ти чекав від мене, якої іншої відповіді? Невже ти припускав, що я його покину?

Муров. Ах, бідна! Пробач мені! У мене і в думці не було засмучувати тебе. Облишмо ці розмови, поговорімо про що-небудь інше.

Отрадіна. Ах, так, прошу, про інше. Зроби ласку.

Муров. Що ти поробляєш?

Отрадіна. От сукню шила.

Муров. Кому це?

Отрадіна. Собі.

Муров. Гарненька?

Отрадіна. Дешевенька. Для мене й ця хороша: у мене золотих розсипів немає.

Муров. Зате ти сама чисте золото. Та про які ти розсипи говориш?

Отрадіна. А ось про які! Учора я бачила сукню, оце-то вже розкіш! Вінчальну з блондами.

Муров. Чия ж це?

Отрадіна. Таїси Іллінічни Шелавіної.

Муров. Як? Що? Що ти кажеш?

Отрадіна. Я кажу: Таїси Іллінічни. Ти хіба її знаєш?

Муров. Ні, так... чув про неї.

Отрадіна. Вона гарненька й багата, не те що я. А була бідна дівчинка; ми з нею давно знайомі, разом до школи бігали.

Муров. Невже?

Отрадіна. Така лінива була і вчилась погано; а ось розбагатіла — і чоловіка знайшла. Ще дівчам вона нас дивувала.

Муров. Чим же?

Отрадіна. А тим, що сорому в неї якось мало було. А серце, все ж, у неї добре, треба правду сказати. Не бачились ми з нею років зо три, а зустріла мене мало не з слізьми; двічі була в мене, пропонувала гроші... Я не взяла, звичайно. А ось що добре: вона обіцяє дістати для мене два уроки і постійну роботу. Це для мене дуже важливо; я можу не витрачати мого маленького капіталу, можу зберегти його для сина... а може, і на придане. Послухай! Покажи мене своїй матері; я можу їй сподобатись; у мене є здібності. Я тут зав'яла. Я, коли захочу, можу блиснути і розумом, і своїми знаннями, і зачарувати стару.

Муров. Так, так, я не сумніваюсь.

Отрадіна. Ну, от і чудово. Я недавно познайомилась з однією сім'єю, там буває і твоя мати.

Муров. Усе це дуже добре; та тільки не тепер; якнебудь згодом.

Отрадіна. Чому ж?

Муров. Та ось що, мій друже! Я мушу сказати тобі не зовсім приємну новину.

Отрадіна. Що ще? Говори швидше! Що за мука мені сьогодні!

Муров. Не бійся. Нічого особливого. Нам треба буде розлучитися на деякий час.

Отрадіна. Навіщо?

Муров. Я їду.

Отрадіна. Їдеш? Куди ж?

Муров. У Смоленську губернію, потім у Петербург, у справах матінки.

Отрадіна. Надовго?

Муров. Я й сам ще не знаю: місяців на два, а може, й більше. Як справа скінчиться в сенаті... Я вже і відпустку узяв.

Отрадіна. Коли ж ти від'їжджаєш?

Муров. Сьогодні ввечері.

Отрадіна. Так швидко? Чого ж ти мене не попередив? Я зовсім не підготувалася; я була такою веселою сьогодні, не думала про розлуку з тобою, і раптом таке горе! *(Плаче).*

Муров. Ну, яке там горе? Чого ж плакати? Я, може, повернусь дуже швидко.

Отрадіна. А Гриша? Тобі не жаль його?

Муров. Та хіба йому твоєї любові мало? Та що, справді, вмирати, чи що, я збираюсь? Ну, перестань же! Мені й так нелегко розлучатися з тобою, а коли ти ще розплачешся...

Отрадіна. Ну, добре, ну, я перестану. *(Ластячись).* Адже ти недовго будеш так мучити мене? Чи скоро ми з тобою вже зовсім розлучатись не будемо? Га? Скоро? Ну, говори ж!

Муров. Та, звичайно, скоро.

Отрадіна. Ах, бідний! Чи досить у тебе грошей на дорогу?

Муров. Досить! Буде з мене.

Отрадіна. Не вірю, не вірю; твоя матінка не дуже розщедриться. *(Дістає зі столу гаманець).* Ось візьми карбованців сто, а то бери й більше, як треба. Мені не потрібно, я одержу за уроки, та в мене буде робота. Що ж мені робити без тебе? Працювати з нудьги.

Муров. Та ні ж, не можу я і не хочу брати грошей у тебе.

Отрадіна. Чому ж це? Хіба я тобі чужа? Хіба ми не повинні ділитися один з одним? Та послухай! *(Пильно дивиться на Мурова).* Ти мене не любиш, чи хочеш покинути?

Муров. Що за дурниці тобі лізуть в голову.

Отрадіна. То візьми... Невже ж би ти не взяв від дружини своєї? Ну, це мій подарунок тобі.

Муров. Гаразд, я візьму. Тільки, якщо я побачу, що в мене своїх грошей буде досить, ти вже дозволь мені повернути тобі твій дарунок.

Отрадіна. Ну, там видно буде. А ось іще, мій друже, візьми оцей медальйон. *(Знімає з своєї шиї медальйон).* Носи його завжди. Тут волосся нашого Гриші; він тобі нагадуватиме про нас.

Муров *(бере медальйон).* Гаразд, гаразд, мій друже.

Отрадіна. Ах, яка мука, яка мука!

Муров. А коли мука, то треба їй покласти край чимскоріш. Прощай, Любо, я їду!

Отрадіна. Почекай! Згадуй про мене частіше, пиши мені!

Муров. Неодмінно, неодмінно. Про кого ж мені і пам'ятати, як не про тебе.

Отрадіна. Як приїдеш в Петербург, то напиши!

Муров. Авжеж, одразу напишу.

Отрадіна. Ну, прощай! Їдь з богом. *(Обнімає його).*

Муров. Годі, Любо, годі! *(Глянувши у вікно).* Що це? Хтось під'їхав у кареті.

Отрадіна *(глянувши у вікно).* Шелавіна. Це її карета.

Муров *(злякано).* Ах, як це неприємно!

Отрадіна. Та що за біда? Чого ти так тривожишся? Її боятися нема чого, вона не судитиме.

Муров. Як не боятись? Ні, я не хочу, щоб вона мене тут бачила. Це неможливо. Вона така лепетуха.

Отрадіна. То ти її знаєш? А казав, що незнайомий з нею.

Муров. Мені говорили, я чув... Вона іде, сховай мене!

Отрадіна. Та нащо ховатись? Це дивно.

Муров. Ах, ось... я піду у цю кімнату. *(Виходить у двері ліворуч).*

Отрадіна. Хай і так; тільки я не розумію.

Входить Шелавіна з коробкою в руках.

ЯВА ТРЕТЯ

Отрадіна і Шелавіна.

Шелавіна. Здрастуй, серденько!

Отрадіна. Здрастуй, Таїсо! Що це в тебе за коробка?

Шелавіна. Сукня вінчальна. Я ж заміж виходжу; хіба я тобі не казала?

Отрадіна. Ні. Та я знаю, я чула; я й сукню ту бачила у швачки.

Шелавіна. От краса! Чудо, як гарно! Чи не хочеш подивитись її на мені? Ось я зараз, тут у тебе, і надіну її. *(Хоче роздягатися).*

Отрадіна. Не треба, навіщо! Ще, чого доброго, увійде хто-небудь.

Шелавіна. То ходімо до тебе в спальню! *(Іде до дверей ліворуч).*

Отрадіна. Та не треба, кажу тобі. Я й так знаю, що гарно.

Шелавіна. Ну, не треба, то не треба. Що це ти така сьогодні? З лівої ноги встала, мабуть.

Отрадіна. Щось нездужається, та й встала рано, працювала сиділа. *(Показує сукню).*

Шелавіна. Собі сукню шила? Ах, ти бідна! Я стрибаю, веселюсь, а вона все працює сидить. Яка доля несправедлива! Ти краща за мене в тисячу разів і розумніша, а живеш бідно; а я ось ні з того ні з сього розбагатіла.

Отрадіна. Як же це ні з того ні з сього?

Шелавіна. Так, звичайно. Звалилось багатство нежданo-негадано; з'їхав чоловік, на старості літ, з глузду і нагородив. Спасибі йому, я його завжди добрим словом згадуватиму; з його ласки я ось і чоловіка знайшла.

Отрадіна. Поздоровляю тебе.

Шелавіна. Ні з чим, серденько!

Отрадіна. Хіба ти не любиш свого жениха?

Шелавіна. Та як його любити? Біс його знає, що воно за людина. Словам його я не вірю, та й вірити їм не можна.

Отрадіна. Багатий?

Шелавіна. Яке багатство! Голь нещадима!

Отрадіна. Значить, гарний на вроду?

Шелавіна. Ну, не можна сказати; так собі.

Отрадіна. То хорошого роду, у високих чинах?

Шелавіна *(сміється).* Так, у чинах. Ваше високонічогісінько, от і весь його чин.

Отрадіна. То на що ж ти понадилась? Навіщо йдеш за нього заміж?

Шелавіна. Ось я тобі поясню, для чого. Я тепер стала багатою, а жити по-багатому не вмію. Тобто вмію тільки гроші по магазинах розвозити; на це в мене розуму вистачає; а як вести рахунки та розрахунки, та управляти маєтком, в цьому я ні бе, ні ме. Дісталися мені акції та білети; от я поверчу, поверчу їх перед очима, та знову покладу; а скільки тут грошей, за все життя мені не порахувати. Рахувати я вчилась на пальцях, а тут пальців-таки й не вистачає. А з маєтками та заводами що я робитиму? Покластись на управляючих та на прикажчиків, то вони відразу мою премудрість збагнуть, і будуть обкрадати, як їм завгодно. А тепер я з баришами: управляючий даром, та він же і чоловік, людина молода, спритна. Чого ж

мені ще? Та до того ж він ще й клятву дав покірним бути.

Отрадіна. Однак у тебе буде чоловік хороший, шанобливий.

Шелавіна. Ну, який би не був, а вже у нас справа злагоджена. Після весілля ми відразу поїдем у Петербург; він перейде туди на службу; я ще молода, непогана з себе; побачиш, яких ми див натворимо.

Отрадіна. Твій жених чиновник?

Шелавіна. Так, чиновник.

Отрадіна. А де служить?

Шелавіна. Не знаю, їй-право. Так тиняється десь, у начальника на посилках, мабуть. Та ось, хочеш, я тобі покажу його? Зі мною карточка.

Отрадіна. Покажи, покажи!

Шелавіна. Здається, я її в кишеню сунула. *(Шукає в кишені)*. Та ось вона. Зім'ялася трошки. *(Подає карточку Отрадіній)*. Ось дивись!

Отрадіна *(глянувши на карточку)*. Ах! ах!

Шелавіна. Що з тобою?

Отрадіна. Нічого, я зіперлася рукою на стіл і накололась на шпильки.

Шелавіна. Ах, бідна! Боляче тобі?

Отрадіна. На, візьми. *(Віддає карточку)*.

Шелавіна. Ну, що, який?

Отрадіна. Не знаю, що сказати тобі. Зовнішність у людей така обманлива. *(Сідає на стілець)*.

Шелавіна. Так, це правда. Але коли він обдурить мене, то йому ж гірше. Зі мною жарти погані. Адже я не поцеремонюсь, я його, милого дружка Григорія Львовича, і за двері виштовхаю. Однак мені час. Я б посиділа у тебе, та безліч турбот у місті. Приїжджай на весілля, зроби ласку!

Отрадіна. Ні, ні, дякую тобі.

Шелавіна. Мила моя, ти нездужаєш. Піди ляж, я тобі пришлю лікаря. Якщо тобі щось потрібно, то тільки скажи мені, пришли до мене: я для тебе все готова... Ну, прощай, мила, голубко! *(Цілує Отрадіну і виходить)*.

Отрадіна проводить її до дверей; потім, ледве тримаючись на ногах, підходить до столу, спирається на нього правою рукою і з напруженням дивиться на двері спальні. В дверях з'являється Муров.

Отрадіна *(показуючи на середні двері)*. Ідіть!

Муров. Любонько, вислухай!

Отрадіна. Ідіть!

Муров *(подаючи гроші)*. Твої гроші...

Отрадіна *(бере гроші й кладе на стіл)*. Ідіть геть, кажу я вам.

Входить Галчиха.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Отрадіна, Муров, Галчиха, потім Аннушка.

Отрадіна. Що ти, Архипівно?

Галчиха. До вас, матінко.

Отрадіна. Як же ти дитину покинула? Чого ти в місті?

Галчиха. Та, матінко *(витирає фартухом сльози)*, дитяточко...

Отрадіна. Що, що?

Галчиха. Помирає, матінко.

Отрадіна. Як? Що? Аннушко, Аннушко!

Аннушка з'являється в дверях праворуч.

Хустку, хустку! Та біжи за візником.

Галчиха. Та я на візнику.

Аннушка виходить.

Отрадіна. Що ж, що ж? Говори, ради бога! Він учора здоровий був.

Галчиха. Раптом, матінко... Захрипить, захрипить, та весь почорніє.

Отрадіна. Лікаря, швидше лікаря!

Галчиха. Лікар у нас, матінко. Тут земський приїхав до нас у слободу, то я його покликала. Він мене й послав.

Отрадіна. Що ж він каже?

Входить Аннушка з хусткою.

Галчиха. Погано, каже, дуже вже хвороба небезпечна. *(Витирає сльози)*. Години, каже, не проживе.

Отрадіна. Ай, ай! *(Бере хустку й запинається)*. Біжімо, біжімо! *(Мурову)*. Ну, тепер ви зовсім вільні.

Муров. Я за вами поїду.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

Кімната в готелі, пристойно вмебльована, з каміном; в глибині двері в коридор; праворуч (від акторів) двері в другу кімнату.

Між першою та другою діями минає сімнадцять років.

ЯВА ПЕРША

Іван витирає пил з меблів. Дудукін відчиняє двері.

Дудукін *(в дверях)*. Можна ввійти?

Іван. Будь ласка, пане, Нил Стратонович!

Дудукін *(виходячи з пакунком в руках)*. Що, Олена Іванівна встала?

Іван. Уже й кофію напились.

Дудукін. Спитай, чи прийме вона мене!

Іван. Та вони поїхавши.

Дудукін. Яка досада! А я їй чаю привіз, тільки що одержали з ярмарку, й ікри зернистої стерляжої: вона любить дуже.

Іван. Розумію. Будь ласка, я дівчині віддам. Ви, пане, Нил Стратонович, почекайте їх; вони скоро будуть. *(Бере пакунок, виходить у двері праворуч і відразу ж повертається)*.

Дудукін. А куди вона поїхала?

Іван. До губернатора.

Дудукін. Чого?

Іван. Не можу знати. Треба думати, нащот бенефісу, бо актори і актриси, котрі, якщо, значить... так уже першим ділом завжди...

Дудукін. Що ти брешеш? Який бенефіс! Про бенефіс ще й розмови нема. Про бенефіси я завжди перший знаю. З ким поїхала? Із Стьопкою?

Іван. Із Стьопкою.

Дудукін. У припряжку карогнідий?

Іван. Карогнідий.

Дудукін. Тож-бо то. А то в нього буланенький є, то той лякливий і задом б'є, от-от через посторонок ногу перекине. З чоловіком їде, ну, нічого, а жінка — сосуд скудельний. Нерви в них.

Іван. Чи ж можна, господи! Боронь боже!

Дудукін. А зелень у вас до столу є яка-небудь?

Іван. Яка вже там зелень у нас! Сама салата, та й та більше ніби шкіра. Хіба в нас заклад справжній? Теж, хіба мало чуємо лайки від приїжджих! А ми при чому тут, якщо хазяїн без поняття.

Дудукін. Ну, то я вам надішлю і салати, і цвітної капусти. Подавайте тільки одній Олені Іванівні: на всіх гостей я вам не постачальник. Так кухареві й скажи!

Іван. Слухаю. Та що вам, пане, турбуватися! Адже якщо вже наш хазяїн не знає, що для хороших панів потрібно, то нікому шкоди, крім хіба собі.

Дудукін. Та це ж свинство, дорогий.

Іван. Вже це, як є, у повній формі.

Дудукін. Актриса знаменита!

Іван. Атож, котрі пани бачили, то страх як їхню гру хвалять, аж не при собі бувають.

Дудукін. Мені до вашого хазяїна діла нема; та за наше місто соромно: ми тутешні жителі. Де-небудь, в іншому губернському місті, буде Олена Іванівна говорити, що і прийняти, й нагодувати таки не зуміли; приємно це нам буде!

Входить Коринкіна. Іван виходить.

ЯВА ДРУГА

Дудукін і Коринкіна.

Коринкіна. А! Ви тут! Ну, так, звичайно, де ж вам і бути!

Дудукін. Ах, красуне моя!

Коринкіна. Що це таке: «красуне»! Що за фамільярність! У мене є ім'я й по батькові!

Дудукін. Дозвольте вам доповісти, Ніно Павлівно, що ви даремно гніватись зволите. Я навіть повинен бути тут.

Коринкіна. Скажіть на милість! Повинен! Чому це, дозвольте вас спитати?

Дудукін. Приїхала відома артистка; вона вперше у нашому місті, нікого тут не знає; я, як представник тутешньої інтелігенції...

Коринкіна. Ах, облиште дурниці! Яка інтелігенція! Просто появилась нова спідничка в місті, от ви і розтанули. *(Зі сміхом)*. Обов'язки! Чудесні у вас обов'язки!

Дудукін. Ревнуєте, дорогоцінна моя!

Коринкіна. Ревнувати вас? Не смішіть, будь ласка! Мені просто соромно за вас: як побачите жінку, то і губи розпустите. О, бридота яка!

Дудукін. Ви тільки за цим і приїхали сюди, блаженство моє?

Коринкіна. Знову ви: «блаженство моє»! *(Тупає ногою).* Ну, слухайте. У мене зараз збираються деякі артисти; ми хочемо серйозно поговорити про одну справу, і ви повинні бути тут присутнім. Я вас скрізь шукала, по всьому місту їздила.

Дудукін. Що ж це за конгрес у вас збирається, і об чім дебати будуть?

Коринкіна. Ви чули, що вчора наробив Незнамов?

Дудукін. Не тільки чув, але майже був свідком цього повчального спектаклю; трохи запізнився, про що дуже жалкую.

Коринкіна. Він у буфеті, під час спектаклю, побив Мухобоєва.

Дудукін. І чудесно зробив.

Коринкіна. Але ж Мухобоєв поважна людина; він міським головою хотів бути.

Дудукін. Як йому не хотіти! Та громада чи захоче?

Коринкіна. Та це ж два бельетажі і кілька крісел в бенефіс. Він тепер і в театр не загляне. От ми й збираємося писати листа Мухобоєву, що Незнамова ми нашим товаришем не визнаємо і будемо вимагати від антрепренера його звільнення. Та й я не хочу, щоб Незнамов разом зо мною служив.

Дудукін. Та ви чого так уже дуже гніваєтесь на нього, моя чарівнице?

Коринкіна. Ах, він нестерпний, неможливий! У нього гострий і злий язик і вкрай поганий характер; тільки артисти зійдуться докупи, особливо коли йому перепаде зайва чарка, то і почав, і почав... і вже неодмінно причепиться до кого-небудь. А які він речі говорить жінкам! Нестерпно, нестерпно! Так би от і вбила його.

Дудукін. Кривдить вас, розповідає про вас небилиці, вигадує? За це, справді, убити варто.

Коринкіна. Та припустимо, що й не вигадує; можливо, все це правда, що він говорить; та навіщо? Хто його питає? Він молодший від усіх у трупі, чи ж йому учити! Ми збираємося, щоб провести час весело, а зовсім не для того, щоб слухати його проповіді. Коли що знаєш, то

і знай собі. Він тільки отруює наше товариство! Яка я рада буду, якщо ми його здихаємось! Такий молодий, ще зовсім хлопчик, і такий дразливий!

Дудукін. Дратували його, то він і став дразливий. А йому самому хіба життя солодке, спитайте?

Коринкіна. Будь ласка, не заступайтесь. Ви тут залишитесь, звичайно? От вам півгодини строку для розмови з Кручиніною, а втім, і чверті години досить. Потім заїдете за моїми черевиками в магазин і в кондитерську за цукерками, і о дванадцятій годині щоб у мене, ні раніше, ні пізніше! Чуєте, о дванадцятій годині! Якщо ви запізнитеся хоч на п'ять хвилин, то двері будуть замкнені для вас.

Дудукін. І надовго?

Коринкіна. Назавжди. Я з вами забалакалась, а мене Миловзоров на дрожках дожидає.

Дудукін. Без провожатих не можете?

Коринкіна. А чи не ревнощі це? От іще новина! Так він у нас перший любовник у театрі; ми з ним щодня в коханні признаємось; час би вам звикнути.

Дудукін. То вже хай би він вашим любовником тільки на сцені й залишався. Ви за провожатих краще коміків беріть, з ними веселіше.

Коринкіна. Це ось вам веселощі дуже потрібні, ви тільки дурницями займаєтесь, а я жінка серйозна. Так сказано вам, що о дванадцятій годині; щоб так і було. До побачення.

Дудукін. Ну, що ж, на крилах прилечу!

Коринкіна виходить. Входить Іван.

ЯВА ТРЕТЯ

Дудукін, Іван, потім Кручиніна.

Іван. Олена Іванівна приїхали.

Дудукін. От і чудесно.

Входить Кручиніна.

Кручиніна. Нил Стратонович, дуже рада вас бачити. Пробачте, я вас на хвилиночку залишу, я тільки капелюшок зніму.

Іван. Тут артисти вас двічі питали.

Кручиніна. Які?

Іван. Не так щоб дуже, не з перших сортів.

Кручиніна. Де ж вони?

Іван. Тут на більярді грають.

Кручиніна. Ну, хай грають, запроси їх потім. *(Виходить у двері праворуч).*

Дудукін. Як же тобі, браток, не соромно; ти артистів не знаєш.

Іван. Як їх? Е, хай йому... І пам'ятав, та забув. Один то навіть у чужому пальті, не по росту йому, з огрядної людини одягнуто.

Дудукін. Шмага?

Іван. Він, він самий.

Входить Кручиніна. Іван виходить.

Кручиніна. Як вам не соромно, Нил Стратонович! Ви знову з подарунками, ви мене вже занадто балуєте. Мені, справді, совісно; кожного дня що-небудь; от сьогодні чаю, ікри привезли.

Дудукін. Адже треба ж вам чим-небудь харчуватися; готелі в нас у поганому стані. А що таке ці дрібнички: чай та ікра, та й усі наші букети і лаври. Про них і говорити не варто. Все це дуже мала плата за те щастя, за ту насолоду, що їх ви нам даєте своїм талантом.

Кручиніна. Всі кажуть, що ви дуже добра людина.

Дудукін. Це в мені є, тільки ж ця якість по спадковості, від батьків, а моєї заслуги тут ніякої нема. Та це обдарування не дуже важливе! Якби і доброти в мені не було, то на що ж би я годився!

Кручиніна. Ні, хороша якість, хороша.

Дудукін. Дешевенька, вона мені аж ніякого клопоту не завдає.

Кручиніна. Тим-то вона й дорога.

Дудукін. Це вже як вам завгодно, сперечатись не смію. Я людина обмежена, ні до яких справ, навіть господарських, нездатна, то, щоб не бути вже зовсім без діла, я собі обрав спеціальність усолоджувати життя артистів.

Кручиніна. І артисток?

Дудукін. І артисток. Заїде трупа, наприклад, хоч у наше місто звеселяти людей, які зовсім нічого не роблять, нічим не цікавляться і нічого не бажають, та й сплять, як раки на мілині. Жителі в нас здебільшого люди солідні, важкуваті, багаті, благодійні, поважні й навіть першорядні.

Кручиніна. Чого ж іще!

Дудукін. Але щодо звичаїв і розумового розвитку перебувають ще в найнижчому неуцтві і про існування драматичного мистецтва мають відомості й уявлення найневиразніші. Адже ж артисти народ не забезпечений, по-європейському сказати—пролетарі; по-нашому, по-російському — птахи небесні: де посипано крупку, там клюють, а де нема — голодують. Як же до них не мати співчуття!

Кручиніна. Ну, до артисток тягне вас, я думаю, не саме співчуття?

Дудукін. Так, так. Цілком справедливо. Нічого такого високого в мені немає, а гріхів багато. Звичайнісінький старичок, простий, багато нас таких от. У губернатора зволили бути?

Кручиніна. Так, їздила дякувати йому. Учора під час спектаклю в театральному буфеті стався якийсь скандал, в якому обвинувачують артиста Незнамова. Антрепренер прибіг до мене в прибиральню стривожений і сказав, що Незнамову загрожує біда, що він тримається в трупі тільки через поблажливість губернатора, який уже й раніше обіцяв вислати його з міста, якщо він буде чинити бешкети, тому що це бувало з ним не раз, та й паспорт у нього не в порядку. Після спектаклю губернатор прийшов на сцену; тут я його і просила за Незнамова; він сказав, що Незнамова варто було б провчити, але що для мене він готовий залишити цю справу без уваги, якщо вона закінчиться миром. Вона, здається, вже й закінчилась. Скажіть, що то за історія і що таке цей Незнамов? Він, здається, ще дуже молода людина?

Дудукін. Я викладу вам коротку біографію його, як він мені сам переказував. Ні батька, ні матері він не пам'ятає і не знає, зростав і виховувався він десь далеко, мало не на границях Сибіру, в домі якогось бездітного, але багатенького подружжя з світу чиновників, яких довгий час вважав за батьків. Його любили, до нього ставилися добре, хоч не без того, щоб під сердиту руку не дорікнути йому незаконним походженням. Само собою, він їх слів не розумів і збагнув їх значення лише згодом. Його навіть учили: він бігав у якийсь дешевенький пансіон і здобув достатню для провінціального артиста освіту. Так він прожив років до п'ятнадцяти, потім почалися страждання, про які він без жаху згадати не може. Чиновник помер, а вдова його вийшла заміж за відставного землеміра: почалось безконечне пияцтво, спірки та бійки,

в яких перш за все перепадало йому. Його вигнали в кухню і годували разом зі слугами; часто ночами його виштовхували з дому, і йому доводилося ночувати просто неба. А інколи від лайки і побоїв він сам тікав і пропадав на тиждень, жив де попало з поденщиками, жебраками і всякими бродягами, і з цього часу, крім ганебної лайки, він уже ніяких інших слів і не чув від людей. В такому житті він озлобився і здичавів так, що почав кусатися, як звір. Нарешті, одного чудового ранку його з дому зовсім вигнали; тоді він пристав до якоїсь бродячої трупи і переїхав з нею в інше місто. Звідти його, за браком законних паперів, відправили етапом на місце проживання. Документи його, як виявилось, були загублені; волочили, волочили його, нарешті видали якусь копію із явочної заяви, з якою він і почав переїжджати з антрепренерами з міста до міста, під вічним страхом, що кожної хвилини поліція може вирядити його на батьківщину.

Кручиніна. Його звуть Григорій...

Дудукін. Так, Григорій.

Кручиніна. А чи багато йому років?

Дудукін. Років двадцять три.

Кручиніна. Не менше?

Дудукін. Ніяк не менше. Чому вас це цікавить?

Кручиніна. Так, деякий збіг... Та ви не звертайте уваги: це фантазія. Пробачте, що вас перебиваю.

Дудукін. Що ж до вчорашньої історії, то це справа звичайна; такі історії в нас часто трапляються. Учора один з наших шановних жителів, Мухобоєв, так захопився вашою грою, що запив з першого акту. Почав шуміти в буфеті, чіплятись до всіх, частувати всіх, цілувати. Тут трапився й Незнамов, він і до нього почав чіплятись. Незнамов, щоб відчепитися, хотів піти з буфету: тоді Мухобоєв почав лаятись і образив Незнамова якнайдошкульніше.

Кручиніна. За що ж?

Дудукін. За те, що той відмовився. Я, каже, йому честь роблю, хочу з ним випити, а він, якийсь там підпарканник, ще сміє відмовлятися.

Кручиніна. Що таке «підпарканник»?

Дудукін. Дитина покинута, підкинута під чужий ганок або паркан.

Кручиніна. Як це безглуздо! Невже є ще такі люди, що дозволяють собі подібні вихватки?

Дудукін. На жаль, їх багато. Вслід за цією образою почалася заслужена відплата: з шановного Мухобоєва Незнамов зробив щось подібне до відбивної котлети. Спочатку Мухобоєв розлютувався, хотів скаржитись, хотів заслати Незнамова до Сибіру, та добрі люди його скоро умовили, і все закінчилося примиренням і спільною випивкою. Тим часом на шум з'явилась поліція, і справа могла закінчитись дуже кепсько для Незнамова, якби не ваше заступництво. А як ви вчора грали! Не дивно, що люди починають пити від захоплення. Як ви точно передали почуття матері!

Кручиніна. На те я актриса, Нил Стратонович!

Дудукін. Але, щоб правдиво змалювати становище, треба відчути, пережити, якщо не те саме, то хоч що-небудь подібне.

Кручиніна. Ах, Нил Стратонович, я стільки пережила і перетерпіла, що для мене навряд чи будь-яка драматична ситуація буде новиною.

Дудукін. Значить, лаври таки недешево дістаються?

Кручиніна. Лаври потім, а спочатку горе та сльози.

Дудукін. Але почуття матері, ця пристрасна любов до сина, цей відчай...

Кручиніна. І я була матір'ю, і я так само бачила умираючого сина, як леді Мікельсфільд, яку я вчора грала. Тільки мій син помер ще дитиною. *(Витирає сльози).*

Дудукін. Ну, от я вас і плакати змусив, пробачте, будь ласка.

Кручиніна. Нічого, інколи й поплакати добре; я тепер не часто плачу, я ще вам вдячна, що ви викликали в мені спогади про минуле; в них багато гіркого, але в самій цій гіркоті є приємне для мене. Я не тікаю від спогадів, я їх навмисне збуджую в собі; а що поплачу, це не біда: жінки люблять поплакати. Я вчора об'їжджала ваше місто: воно мало змінилося, я багато знайшла знайомих будівель і навіть дерев і багато чого пригадала з свого колишнього життя і гарного і поганого.

Дудукін. То ви в нас не вперше?

Кручиніна. Ні, я й народилася тут, і провела майже всю молодість. Я спочатку хотіла мимо проїхати — мене ждуть у Саратові і в Ростові; та ваш антрепренер дізнався про мій приїзд і упросив мене зіграти кілька спектаклів, щоб піднести збір, який у нього в поганому стані, і я не жалкую, що тут залишилась.

Дудукін. Чи ви давно виїхали звідси?

Кручиніна. Якраз сімнадцять років.

Дудукін. І ви не зустріли нікого із знайомих або рідних, і вас ніхто не впізнав?

Кручиніна. Рідних у мене нема; жила я скромно, майже не мала знайомств, то й впізнати мене нікому. Учора я проїжджала повз той будинок, де жила, звеліла зупинитись і оглянула до найменших дрібниць усе: ганок, вікна, віконниці, паркан, навіть заглядала в сад. Боже мій! Скільки у мене в цей час різних спогадів промайнуло в голові. У мене занадто вже сильна уява і, здається, на шкоду розумові.

Дудукін. Це не вада, це у багатьох жінок є.

Кручиніна. Мені нічого не варто думкою перелинути за сімнадцять років у минуле; уявити собі, що я сиджу в своїй квартирі, працюю; раптом мені стало нудно, я беру хустку, напинаюсь і біжу провідати сина, граюся з ним, розмовляю. Я його так живо уявляю собі. Це, певне, від того, що я не бачила його мертвим, не бачила в труні, в могилі.

Дудукін. Як же це сталось? Пробачте, що я викликаю вас на відвертість.

Кручиніна. Я не боюсь бути відвертою з вами: ви такий добрий. Це сталося ось як: мені сказали, що мій син захворів, в той саме час, коли я дізналася, що батько його мене зраджує і потихеньку від мене одружується з іншою. Я й без того була приголомшена, розбита, знищена, а тут хворість дитини. Я кинулася до неї і побачила дитину вже без ознак життя: переді мною був посинілий труп, дихання вже не було, а тільки чути було ледь вловиме хрипіння в горлі. Я кинулась його обнімати, цілувати і впала непритомна. Так непритомною мене і відвезли додому, а підвечір у мене почався сильний дифтерит. Я прохворіла місяця з півтора і ледве трималась на ногах, коли моя бабуся, єдина моя родичка, і то далека, повезла мене до себе в село. Там мені подали, нарешті, листа, в якому мене повідомляли, що син мій помер і похований батьком, що малятко тепер на небесах і молиться за батьків. Листа цього було написано давно, але його від мене ховали. Потім ми з бабусею поїхали у Крим, де в неї був маленький маєток, і прожили там три роки в цілковитій самотності.

Дудукін. А дальше ваше життя?

Кручиніна. Воно мало цікаве. Я з бабусею багато мандрувала, жила й за кордоном, і досить довго; потім

бабуся померла і залишила мені значну частину спадщини. Я стала досить багата і зовсім незалежна, але від нудьги не знала, куди подітись. Подумала, подумала — і пішла в актриси. Грала я більше на півдні і в цій стороні не була жодного разу. Ось тепер заїхала сюди випадково: згадала живо і свою юність, і свого сина, за яким і плачу, як ви бачите; адже я чудна жінка: почуття цілком володіє мною, захоплює мене всю, і я часто доходжу до галюцинацій.

Дудукін. Лікуватися треба, Олено Іванівно; нині проти уявлень є досить певні засоби: з великим успіхом діють.

Кручиніна. Та я не хочу лікуватися; мені приємна моя хвороба. Мені приємно викликати образ мого сина, приємно розмовляти з ним, приємно думати, що він живий. Я інколи з якимсь переляком, з якимсь тремтінням жду, що він ось увійде до мене.

Дудукін. Та коли б він і ввійшов, адже ви б його й не впізнали.

Кручиніна. Ні, мені здається — впізнаю, серце скаже.

Дудукін. Та ви його уявляєте дитиною, а йому тепер, якби він був живий, було б двадцять років. Ну, уявіть, що мрії ваші здійснилися, що ви побачите вашого сина... Ось вам сказали, що зараз він увійде сюди...

Кручиніна. Ах, ах! *(Загуляє обличчя руками).*

Дудукін. Ви уявляєте собі усміхнене ангельське личко з біленькими шовковими кучерями.

Кручиніна. Так, так, з шовковими кучерями.

Дудукін. І раптом увалюється розтріпаний шалапут, як от Незнамов, неголений, з букетом дешевих цигарок і коньяку.

Кручиніна. Ах, ні! Ах, досить, облиште! Цим не жартують.

Дудукін. Та я й не жартую; я вам доповідаю щиру правду. Недобре, Олено Іванівно, думати й журитися за тим, що було сімнадцять років тому; нездорово. Ви багато дома сидите, вам потрібна розвага, потрібно веселіше жити. *(Глянувши на годинника).* Ай, ай, як я забалакався з вами. *(Встає, глянувши на камін).* Однак, у вас відвідувачів досить було!

Кручиніна. Це тільки картки. Іван їх на камін складає, а я майже нікого не приймаю.

Дудукін *(взявши одну картку)*. Григорій Львович Муров.

Кручиніна. Як! Що ви прочитали?

Дудукін. Муров, Григорій Львович. Якщо ви його раніше знали, то тепер не впізнаєте. Поважним паном став, розбагатів страшенно, один з головних верховодів у губернії. До побачення, найдосконаліша з жінок. *(Цілує руку Кручиніної)*. Я вас так і буду називати — ідеалом.

Кручиніна. До побачення, Нил Стратонович!

Дудукін виходить.

Іван!

Входить Іван.

Чи я дома, чи ні, ніколи не приймай пана Мурова. Чуєш?

Іван. Слухаю. *(Виходить)*.

Кручиніна. Муров розбагатів, став великим паном, важною особою в губернії; а який жалюгідний, зніяковілий, який нікчемний він був, коли ми бачились востаннє, коли я вигнала його з моєї квартири. Все це так живо мені уявляється, ніби відбувалось учора. Напередодні цього фатального дня я відвідувала Гришу. *(Затуляє рукою очі)*. Архипівна стояла з ним коло вікна, закривши його до половини своєю шийною хустиною. Коли я підійшла, він забарабанив пальчиками по склу і сховався під хустку; потім глянув і розсміявся. Скаче так, що Архипівна ледве втримати його може, рученьками махає, щічки розгорілись. Ну, ось, ось він: я ніби зараз його бачу!

Входять Незнамов і Шмага, доїдаючи шматок бутерброда

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кручиніна, Незнамов і Шмага.

Кручиніна *(злякано відступає)*. Ах!

Незнамов. Нічого, чого ви боїтесь?

Кручиніна. Пробачте.

Незнамов. Не бійтесь! Я ваш собрат по мистецтву, або, краще сказати, ремеслу. Як ви думаєте: по мистецтву чи ремеслу?

Кручиніна. Як вам завгодно. Це залежить від погляду.

Незнамов. Вам, може, угодно вважати свою гру мистецтвом, ми вам того заборонити не можемо. Я відвертіший, я вважаю свою професію ремеслом, і ремеслом досить низького сорту.

Кручиніна. Ви ввійшли так несподівано...

Незнамов. Та ми вже вдруге сьогодні...

Кручиніна. Ах, так, мені говорили.

Незнамов. Значить, не зовсім несподівано. Я кажу: ми — тому що я з другом. Ось рекомендую! Артист Шмага! Комік в житті і лиходій на сцені. Ви не подумайте, що він грає лиходіїв; ні, це не його амплуа. Він грає всякі ролі і навіть благородних батьків; але він все-таки лиходій для будь-якої п'єси, в якій він грає. Кланяйся, Шмаго!

Шмага кланяється.

Кручиніна. Чого вам треба, панове?

Незнамов. Нам треба поговорити з вами. Але, звісно, ви можете зараз же нас вигнати геть, ви на це маєте цілковите право. Не церемоньтеся з нами.

Кручиніна. Ні, чого ж! Будь ласка! Сідайте, панове!

Незнамов. Сядемо, Шмаго! Не завжди нас так шанобливо приймають.

Сідають. Шмага безцеремонно розсідається в кріслі.

Справа, власне, стосується мене; але я даю говорити Шмазі, бо він красномовніший.

Шмага. Ми чули від нашого патрона, що ви говорили на сцені з губернатором.

Кручиніна. Так, я говорила.

Шмага. Ви просили за Гришку Незнамова.

Кручиніна. Так, і губернатор обіцяв, що цього разу він не вживе ніяких заходів, неприємних для пана Незнамова.

Шмага. Але дозвольте, дозвольте? Яке ж ви мали право просити за Гришку? Він вас не запрошував в адвокати.

Кручиніна. Я не розумію, панове, чого вам потрібно від мене? Мені сказали, що панові Незнамову загрожує велика неприємність...

Незнамов. Ну, то що ж? А вам яке до цього діло?

Кручиніна. Але якщо я маю можливість без особливих зусиль врятувати хоч кого від неприємності, то я

повинна це зробити неодмінно. Я вважаю це не правом,— я зобов'язана, навіть повинна.

Незнамов *(з посмішкою)*. Ощасливлювати людей, благодіяти?

Шмага *(сміється)*. І притому без особливих зусиль. Ні, вже ви ощасливлюйте кого завгодно, тільки *(погрожуючи пальцем)* не артистів. *(Розсідається ще вільніше)*. Артист... гордий!

Кручиніна *(встаючи)*. Ну, що ж робити! Пробачте! Я роблю так, як мені велить моя совість, як мені вказує серце; інших мотивів у мене немає. Виправдувати себе я не вважаю за потрібне: можете думати про мене, що вам завгодно.

Незнамов. Я вам пропоную вигнати нас: це було б для вас спокійніше.

Кручиніна. Ні, нащо ж гнати! Я й тепер вас не вижену. І кривди, й образ, і всякого горя я бачила в житті досить; мені не звикати. Мені тепер боляче і в той же час цікаво; я повинна узнати звичаї і напрям думок людей, з якими мене звела доля. Говоріть, говоріть все, що ви почуваєте!

Незнамов. Так, я говоритиму. От ви вже й скаржитесь, вже вам і боляче. Але ж ви знали й інші почуття; вам бувало і солодко, і приємно; чому ж, для різноманітності, не попробувати і болю! А уявіть собі людину, яка з дня народження не знала іншого відчуття, крім болю, якій завжди і скрізь боляче. У мене душа так наболіла, що мені боляче від усякого погляду, від усякого слова; мені боляче, коли про мене говорять, погане чи добре, це все одно; а ще болючіше, коли мене жаліють, коли мені добродійствують. Це для мене ніж гострий! Одного тільки я прошу в людей: щоб мені дали спокій; щоб забули про моє існування!

Кручиніна. Я не знала цього.

Незнамов. Ну, то знайте ж і не розсипайте ваших благодіянь так щедро, будьте обережніші! Ви хотіли врятувати мене від мандрівки етапом? Для чого це вам? Ви думаєте, що зробили для мене послугу? Аж ніяк. Мені ця прогулянка знайома; мене цим не здивуєш! Я вже ходив етапом майже дитиною і без будь-якої вини з мого боку.

Шмага. За безпаспортність, папірця не було. Ярличок, бач, забув прихопити, як його на ймення звати, по

батькові величати, яке по чину місце дати на бенкеті, на бесіді.

Незнамов. От бачите! І він глумиться з мене! І він має право; я ніщо, я менший від будь-якої величини; а він щось, він якась та одиниця, в нього є звання, є папірець. В цьому папірці значиться: «Син відставного канцеляриста; виключений з повітового училища за погану поведінку; продовжував службу в сирітському суді копіїстом і звільнений за недбайливість; під судом був за причетність до справи про пропажу камлотової шинелі і залишений в підозрінні». Ну, хіба не насолода мати такий документ! У нього документ чистий, він щасливий, він усякому може просто дивитися в очі, всякому може сказати, хто він і що він. Яка мені радість, що я з вашої ласки залишуся тут, у цьому містечку? З театру мене женуть і виженуть; що ж я за фігуру буду являти собою? Бродяга без роду і людина без певних занять! Але в такому званні ніде не можна жити, в жодному місті; або вже скрізь, та тільки на казенній квартирі, тобто в місцях ув'язнення. Я не злодій і нахилу до цього не почуваю. Я не розбійник, не убивав, в мені кровожерних інстинктів нема; але все ж я відчуваю, що по якомусь схилу, без участі моєї волі, я невтримно скочуюсь до острогу. Таких людей краще не зачіпати: благодіяння озлоблюють їх ще більше.

Кручиніна. Ах, та чого ж, чому ж?

Незнамов. Та от, наприклад: мені зовсім не до вас, існуєте ви на світі чи нема вас — для мене зовсім однаково; ми одне одному чужі, ну, ішли б кожне своєю дорогою. А ви нав'язуєтесь з благодіяннями і напрошуєтесь на подяку. Ну, знаєте, дякувати я вам не буду; але ж все одно мені товариші спокою не дадуть. При всякій слушній нагоді кожен нагадає мені про ваше благодіяння. «Дякуй Кручиніній, що ти з нами! Якби не Кручиніна, мандрувати б тобі!» І так надокучать мені, що я примушений буду вас зненавидіти. А я цього не бажаю, я бажаю залишитися до вас байдужим. Я розумію, що благодіяти дуже принадно, особливо, якщо вас усі обсипають люб'язностями і ні в чому вам не відмовляють, але не завжди можна розраховувати на подяку, інколи можна наштовхнутися й на неприємність.

Кручиніна. І досить часто. Я це знаю.

Незнамов. І таки не вгамовуєтесь?

Кручиніна. І не вгамуюсь ніколи, бо відчуваю потребу робити добро.

Незнамов. Це досить дивно. Вгамуватись не вадило б.

Кручиніна. Ну, ось що, панове! Я вислухала вас терпляче; за те, що своєю послугою я вчинила вам неприємність, я вибачаюсь перед вами. Але, пане Незнамов, ви дуже негарно скористалися з моєї поблажливості; ви могли говорити тільки про свою справу; а ви дозволили собі обговорювати мої вчинки і давати мені поради. Ви ще молоді, ви зовсім не знаєте життя; вас оточували з дитинства та й тепер ще оточують люди далеко не кращі. Робити висновки взагалі про людей ви не смієте, тому що гарних людей ви майже не бачили і поміж них не жили. Ви бачили життя тільки...

Шмага. З підворіття?

Кручиніна. Я не те хотіла сказати.

Шмага. Чому ж? Ні, так краще, вірніше...

Незнамов. Все одно, не в словах справа.

Кручиніна. Я більш досвідчена і більше жила на світі; я знаю, що в людях є багато благородства, багато любові, самовідданості, особливо в жінок.

Незнамов. Невже?

Кручиніна. Ви нічого цього не бачили?

Незнамов. Не доводилось.

Кручиніна. Дуже шкода.

Незнамов. Де ж такі рідкісні екземпляри знаходяться?

Кручиніна. Скрізь, варто тільки пошукати; вони непоодинокі, їх багато. Та ось, недалеко ходити, ви знаєте, що таке сестри-жалібниці?

Незнамов. Знаю.

Кручиніна. Що спонукає їх терпіти злигодні, неймовірну працю, небезпеку?

Незнамов. Я цього не знаю.

Кручиніна. Та й не самі сестри-жалібниці, є багато жінок, які поставили за мету свого життя — допомагати сиротам, хворим, які не мають можливості працювати, і взагалі таким, які страждають не з своєї вини... Та ні, цього мало... Є такі люблячі душі, які не розбирають, з чужої чи власної вини людина страждає, і які готові допомагати навіть людям...

Незнамов. Ви шукаєте слова? Не церемоньтесь, договорюйте.

Кручиніна. Навіть людям безнадійно зіпсованим. Ви знаєте, що таке любов?

Незнамов. Із романів знаю.

Кручиніна. Вас любив хто-небудь?

Незнамов. Як вам сказати... По-справжньому ні... Мене не можна любити.

Кручиніна. Чому?

Незнамов. Та за що ж любити людину безнадійно зіпсовану? Що за інтерес? Хіба з метою виправити? То, по-перше, не кожного можна виправити; а, по-друге, не всякий дозволить, щоб його виправляли.

Кручиніна. Можна й такого любити.

Незнамов. Сумніваюсь.

Кручиніна. Хіба сестри-жалібниці з усією любов'ю доглядають тільки тих, кого можна вилікувати? Ні, вони ще з більшою любов'ю турбуються і про безнадійних, невидужних. Тепер ви, напевно, погодитесь, що бувають жінки, які роблять добро без будь-яких розрахунків, а тільки з чистих намірів. Відповідайте мені. Бувають?

Незнамов *(похнюпившись)*. Так, бувають.

Кручиніна. З мене й досить. Ви роздратовані, розхвильовані; ідіть заспокойтесь і подумайте про те, що ви зараз сказали!

Незнамов. Ну, Шмаго, ходім! Ми свою справу зробили — прийшли й нагрубіянили хорошій жінці. Чого ж іще ждати від нас!

Шмага. Грубіянити — це твоя справа, а я людина делікатна. Що таке була наша розмова? Це тільки прелюдія, серйозне буде попереду. Я маю іншу тему, у мене тепер почнеться мотив у мінорному тоні. Але без свідків мені буде зручніше.

Незнамов. Ні, ні, говори при мені, а то я тебе знаю.

Шмага. Мадам, ми прийшли в готель, щоб поговорити з вами у справі, вам відомій, але ви були зайняті. Ну, знаєте, захоплення молодості, буфет, більярд... спокуса... і при всьому цьому нестача коштів. Вам, звичайно, відомо, що таке бідний артист. Одне слово, ми заборгували в буфеті.

Незнамов *(суворо)*. Що, що?

Кручиніна. Не турбуйтесь, я звелю зараз заплатити. *(До Незнамова)*. Будь ласка, не протестуйте, зробіть мені цю приємність.

Шмага. Так... мерсі! А втім, інакше й бути не може; вам і слід заплатити. Ми не винні, що ви не могли нас

прийняти. Не в передпокої ж нам чекати. Ми артисти, наше місце в буфеті.

Незнамов. Ну, побалакав — і годі. Ходімо, марш звідси!

Шмага. Ах, Гришка, облиш! Облиш, кажу я тобі! *(До Кручиніної)*. Та я мушу вам сказати, мадам, що і дальше наше існування не забезпечене. Ви — знаменитість, ви одержуєте за спектакль мало не половину збору; а ще невідомо, від кого залежить успіх п'єси і хто робить збір: ви чи ми. То не завадило б вам поділитися з товаришами.

Незнамов мовчки бере Шмагу за комір і веде його до дверей.

Шмага *(на ходу повертаючись то в один, то в другий бік)*. Гриша, Гриша!

Незнамов *(провівши Шмагу до дверей)*. Іди!

Шмага швидко зникає.

ЯВА П'ЯТА

Кручиніна й Незнамов.

Кручиніна. Вам соромно за вашого товариша?

Незнамов. Ні, за себе.

Кручиніна. Навіщо ж ви товаришуєте з такою людиною?

Незнамов. А де ж я, в моєму званні, інших візьму? Його, звичайно, не можна вважати зразком добропорядності; він не задумається за гріш продати кращого свого друга і благодійника, але ж, скільки мені відомо, дуже багато хто з артистів не позбавлений цієї вади. Зате він має і неоціненні якості: він не мерзне в легкому пальті в люті морози, він не скаржиться на голод, коли йому їсти нічого, він не сердиться, коли його лають і навіть б'ють. Тобто він, може, в душі й сердиться, але нічим свого гніву не виявляє.

Кручиніна. Він і зимою в літньому пальті ходить?

Незнамов. Ось як ви його бачили, весь його гардероб тут.

Кручиніна *(виймає з портмоне десять карбованців)*. Передайте йому, будь ласка, від мене.

Незнамов. Що ви, що ви! Не треба! Він їх проп'є одразу ж.

Кручиніна. Ну, та вже як він хоче.

Незнамов. Це даремно викинуті гроші.

Кручиніна. Та йому ж приємно буде одержати їх?

Незнамов. Ще б пак! Звичайно, приємно.

Кручиніна. Ну, от я уявляю, як йому буде приємно, і мені самій стає приємно. Я люблю дарувати. До речі, ось про що я вас попрошу. Чи не можете ви купити для нього пальто готове, з кращих? Гроші, скільки треба, я заплачу. Ви потурбуєтесь?

Незнамов. Та тут і турботи немає ніякої. *(Вклоняється).*

Кручиніна. До побачення.

Незнамов *(помовчавши)*. Дозвольте мені у вас руку поцілувати!

Кручиніна. Ах, будь ласка, будь ласка.

Незнамов. Тобто ви мені простягнете її, як милостиню. Ні, коли ви почуваєте до мене огиду, то скажіть просто.

Кручиніна. Та ні ж, ні; я дуже рада.

Незнамов. Адже по суті я погань, та ще й підпарканник. *(Незнамов бере руку Кручиніної).*

Кручиніна *(відвертаючись, тихо)*. Не говоріть цього слова; я не можу його чути.

Незнамов цілує їй руку. Вона притискує його голову до грудей і міцно цілує.

Незнамов. Що ви, що ви! За що?

Кручиніна. Пробачте!

Незнамов. І ви ще просите пробачення! Ех, бог з вами! *(Виходить).*

Іван на дверях: «Іди, іди. Сказано, що не приймають!»

Кручиніна. Іване, з ким ти там?

Входить Іван.

ЯВА ШОСТА

Кручиніна, Іван, потім Галчиха.

Іван. Тут, пані, одна недоумкувата жебрачка все вештається, панам надокучає.

Кручиніна. Я дам їй що-небудь.

Іван. Та вона ж унадиться, від неї не відчепишся. Ні, я її спроваджу краще. *(Виходить).*

Кручиніна *(заглянула у двері).* Ах, ах! Хто це? Це вона! Веди, веди її сюди, Іване!..

Входять Іван і Галчиха.

Архипівно! впізнаєш ти мене?

Галчиха. Як не впізнати, ваше сіятельство; в минулому році теж не минули своєю ласкою бідну стару, сироту гірку.

Кручиніна. Ти подивися на мене гарненько, подивись!

Галчиха. Винувата, матінко, забула. В позаминулім році чобітки подарували... Як же, пам'ятаю...

Кручиніна. Іване, хто це? Як її звуть? Орина Галчиха?

Іван. Вона сама і є.

Кручиніна. Ну, іди!

Іван виходить.

Де поховано мого Гришу? *(Бере Галчиху за плечі).* Мою дитину, мою дитину?

Галчиха. Не займаюсь, матінко, років з п'ятнадцять не займаюсь. А був час, брала дітей, брала гроші; жила, горя не знала, а тепер бідую; без роду, без племені, сирота кругла.

Кручиніна. Та ти вдивися в мене, вдивись пильненько!

Галчиха. Матінко, та невже... невже ж це ви... як це... Любов Іванівна, чи що?

Кручиніна. Так, я, я, вона сама...

Галчиха. Ну, як же, пам'ятаю, матінко! Благодійнице!

Кручиніна. Поїдемо ж на могилку, поїдемо!

Галчиха. Куди, матінко, на яку?

Кручиніна. Син був у мене, син.

Галчиха. Так, так, син, правда... Як же його звали? Багато в мене дітей було, багато. Генерала Бистрова пам'ятаєте? Всіх дітей приймала.

Кручиніна. Та не те: все не те ти говориш.

Галчиха. А то от ще купці були багатющі коло

Здвиження; теж сама без мене ані-ні. Я її й доглядала.

Кручиніна. Та ні, мій син, мій син!

Галчиха. Та я про те ж і кажу; і ваш син... А то ще вдова; за рікою будинок, такий здоровенний і мезонін... І в цьому мезоніні...

Кручиніна. Та не те... Син мій, Гриша...

Галчиха. Гриша? Так, так, пам'ятаю.

Кручиніна *(садовлячи Галчиху на стілець)*. Ще він тоді занедужав; занедужав раптом страшною хворобою. Захрипів, ну, пам'ятаєш? І помер.

Галчиха. Видужав, матінко! Бог дав, видужав!

Кручиніна. Що ти кажеш, Архипівно! Пожалій ти мене!

Галчиха. Видужав, видужав!

Кручиніна. А потім, що потім?

Галчиха. Потім злидні мене обсіли. Як у ту пору добре жила, всього було доволі; а тут нема нічого. Хоч би з одежини чим-небудь наділили.

Кручиніна. Та ось гроші, ось! Все віддам, тільки говори! *(Кладе на стіл гроші)*. Де Гриша, що ви з ним зробили?

Галчиха. Ах, так... Бог мене покарав, от за це ж саме й покарав!

Кручиніна. Та за що «за це»? Ти кажеш, що він видужав?

Галчиха. Видужав, видужав; як же! Хутенько видужав! *(Скоса позирає на гроші)*. Добре, кого бог нагородить; а я ось нещасна...

Кручиніна. Таж я вже сказала, що ці гроші будуть твої, тільки говори. Прошу тебе, благаю!

Галчиха. Та що, матінко, говорити?

Кручиніна. Про Гришу, про мого Гришу!

Галчиха. Білявенький такий хлопчик?

Кручиніна. Еге, білявенький. Ти кажеш, що бог тебе покарав за нього. За що ж?

Галчиха. Згадала, матінко, згадала.

Кручиніна. Боже мій! Згадала! Ну, ну! *(Стає перед нею на коліна і дивиться їй просто у вічі)*.

Галчиха. Як це він видужувати таки почав, дак все маму питав та кликав.

Кручиніна *(ридаючи)*. Ти говориш: маму?

Галчиха. Так. Рученята ото простягне та й каже: «Мамо, мамо!»

Кручиніна. О боже мій! О боже мій! Мамо, мамо! Ну, далі, далі!

Галчиха. Думаю, куди його подіти? Держати в себе,— так ще чи будуть платити... сумнівалась. Уже забула прізвище... чоловік з жінкою, тільки дітей бог не дав. От сама ото й каже: дістань мені сирітку, я його замість сина любитиму. Я й віддала; багато я з неї грошей узяла... За виховання, кажу, мені за два роки не плачено, то заплати! Заплатила! Потім Григорію... як його... ага, згадала. Григорію Львовичу і кажу; так і так, мовляв, віддала. І добре, каже, і без клопоту. Ще мені ж троячку дав.

Кручиніна. А потім, потім?

Галчиха. І все так добре, чудесно.

Кручиніна. Та ти бачила його, навідувала часто?

Галчиха. Як же, бачила, бачила... Та ось і недавно бачила.

Кручиніна *(злякано)*. Недавно?

Галчиха. Бігає в саду, возок возить; сорочечка синенька.

Кручиніна *(відсахнувшись)*. Що ти, що ти! Та йому ж тепер двадцять років.

Галчиха. Яких двадцять? Ні, маленький.

Кручиніна. Та Архипівно! Орино, Орино, що ти кажеш?

Галчиха. Ах, матінко, простіть ви мені! Поласилася, бач, на гроші... Ви наказуєте говорити; я й говорю, говорю, втішаю вас, а сама не знаю що... зовсім потьмарилась... затуманилось у голові, сама нічого не розберу. Перепочити б трошки.

Кручиніна. Ну, піди відпочинь! *(Веде Галчиху в іншу кімнату)*.

Галчиха. Коли що знаю, то я згадаю... *(Виходить)*.

Кручиніна *(сідає біля столу)*. Яке злочинство, яке злочинство! Я журюся за сином, побиваюсь; мене запевняють, що він помер; я обливаюся слізьми, біжу далеко, шукаю по світу закутка, де б забути своє горе, а він манить мене рученятами й кличе: мамо, мамо! Яке злочинство! *(Ридаючи, схиляє голову на стіл)*.

ДІЯ ТРЕТЯ

Жіноча прибиральня; шпалери подекуди прорвані, подекуди повідставали, в глибині двері на сцену; стіл, перед ним м'яке крісло; решта меблів збірна.

ЯВА ПЕРША

Коринкіна (в задумі напівлежить в кріслі). Входить Миловзоров.

Коринкіна. Хто там?

Миловзоров. Я, мій друже.

Коринкіна. Зачини двері!

Миловзоров. Навіщо?

Коринкіна. Вештаються тут і підслуховують.

Миловзоров. У вас, мій друже, нерви.

Коринкіна. Атож, нерви; будуть тут нерви. Не розумію. Просто всі подуріли; в доброму розумі таких речей не можна робити.

Миловзоров. Ви це про кого?

Коринкіна. Про публіку, про вчорашній спектакль. Ну, що такого особливого в Кручиніній, щоб отак біснуватись! Ну, скажи? Я тебе питаю, що в ній особливого?

Миловзоров. Тонка французька гра.

Коринкіна. Дурень! Геть від мене! Навіщо ви ходите до мене в прибиральню? Щоб дурниці говорити? То я цього не бажаю. Адже ж ти мене розлючуєш, розлючуєш навмисне.

Миловзоров. Хіба ж я не можу своєї думки мати?

Коринкіна. Звичайно, не можеш, бо ти нічого не розумієш. Та це й не по-товариському. Хай публіка божеволіє, а вам що? У вас є своя актриса, яку ви повинні підтримувати. Ви ні мене, ні моєї прихильності цінити не вмієте. І ти ж, ти! Здається, повинен був би...

Миловзоров. Ах, друже мій, я дуже, дуже відчуваю вашу прихильність.

Коринкіна. Я тебе й манерам таки навчила. Як ти себе тримав? Як ти стояв, як ти ходив? Ну, що таке ти був на сцені? Цирульник!

Миловзоров. Я вам дуже вдячний; але навіщо ж таке казати? Це різко, мій друже. *(Хоче поцілувати руку Коринкіній).*

Коринкіна. Що за ніжності! Іди геть від мене! *(Встає)*. Нічого нема особливого, нічого! Почуття є. Що ж таке почуття? Це справа дуже звичайна; у багатьох жінок є почуття. А де ж гра? Я бачила французьких актрис, нічого нема схожого. І найдосадніше, що вона прикидається, скромність удає, тримається мов інститутка, якось відлюдницею прикидається... І всі їй вірять — ось що прикро.

Миловзоров. Скромність в неї відняти не можна.

Коринкіна. Знову заступатись? Ні, вже ти про її скромність розповідай кому іншому; а я її пригоди дуже добре знаю.

Миловзоров. І я знаю.

Коринкіна. Що ж ти знаєш?

Миловзоров. Та, мабуть, те ж саме, що й ви. Мені Нил Стратонович розповідав.

Коринкіна. Ач, який! З мене взяв слово, що я мовчатиму, а сам усе розповідає. То й чудово; хай базікає, і я мовчати не збираюсь; дуже мені потрібно чужі секрети берегти!

Миловзоров. Але ж це вже давно було; а після того вона...

Коринкіна. Що «після того вона»? Ні, ти мене виведеш із терпіння. Невже ви всі такі дурні, що їй вірите? Це смішно навіть. Вона розповідає, що довго була за кордоном з якоюсь панією, а та залишила їй в подяку за це все своє багатство. Ну, який бовдур цьому повірить? З паном хіба, а не з панею. Ось це ймовірніше. Ми знаємо, є такі дурні, і обдирають їх. А то з панією! Залишають панії багатство за кордоном, це часто-густо трапляється, та тільки не компаньйонкам. А коли в неї гроші, то навіщо вона в актриси пішла, навіщо гасає по Росії, у нас хліб одбиває? Виходить, їй на місці залишатись не можна, трапилася якась історія, треба їхати в друге; а в другому — друга історія, треба їхати в третє; а в третьому — третя.

Миловзоров. Вона багато добра робить, я чув.

Коринкіна. Щоб про неї говорили. З грошима можна себе тішити. Вона он і за Незнамова просила. А для чого, спитайте в неї? Так, сама не знає. Вона поїде, а ми тут залишайся з оцим добром.

Миловзоров. Жаль, що вона їде скоро, а то б він показав їй себе.

Коринкіна. Та це можна й тепер; у мене з учорашнього дня засіла думка в голові. Тільки покластися ні на кого з вас не можна.

Миловзоров. Ах, навіщо ж такі слова, мій друже. Я для вас все, що завгодно...

Коринкіна. Ну, гляди ж! Слово честі?

Миловзоров. Благородне, найблагородніше.

Коринкіна. Слухай, я хочу попросити Нила Стратоновича, щоб він запросив Кручиніну до себе сьогодні ввечері; адже ж спектаклю у нас нема. Запросимо й Незнамова, підпоїмо його гарненько, а там тільки досить завести його, і почнеться музика.

Миловзоров. Та Незнамов, мабуть, не піде до Нила Стратоновича; він уникає товариства.

Коринкіна. Ну, вже я підмаслю якось. А ти перед цим підготуй його, дай йому тему для розмови. Розпиши йому Кручиніну, чого тобі жаліти її. Адже тут уже вертітися, мій милий, не можна; я повинна знати напевне: друг ти мені чи ворог.

Миловзоров. З ним розмовляти трошки боязно, він дужчий від мене.

Коринкіна. Ну, це вже твоя справа. Як же ти насмілюєшся грати драматичних коханців, якщо ти боїшся пожертвувати собою, хоч раз у житті, для мене, за все, за все...

Миловзоров. Ну, гаразд, мій друже, гаразд.

Коринкіна. Ти тільки уяви собі, який це буде спектакль! Чудо!

Дудукін за дверима: «Можна ввійти?»

Коринкіна. Так, звичайно, нащо й питати! *(Тихо до Миловзорова)*. Відійди!

Входить Дудукін.

ЯВА ДРУГА

Коринкіна, Миловзоров і Дудукін.

Миловзоров. Здрастуй, Нил. *(Виймає у Дудукіна з бокової зовнішньої кишені портсигар, дістає кілька цигарок і кладе до своєї, на що Дудукін не звертає ніякої уваги)*.

Дудукін *(до Коринкіної)*. Як ваше здоров'я, моя чарівнице? Ви вчора були нібито схвильовані?

Коринкіна. Звідки ви взяли! Я зовсім здорова.

Дудукін. Ну, тим краще, тим краще. Дуже радий.

Миловзоров. У тебе запас великий?

Дудукін. Бери, будь ласка, без церемоній.

Миловзоров. Коли ж я з тобою, Нил, церемонюсь; ти мене ображаєш. *(Кладе назад Дудукіну в кишеню портсигар)*.

Дудукін *(до Коринкіної)*. Дозвольте вашу білосніжну ручку притиснути до моїх недостойних уст. *(Цілує руку Коринкіній)*.

Коринкіна. Я-то здорова, Нил Стратонович, зовсім здорова; от вам би з лікарем порадитись не завадило. Я за вас серйозно побоюватись починаю.

Дудукін. Чому це! Ні, я, гріх скаржитись, ніякої вади в собі не помічаю.

Коринкіна. Я боюсь, що ви остаточно збожеволієте. Чи не болять руки після вчорашнього?

Дудукін. А, розумію, розумію. Захоплювався, екстаз опанував. Але ж і гра! Ну, от скажи, Петю; ось ти ж сам був на сцені. У сцені з тобою, наприклад?

Миловзоров. Зі мною, Нил, всякій актрисі легко грати. У мене жару багато.

Дудукін. Жару? Однак ти вчора двічі так збрехав, аж дивно.

Миловзоров. Ах, Нил, я гарячий, поспішиш, ну, і мимохіть з язика зірветься.

Дудукін. А як ти іноземні слова вимовляєш! Вже бог тебе знає, що в тебе виходить.

Миловзоров. Ролі погано переписують. Та для кого, Нил, старатись? Ну, добре, ти розумієш, а інші! Їм що не скажи, все одно. Адже у нас яка публіка!

Дудукін. Ну, вже зате хто розуміє, то аж дивом дивується. Думаєш: боже ти мій милосердний, звідки тільки він бере такі слова! Це хіба тільки в ірокезькій мові такі звуки знайти можна. Ти, будь ласка, не ображайся!

Миловзоров. Ну, от іще. Ти, Нил, маєш рацію: не ти один, інші мені те ж саме говорили; та знаєш, платня невеличка, то не варто дуже старатись.

Дудукін. А ви, красо моя невимовна, не звольте гніватись. Я прекрасне люблю в усякому вигляді. У людей зі смаком ставлення до прекрасного зовсім інше, особ-

ливе, зовсім не те, що до живої краси. Тут ревнощі недоречні.

Коринкіна. Та хто вам сказав, що я ревную? Я вам зараз доведу протилежне!

Дудукін. Доводьте, моє блаженство!

Коринкіна. Ви захоплюєтесь Кручиніною, подаєте їй вінки, збираєте гроші на подарунок — ви думаєте, їй це потрібно? Всього цього вона бачила багато. А от здогаду у вас нема, як зробити їй приємність. Вона живе в поганому готелі, у брудному номері. Сьогодні спектаклю немає; що вона робитиме дома увечері? Приїдуть до неї два-три підтоптаних театрали з своїм, пробачте, дурним захватом — ви думаєте, це весело? Ви її не познайомили з товариством, та й артистів вона бачить тільки на репетиції; що, якби ви нині в себе вечір влаштували з доброю вечерею та й запросили її, тільки щоб товариство було добірне. Ви запросіть кого-небудь із знайомих; а артисти — це вже справа моя, я знаю, кого запросити. Подобається вам моя думка? Схоже це на ревнощі?..

Дудукін. О ні, які ревнощі! Ось це ідея, ідея! Мерсі, моє золото! Як це: жіночий ум... жіночий ум?..

Миловзоров. Жіночий ум краще всяких дум.

Дудукін. От що правда, то правда! І як це мені на думку не спало! Я, Петю, вважаю, що ми невдячні, що мало ми жінкам ручки цілуємо.

Входить Шмага в новому пальті і в капелюсі набакир. Розкланюється.

ЯВА ТРЕТЯ

Коринкіна, Миловзоров, Дудукін і Шмага.

Шмага *(до Дудукіна)*. Меценату, освіченому покровителю мистецтв і всяких художеств! Ану, меценате, позичте сигарочку!

Дудукін. Із яких тобі?

Шмага. Та вже я постійно один сорт курю.

Дудукін. Які ж це?

Шмага. Чужі!

Дудукін дає йому сигару, яку Шмага загортає в папірець і кладе в кишеню.

Це потім, за сніданком.

Миловзоров. Шмаго, ти не бачив Незнамова? Буде він на репетиції?

Шмага. Хто ж його знає! Я не нянька йому.

Коринкіна. Ви, здається, такі нерозлучні були.

Шмага. Чого на світі не буває! І чоловіки з жінками розлучаються, а не те що друзі.

Дудукін. От чудо, га! Яка кішка між вами пробігла?

Шмага *(поважно)*. Переконаннями не зійшлись.

Коринкіна. Ви не смішіть! Ну, які у вас з Незнамовим переконання?

Дудукін. Справді, Шмаго, щось я в тебе раніше переконань не помічав.

Шмага. Даремно, переконання в мене є тверді. Вчора у мене зовсім несподівано гроші завелися, отак дурні набігли, з вітру.

Миловзоров. Та бачимо, бачимо, що ти в обновці.

Шмага. Моє переконання таке, що треба їх неодмінно пропити скоріше. А ви кажете, що в мене нема переконань. Чим це не переконання? І я переконував Гришку вирушити до трактиру «Зібрання веселих друзів». Але переконання мої не вплинули.

Дудукін. Відмовився? Невже?

Коринкіна. Та це він казки розказує!

Шмага. І не тільки відмовився, але ще й образив мене словесно і мало не завдав образи дією; трошки бог милував. Кінець, Гришка загинув для нашого товариства!

Миловзоров. Для якого?

Шмага. Для «Зібрання веселих друзів». Я втратив кращого свого друга.

Дудукін. Та що з ним сталося?

Шмага. Дуже просто: нитку в житті загубив.

Миловзоров. Як це нитку загубив? Яку нитку?

Шмага. Ну, от іще, яку нитку! У всякого своя нитка. Ти от любовник і на сцені, і в житті, ти свою нитку й тягнеш, і нам треба було свою тягти.

Коринкіна. В «Зібранні веселих друзів»?

Шмага. Звичайно. Як людина нитку загубила, так і пропала. Їй, за встановленим порядком, треба в трактир іти, а вона за філософію. А від філософії нападає на людину нудьга, а гіршого від нудьги нічого бути не може.

Дудукін. Незнамов — і за філософію!.. Дивно.

Коринкіна. Що, його наврочили, чи що?

Шмага. Наврочили.

Коринкіна. Хто ж?

Шмага. Приїжджа знаменитість.

Коринкіна. Та ти брешеш! Іди геть!

Шмага. Ні, це вже певно.

Коринкіна. Миловзоров, це треба взяти до уваги.

Миловзоров. Візьмемо.

Шмага. Кінець... Прощай, голубчику! Нитку загубив.

Миловзоров. А ти не губиш?

Шмага. Ще б пак. Який мені сенс? От я хочу до мецената звернутися, запропонувати послуги.

Дудукін. Дякую. Які послуги, мій друже?

Шмага. Я підозріваю, що у вас є намір почастувати нас, перших сюжетів, сніданком; з цієї нагоди ви мені дасте грошей; а вже я, так тому й бути, прислужусь вам; піду куплю пирогів, ковбаски, ікорки і такого іншого.

Коринкіна. Тільки, будь ласка, не тут.

Шмага. Ну, от іще! Сніданок для перших сюжетів, то ми й підемо туди, де перші сюжети одягаються.

Миловзоров. Куди ж це?

Шмага. Нагору, на горище, в загальну, де статистам бороди наклеюють.

Дудукін. Прислужись, прислужись! Почекай трохи на сцені, я лише побачусь з Оленою Іванівною.

Миловзоров. Та коли побачиш Незнамова, то пошли його сюди.

Шмага *(показує на сцену)*. Та он він!

Дудукін і Шмага виходять.

Коринкіна *(біля дверей)*. Незнамов, зайдіть на хвилину!

Незнамов входить.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Коринкіна. Миловзоров і Незнамов.

Незнамов. Чого вам треба?

Миловзоров. Здрастуй, Гришо!

Незнамов. Здрастуй!

Коринкіна. Чого це ви від нас тікаєте?

Незнамов. Від кого «від нас»?

Коринкіна. Ну, від мене.

Незнамов *(окидаючи її поглядом)*. Та я ніколи при вас і не перебував. Цього щастя удостоєний не був.

Коринкіна. Хто ж винен? Ви самі не хотіли; ви такий неласкавий. Чи не ждете ви, що жінки до вас будуть самі залицятися? Хоч це й буває, але дуже рідко. Треба, щоб ви самі...

Незнамов. Не можу. Я для цієї посади не придатний.

Коринкіна. Для якої?

Незнамов. Ні в пажі, ні в Амішки. Це вже ось їхня справа. *(Показуючи на Миловзорова)*. Чого ж вам треба від мене?

Коринкіна. Ах, та нічого особливого; тільки не будьте таким відлюдком, не цурайтесь нашого товариства. Ну, що вам за товариство Шмага?

Незнамов. Дозвольте, дозвольте! Шмагу не чіпайте. По-перше, він веселий і дотепний, а ви всі нудні; по-друге, він хоч погань, але щирий: він себе за погань і видає; а ви всі, пробачте мені, фальшиві.

Коринкіна. Ах, боже мій, я й не кажу, що ми святі; і в нас є вади: і фальш, і все, що вам завгодно. Та простіть нам їх, як ви прощаєте Шмазі; не судіть нас суворо!

Незнамов. «Простіть, не судіть». Не хочу я ні судити, ні прощати вас; що я за суддя! Я тільки сторонюсь від вас і буду сторонитися тому, що ви одразу ж пошиєте мене в дурні і насміетесь з мене.

Коринкіна. Ах, що ви, що ви!

Миловзоров. Ах, Гриша! Навіщо така недовірливість, мамочко?

Незнамов. В два голоси почали!

Коринкіна. Ви такий милий і водитеся з Шмагою.

Незнамов. Милий? Чи давно? Що це ви мені співаєте? Адже ви мене не любите?

Коринкіна. Тобто... не любила.

Незнамов. А тепер полюбила?

Коринкіна. Ви вже багато чого захотіли! Хіба так просто питають! *(Сміється)*. При свідках я не признаюсь.

Незнамов. Ну, я вас якось без свідків спіймаю.

Коринкіна. Тоді інша справа.

Незнамов. Говоріть ясніше, говоріть просто! Чого вам треба?

Коринкіна. Скажу, скажу... Тільки ж я вас знаю, ви дивак і дуже впертий... Але цього разу, будь ласка, щоб без відмови.

Миловзоров. Так, мамочко, вже зроби ласку.

Незнамов. Та кажіть!

Коринкіна. Я не знаю, як і почати, дуже вже боюсь вас. От бачите, Нил Стратонович запросив нас сьогодні на вечір.

Незнамов. То що ж? Мені що до цього?

Коринкіна. Ні, я боюсь, справді боюсь. Та вже ризикну, будь-що-будь... Так ось: проведіть мене до нього, залишіться з нами на весь вечір і одвезіть мене додому! Та ну, наважуйтесь! Ах, який тюхтій!

Незнамов. Що ви таке вигадуєте!

Коринкіна. Ну, голубчику, ну, милий Незнамов.

Миловзоров. Та який «Незнамов»! Просто Гриша.

Коринкіна. Ну, Гришо! Милий, зроби для мене цю приємність! *(Обнімає і цілує Незнамова).*

Незнамов. Що ви! Що ви! Це що іще за витівки?

Коринкіна. Від душі, голубчику, від душі.

Незнамов. Ну, якщо від душі, то інша річ. А він же? Таж він у вас постійний, незмінний...

Коринкіна. Він іншу даму проводить; та він уже й надокучив мені.

Незнамов. Ну, що ж, будь ласка: я сьогодні вільний. Тільки ж там нудно.

Коринкіна. Ми постараємось розважити вас. Ось це мило! Ось це душка! *(Робить ручкою і виходить за сцену).*

ЯВА П'ЯТА

Незнамов і Миловзоров.

Незнамов. Що це за комедія? Скажи, будь ласка!

Миловзоров. Ніякої комедії, мамочко, все дуже просто.

Незнамов. Та навіщо саме я їй знадобився? Хіба вона не могла взяти когось іншого?

Миловзоров. Кого ж? Із резонерів або коміків? Хіба можна на них розраховувати? Вони й самі не знають, що буде з ними до вечора. А може, мамочко, це жіноча примха. Їм часто спадає на думку те, на що й не сподіваєшся.

Незнамов. Примха? Не люблю я примх.

Миловзоров. Ах, мамочко, та хіба бувають жінки без примх?

Незнамов. А ти ж звідки це знаєш? Чи багато ти жінок бачив? І яких? Ти судиш про жінок по водевілях, де в них, після кожного слова, усмішка до глядача і куплет. Що це сьогодні в Нила Стратоновича?

Миловзоров. Нічого особливого. Буде бомон і актори; все свої люди; Кручиніна буде.

Незнамов. Кручиніна? Чому ж ти мені раніш не сказав?

Миловзоров. Та про що говорити! Що тут незвичайного?

Незнамов. А як ти гадаєш: Кручиніна звичайна жінка чи ні?

Миловзоров. Актриса, от і все.

Незнамов. Але актриса — звичайна?

Миловзоров. Публіці подобається.

Незнамов. А тобі?

Миловзоров. Кажуть, Сара Бернар краща.

Незнамов. Кажуть! А сам ти вже ні очей, ні розуму не маєш? Ну, то я тобі скажу; вона і артистка незвичайна, і жінка незвичайна.

Миловзоров. Артистка — хай і так! Ну, а жінка... *(Посміхнувся і знизує плечима).*

Незнамов *(суворо)*. Що «жінка»? Доказуй!

Миловзоров. Я думаю, така ж, як і всі.

Незнамов. Адже ти мене знаєш; я на похвали не дуже щедрий; а я тобі ось що скажу: я тільки раз поговорив з нею, і всі наші вибрики, молодецтво, хвацтво, удаване презирство до людей здалися мені такими дрібними й жалюгідними, і сам я собі здався таким нікчемним, що хоч крізь землю провалитись. Ми при ній і розмовляти не повинні! А стояти нам, дурникам, мовчки, схиливши голову, та ловити, як манну небесну, її лагідну, розумну мову.

Миловзоров. Ні, я з усіма розв'язний.

Незнамов. О, нещасний!

Миловзоров. Адже ж це філософія, мамочко!

Незнамов. Замовкни! Вважай так, що ти не чув моїх слів, що я з отією стіною розмовляв. Ти не знаєш, чи довго Кручиніна тут пробуде?

Миловзоров. Я гадаю, що вона скоро поїде.

Незнамов. Чому?

Миловзоров. Та так; виявились деякі обставини, старі грішки.

Незнамов. Я тобі наказую говорити про цю жінку з пошаною. Чуєш?

Миловзоров. Я б радий говорити з пошаною, якщо тобі це приємно, але всіх мовчати не примусиш; я повторюю тільки чужі слова.

Незнамов. Ви самі ж вигадали якусь гидоту та й роздзвонюєте скрізь. Я вас знаю, ви на це здатні. Ти скажи всім, що я кривдити її не дозволю, що я за неї...

Миловзоров. Приб'єш? Від тебе, мамочко, тільки цього і жди.

Незнамов. Ні, не приб'ю...

Миловзоров. Не приб'єш, помилуєш?

Незнамов. Я вб'ю на смерть.

Миловзоров *(злякано)*. Ну, от, мамочко! Як же можна з тобою розмовляти? Ну тебе! Облиш мене, не питай. Я піду.

Незнамов. Ні, стривай! Ти почав, то доказуй! Тільки кажи правду, лише правду!

Миловзоров. Ось ти сам, мамочко, примушуєш; а почну я говорити, то ти знову...

Незнамов. Ні, кажи, кажи! Мені треба знати все. Від цього залежить... Не зрозумієш ти, ось чого я боюсь. Адже я круглий сирота, кинутий у вир безсердечних людей, які гризуться за шматок хліба, за карбованець продають один одного; і раптом я зустрічаю співчуття, ласку — і від кого ж? Від жінки, якої слава гримить, з якою всякий вважає за щастя хоч поговорити! Чи повіриш ти, чи повіриш, я вчора вперше в житті бачив ласку матері!

Миловзоров. Мамочко, це захоплення. Ти, Гришо, закоханий?

Незнамов. Ні, я бачу, що з тобою говорити неможливо. Та вилізь ти зі свого блазенського амплуа хоч на хвилину! Це не любов, це благоговіння!

Миловзоров. Ти кажеш, що вперше пізнав ласку матері? Ось у цьому ти й помиляєшся.

Незнамов. Що таке? Що за нісенітниці ти верзеш?

Миловзоров. Любов матері ти можеш шукати де завгодно, тільки не в неї.

Незнамов. Не випробовуй ти мого терпіння!

Миловзоров. Її головним чином і обвинувачують в тому, що вона кидає своїх дітей.

Незнамов. Як кидає?

Миловзоров. Ось тут, наприклад, кілька років тому вона кинула свою дитину напризволяще і поїхала з

якимсь паном. Та, кажуть, це бувало з нею і не один раз.

Незнамов. Хто ж її обвинувачує?

Миловзоров. Та всі, мамочко. Та чого кращого! Спитай у Нила Стратоновича, він говорив з нею про ці речі, і вона сама йому призналася.

Незнамов. Стривай, стривай! Це неможливо: ні, це на неї не схоже. У неї в голосі, в розмові, в манері така щирість, така сердечність.

Миловзоров. А ти й розтав, розквасив губи? Актриса, хороша актриса.

Незнамов. Актриса, так... та я все ж тобі не вірю...

Миловзоров. Я й запевняти не буду; як хочеш!

Незнамов *(замислюється)*. Актриса! Актриса! То й грай на сцені. Там за добре удавання гроші платять. А грати в житті з простими, довірливими серцями, яким гра не потрібна, які правди просять... за це карати треба... нам обман не потрібний! Нам подавай правду, щиру правду! Актриса! *(Замислюється)*. Де Шмага?

Миловзоров. Нагорі, в прибиральні горілку п'є.

Незнамов. Хороше це діло. О, як би я хотів, щоб усе це виявилось дурницею!

Миловзоров. А якщо правда?

Незнамов. Ну, тоді я зумію покарати себе за дурну довірливість; та й ще декому дістанеться! *(Виходить)*.

Входить Коринкіна.

ЯВА ШОСТА

Миловзоров, Коринкіна, потім Кручиніна.

Коринкіна. Вийди! Сюди йде Кручиніна, вона хоче відпочити. Як Незнамов?

Миловзоров. Подіяло.

Коринкіна. Ось тому він і вийшов, як у воду опущений. Отже, ввечері буде спектакль.

Миловзоров. Так, цей вечір буде з фіналом; Незнамов ефекти завжди на закінчення приберігає. *(Виходить)*.

Входить Кручиніна.

Коринкіна. Прошу! Я їду. Вже пробачте, у нас всі прибиральні погані! У моїй хоч відпочити можна; а в інших повернутись ніде.

Кручиніна. Так, у мене незручно і дме дуже.

Коринкіна. Тут все-таки і знайомих прийняти можна.

Кручиніна. Мені нікого.

Коринкіна. Хто зна! Адже в нас завжди на сцені публіка товчеться; буває, що й зайде хто-небудь! Ну, до побачення у Нила Стратоновича! За вами Миловзоров заїде.

Кручиніна. Так, я вже просила його.

Коринкіна подає руку і виходить. Кручиніна сідає до стола, виймає роль і читає. Входить Муров.

ЯВА СЬОМА

Кручиніна і Муров.

Кручиніна обертається, встає з стільця і на уклін Мурова мовчки кланяється.

Муров *(з посмішкою)*. Муров, Григорій Львович! Честь маю представитись. *(Вклоняється)*. Я вчора двічі заїздив до вас у готель, але не мав щастя заставати. Позавчора я був у театрі; говорити про те враження, яке ваша гра справляє на глядачів, я не буду. Це вам і без мене відомо, але я вражений був ще надзвичайною подібністю, яку ви маєте з однією жінкою, мені колись знайомою.

Кручиніна. Що ж вам потрібно?

Муров. Я бажаю знати, помиляюсь я чи ні. Театральне освітлення, рум'яна, гримування — усе це так змінює фізіономію, що можна знайти подібність і там, де її нема.

Кручиніна. Ну, от я тепер без гриму. Що ж ви бачите?

Муров. Я вражений ще більше. Такої гри природи не може бути. Коли дивишся на вас, або треба не вірити очам своїм, або, пробачте, не можна втриматися від запитання.

Кручиніна. Питайте.

Муров. Ви Любов Іванівна Отрадіна?

Кручиніна. Так, я Любов Іванівна Отрадіна.

Муров. Але звідки ви з'явились, де ви були досі, що робили, як поживали?

Кручиніна. Я так гадаю, що вам цього нічого знати не треба, тому що вас це ніяк не стосується.

Муров. Але звідки ж у вас це ім'я? Чому ви з'явилися сюди під чужим прізвищем?

Кручиніна. Я пішла на сцену, почала нове життя, тому й змінила прізвище; це звичайно так робиться. Я взяла ім'я й прізвище своєї матері. Ви закінчили ваші запитання?

Муров. Ви хочете швидше спекатися мене, припинити розмову і показати мені двері?

Кручиніна. Ні, я жду, коли ви скінчите запитувати.

Муров. Я скінчив.

Кручиніна. Ну, тепер я вас спитаю. Де мій син, що ви з ним зробили?

Муров. Адже ж я вам писав, що він помер. Хіба ви мого листа не одержали?

Кручиніна. Ні, одержала; але ви мене обдурили. Він видужав, і коли ви писали мені про його смерть, він був живий.

Муров. Якщо ви це знали, чому ви не приїхали і не забрали його?

Кручиніна. Я дізналася тільки вчора. А тоді я не могла приїхати, я була дуже хвора; мене повезли напівмертву. Ви це знали добре. Навіщо ви мене обдурили?

Муров. Один вчинок завжди тягне за собою інший. Я боявся, що ви повернетесь, почнуться розмови, можуть дійти до моєї дружини і одразу ж посварити нас.

Кручиніна. Ну, це однаково; справу скінчено. Куди ви поділи мою дитину? Кажіть тільки правду, я сама дещо знаю.

Муров. Ми знайшли дуже добрих, заможних людей; я їм передав сина своїми руками і, віддаючи, надів той медальйон, який ви мені залишили.

Кручиніна. То він цілий, він у нього? Там його золоте волосся, туди я й записку вклала.

Муров. Яку записку?

Кручиніна. Так, маленьку. Я записала день його народження.

Муров. І більше нічого?

Кручиніна. Вже тепер не пам'ятаю.

Муров. Я цього не знав; я думав, що це так, золота дрібничка, що не становить ніякого документа. Ну, та це однаково. Добрі люди обіцяли мені ніколи не знімати з

нього медальйона. Вони, мабуть, вважали його якимсь талісманом або амулетом, що має таємничу силу, або ладанкою, яку надівають дітям від грижі.

Кручиніна. Що ж далі!

Муров. Вони його ростили, вчили, виховували, а самі багатіли. Розширили свою торгівлю, завели в кількох губернських містах великі крамниці, збудували собі великий дім, уже не пам'ятаю добре де — в Сизрані, Ірбіті чи в Самарі; ні, здається, в Таганрозі, і переїхали туди жити.

Кручиніна. Чи давно це було?

Муров. Років з вісім тому.

Кручиніна. А потім ви мали про нього відомості?

Муров. Ні. Вони просили мене припинити всі стосунки з ними. Ми, мовляв, виховали його, він носить наше прізвище і буде нашим спадкоємцем, то вже дайте нам спокій. Та й справді, якщо міркувати тверезо, чого кращого можна ждати для дитини без імені. Я міг цілком заспокоїтись: його доля щаслива.

Кручиніна. Прізвище цього купця?

Муров. Я вже забув. Чи то Іванов, чи то Перекусихін; щось середнє між Івановим і Перекусихіним, здається, Подтоварников. Якщо хочете, я можу зібрати довідки. Сьогодні я побачу одного приїжджого, який знає всіх купців у всіх низових містах, і сьогодні ж передам вам. Адже ви будете в Нила Стратоновича?

Кручиніна. Так, буду.

Муров. Можна сказати вам ще кілька слів, ви дозволите?

Кручиніна. Кажіть!

Муров. За прикрість, якої я вам завдав, я був покараний жорстоко, покійниця дружина моя зуміла з мого життя зробити безперервну муку. Та я все ж не згадаю її поганим словом: цю кару я заслужив, і притому ж вона залишила мені величезне багатство. Після мого безрадісного життя, коли я знову побачив вас, давня пристрасть запалала в мені. Адже я не юнак, не перебільшую своїх почуттів і навчився зважувати слова; якщо я кажу, що запалала, то, значить, справді запалала, й іншого слова для виявлення мого почуття нема. Тут тільки я зрозумів, яке щастя я втратив; це щастя таке велике, що я не зупинюсь ні перед якими жертвами, щоб повернути його. Ви перемогли мене, розбили остаточно. Я прошу пощади, прошу миру. Укладімо мир! Я переможений, ви маєте

право диктувати мені умови; я прийму їх з покорою, без заперечень.

Кручиніна. Як гірко це чути! Ви зовсім не цінили свіжого молодого почуття простої люблячої дівчини і готові принижуватись перед жінкою уже літньою, душа якої вже охолола, через те тільки, що вона має славу!

Муров. Але, Любо, невже не залишилось у тобі жодної іскри колишнього почуття?

Кручиніна. Тут нема Люби; перед вами Олена Іванівна Кручиніна.

Муров. Твоє почуття було таке багате любов'ю, таке щедре!

Кручиніна. Я розучилася розуміти такі слова.

Муров. Пробачте! Я знав жінку; тепер переді мною актриса. Я буду говорити інакше. Чи не воліли б ви відвідати мене в моєму маєтку? Чи не воліли б ви залишитися там і бути господинею? Нарешті, чи не воліли б ви бути пані Муровою?

Кручиніна. На всі ваші запитання я буду відповідати теж запитанням. Де мій син? І доки я його не побачу, іншої розмови між нами не буде. Мені час на сцену. *(Виходить).*

Муров. До побачення. *(Іде за Кручиніною).* Я терплячий і надії не втрачаю ніколи. *(Виходить).*

Входить Незнамов, похмурий, зупиняється біля дверей і пильно дивиться на сцену.

ЯВА ВОСЬМА

Незнамов, потім Шмага.

Незнамов *(біля дверей).* Шмаго, Шмаго, іди сюди! Іди сюди, кажуть тобі!

Шмага *(за дверима).* «Бити не будеш?»

Та не буду, дуже мені потрібно об тебе руки бруднити!

Шмага входить. Незнамов бере його за комір.

Говори, говори! Чого там шепочуться, що говорять про мене?

Шмага. Чекай, не души! Відпусти на хвилину, дай дихнути! Все скажу, всю правду скажу.

Незнамов *(випускаючи з рук Шмагу).* Ну, кажи.

Шмага. Що говорять? Та говорять дурниці.

Незнамов. Це я знаю.

Шмага. А коли знаєш, за що ж сердишся?

Незнамов. Та ти не розводься, а кажи, що чув.

Шмага. Та я, признатись, і не слухав. Навіщо слухати? Адже, крім дурниць, я від них нічого не перейму, а цього у нас і дома багато.

Незнамов. Та вони щось згадували мене й Кручиніну і шептались.

Шмага. Та чи пошепки, чи вголос дурниці говорити — хіба це не однаково?

Незнамов. Таж вони сміються. Це жахливо, це нестерпно! Адже ж принаймні з мого боку було щире, глибоке почуття, і навіщо я розповів!

Шмага. Ну, отож-бо воно й є.

Незнамов. І цей вечір у Нила Стратоновича, про який вони клопочуться! Чи нема тут інтриги, чи нема якоїсь підлоти? Чи не хочуть вони глумитися з жінки, яка заслуговує всякої пошани?

Шмага. Пошани, ти кажеш?

Незнамов *(вхопившись за голову)*. Ах, та я й сам не знаю, пошани чи презирства?

Шмага. А не знаєш, то не водись ні з ними, ні з нею.

Незнамов. Чекай! Уяви собі, що людина бідна, найбідніша, яка за все життя не бачила в руках ні шеляга, знайшла раптом купу золота...

Шмага. Кращого нічого бути не може!

Незнамов. Почекай! І раптом ця купа виявляється сміттям. Що тоді?

Шмага. Так, коли людина жадібна і золото дуже милим їй здається, то після такого перетворення вже вона неодмінно зачепить петельку на цвяшок та й почне вправляти туди свою шию.

Незнамов. Ну, то слухай!

Шмага *(махнувши рукою)*. Філософія почалась. Ні, Гришо, ні, ти мене своєю філософією не томи, не муч!

Незнамов. Але ж є різниця між добром і злом?

Шмага. Кажуть, є якась маленька; та не наша це справа. Ні, ти мене філософією не діймай! А то я занудьгую так, як ти. Підемо краще в «Зібрання веселих друзів».

Незнамов. О варвари! Що вони роблять з моїм серцем! Та вже хтось мені відповість за мої страждання: або вони, або вона.

Ідуть до дверей.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Місячна ніч. Майданчик у великому панському саду, оточений старими липами; на майданчику лави й столики ясенові, на чавунних ніжках; на сцену виступає тераса великого будинку, біля тераси рабатки з квітами і виткими рослинами. На терасу з будинку скляні двері і кілька вікон; в будинку повне освітлення.

ЯВА ПЕРША

На одній лавці сидять Незнамов і Миловзоров, на другій — Шмага; він дивиться то на місяць, то навколо, зітхає й прибирає різні пози.

Миловзоров. Що це ти, Шмаго, зітхаєш? Чим незадоволений, мамочко?

Шмага. На місяць серджуся.

Миловзоров. За що?

Шмага. Навіщо він на мене дивиться? І який дурний вираз! Точнісінько круглолиця, сита селянська дівка, яка стоїть біля воріт, невідомо чому рада, скалить зуби і на весь рот посміхається.

Миловзоров. Ти, мамочко, не розумієш поезії, а я сиджу і про себе думаю: яка ніч!

Шмага. От би гарно в таку ніч...

Миловзоров. По Волзі кататись?

Шмага. Ні, в трактирі сидіти.

Миловзоров. Ну, що за дурниці! У трактирі добре зимою. Надворі хуга або мороз, квартири у нас здебільшого вогкі або холодні; в трактирі світло й тепло.

Шмага. І весело.

Миловзоров. Ну, а влітку там задушливо, мамочко.

Шмага. А ти накажи вікно відчинити; от тобі і повітря, і поезія! Місяць дивиться просто тобі в тарілку; під вікном бузок або липа цвіте, померанцем пахне...

Миловзоров. Це від липи?

Шмага. Ні, від графина, що на столі стоїть. Півні співають, яких засмажити ще не встигли.

Миловзоров. Півні! Проза, мамочко! Ти, мабуть, хотів сказати: солов'ї.

Шмага. Та це вже по грошах дивлячись: багато грошей, то й до солов'їв просидиш, а мало, то тільки до півнів. Соловей світанок оспівує, поспіва, поспіва увечері, та потім знову на світанку затьохкає; а півень північ

знає, це наш хронометр. Як закричить, значить, наш брате, злидарю, іди з трактиру, а то наженуть. *(Дивиться на місяць і зітхає)*. Ні, от мука, я вам скажу! Ми, як бачите, до багатого пана в гості приїхали! А навіщо, питається! Природою милуватись? Сиди та дивись на місяць, як вовк у зимову морозяну ніч. Таж і вовк подивиться, подивиться та й завиє так жалібно. Давай, Гришо, завиємо на два голоси! Ти вий, а я підвивати буду з різними переливами; може-таки господар і здогадається.

Незнамов. Тобі, видно, не дуже погано; ти ще жартувати можеш, а мені, брате, кепсько.

Шмага. Ну, і мені не легше.

Незнамов. Ти доберешся до буфету, у тебе й минеться твоє горе.

Шмага. А тобі хто ж заважає?

Незнамов. Мені цей засіб не поможе; мабуть, ще гірше стане.

Миловзоров. Ну, не кажи, мамочко!

Шмага. А ти спробуй, дивак, спробуй!

Незнамов. Не просп; бо й так, здається, спробую.

Шмага. Що ж це таке, справді! Накликав чоловік гостей, а розважити їх не вміє.

Миловзоров. Ну, це вже ти даремно, мамочко. Нил свою справу знає. Солідні люди в нього грають в карти, молоді розмовляють з дамами.

Шмага. А актори?

Миловзоров. Чим же акторів розважати? Вони самі повинні розважати товариство.

Шмага. То ти спершу нас настрой, як слід, піднеси тон, додай фантазії; тоді ми й почнемо розважати товариство.

Миловзоров. Всьому своя черга, мамочко. Тепер чай п'ють; ти не хочеш чаю?

Шмага. Ні, це вже самі їжте! *(Зітхає)*.

Входить Коринкіна.

ЯВА ДРУГА

Незнамов, Миловзоров, Шмага і Коринкіна.

Коринкіна. Панове, що ж ви цураєтесь товариства? *(До Незнамова)*. А ви чого набурмосені сидите; чому не йдете до нас?

Незнамов. Навіщо я вам знадобився?

Коринкіна. Кручиніна вже двічі про вас питала. Вона дуже гарної про вас думки.

Незнамов. Та чи гарної, чи поганої, мені байдуже. Я взагалі не люблю, коли про мене говорять. Ах, дали б ви вже мені спокій. Ніби у вас нема іншої розмови!

Коринкіна. Та що ви за недоторканий! Вже і хороше про вас не смій говорити. Кручиніна вважає, що у вас талант є і багато душі.

Шмага. Ну, душа для актора, мабуть, що й зайва.

Миловзоров. Для коміків це так; але є й інші амплуа.

Шмага. Та ось ти щодня любовників граєш, щодня в коханні признаєшся; чи ж багато у тебе її, душі?

Миловзоров. Я вважаю, що для тутешньої публіки досить, мамочко.

Шмага. Для публіки досить, а для домашнього вжитку, брат, мало.

Незнамов. Хотів би я знати, як справжні великі артисти у звичайному житті себе поводять? Невже так само прикидаються, як на сцені?

Коринкіна. Напевне. Багато треба досвідченості, багато треба пожити на світі, щоб навчитись відрізняти справжнє почуття від підробленого.

Незнамов. То, виходить, треба ждати, доки постарієш? А до того часу всі будуть тебе обманювати та дурнем звати. Щиро вам дякую. Краще зовсім не вірити нікому.

Коринкіна. Та, мабуть, що так.

Шмага. Душа таки у Незнамова є, це правда; та от біда, тями у нього мало; не знає він, куди її подіти, на що її витрачати.

Незнамов. Це ти правду кажеш.

Шмага. А от я хочу дізнатися, чи є у вас душа, Ніно Павлівно?

Коринкіна. Це що ще за дурість?

Шмага. Я згоден, що мене, актора Шмагу, можна в порядний дім і не впускати; ну і не пускайте, я не ображусь. Та коли впустили і тим більше запросили, то треба взяти до уваги, як я живу і які мої звички. Якщо у вас є душа, то розпорядіться...

Коринкіна. Розумію, розумію. У мене є душа, я вже давно розпорядилась. Я тому й прийшла, щоб запросити вас.

Шмага. Прийшли з такою приємною звісткою і мовчите досі! Ну добре, що я не помер від нетерпіння, а то могла б виникнути кримінальна справа. *(Підходить до Незнамова)*. Гриша! Кинь філософію, ходімо! Що нам природа: ліси, гори, місяць? Адже ж ми не дикі, ми люди цивілізовані.

Незнамов. Справді, друже, нудно! Ну, ходімо, цивілізований чоловіче. Ходімо в буфет! Ходім туди, куди веде мене моя нужденна доля!

Коринкіна *(до Миловзорова, тихо)*. Здається, він в ударі. Підігрійте його гарненько!

Миловзоров. Постараюсь.

Ідуть усі до будинку. Назустріч їм виходять Кручиніна і Дудукін.

ЯВА ТРЕТЯ

Незнамов, Миловзоров, Шмага, Коринкіна, Кручиніна, Дудукін.

Кручиніна. Куди ж ви, панове? Чи не від мене ви тікаєте?

Коринкіна. О ні; вони зараз же повернуться; я їх до вас приведу.

Шмага. Бувають у житті артиста хвилини, коли він стрімголов спішить до своєї мети, ніби з лука стріла. Зупинити його — марна праця!

Кручиніна. Коли ж ці хвилини бувають?

Шмага. Коли загримлять ножами і виделками і скажуть: закуска готова.

Незнамов. Ходімо! Годі тобі блазня вдавати!

Коринкіна, Незнамов, Миловзоров і Шмага заходять в дім.

Дудукін. Коли Шмага почне говорити про закуску, то до пафоса доходить; він збуджує апетит; ми через те його й запрошуємо.

Кручиніна. Так, це теж свого роду талант; та навряд чи потрібно заохочувати такі здібності.

Дудукін. Що ж робити? Життя в нас, в провінції, нудне дуже, то будеш радий і Шмазі. Адже я не проповідник; у мене правило: живи сам і жити давай іншим. Ви ще не занудьгували у нас, не надокучило вам?

Кручиніна. Та де ж веселіше? Скрізь те ж саме. Але звідси все ж мені треба виїжджати скоріше.

Дудукін. Чому ж це?

Кручиніна. Занадто багато хвилювань я зазнаю; тут все нагадує мені моє сумне минуле.

Дудукін. Минуле час забувати.

Кручиніна. Та вже я було й почала забувати, та ось потрапила випадково на батьківщину, все й ожило в моїй пам'яті.

Дудукін. Забудьте, забудьте! Час вам користуватися своєю славою, своїми успіхами, час заспокоїтись на лаврах.

Кручиніна. І рада б я заспокоїтись, та не дають. Я мало не вмерла вчора.

Дудукін. Невже? Що ж сталося?

Кручиніна. Виявилось, що мене було обдурено якнайжорстокіше. Коли мені писали, що мій син помер, він був живий, він видужав. Його віддали комусь в годованці.

Дудукін. Кому ж?

Кручиніна. Нічого не відомо, ніхто не знає. У кого тільки можна було спитати, я питала. Дехто пам'ятає, що справді були якісь приїжджі купці чи міщани, а хто говорить, що й пани, які взяли дитину і виїхали; а куди — ніхто не знає. Так і слідів не залишилось.

Дудукін. Де ж тепер сліди шукати! Кому дитина перешкоджала, кому треба було її заховати, то вже, повірте, заховали добре.

Кручиніна. То ви думаєте, що це зроблено навмисне, що його хотіли збути з рук?

Дудукін. Не маю сумніву. Бо навіщо ж було писати вам, що він помер?

Кручиніна. Так, звичайно. Ну, от бачите... А ви все радите заспокоїтись.

Дудукін. Та й думати про одне і те ж саме — що хорошого! Користі ніякої не буде, нічого не придумаєте, а збожеволіти можна.

Кручиніна. Так, можна, можна: я тепер розумію, що навіть легко збожеволіти.

Дудукін. А ви звіртесь на долю! Якщо судилося вашому синові знайтись, то він знайдеться.

Муров з'являється на терасі.

А поки що будемо жити і веселитись! Життя на радість нам дано.

Входить Муров.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Кручиніна, Дудукін і Муров.

Муров. Там останній робер скінчили: нова партія підбирається.

Дудукін. Пробачте! Я побіжу посадовлю панів, які грають, і зараз же повернусь. *(Виходить).*

Муров. Ви мені дозволите поговорити з вами?

Кручиніна. Ви маєте щось повідомити мені?

Муров. Маю; але, на жаль, звістка не зовсім приємна.

Кручиніна. Нічого, говоріть! Я приємними звістками не розбещена.

Муров. Я бачив людину, про яку недавно говорив вам.

Кручиніна. Про що ж ви дізнались від неї?

Муров. Що цей купець Простоквашин...

Кручиніна. Ви, здається, говорили: Іванов?

Муров. Я тоді помилився, а потім згадав. Так ось що: купець Простоквашин разом із годованцем своїм, років три чи чотири тому, поїхали в Астрахань у своїх торговельних справах; обидва там захворіли якоюсь заразною хворобою і померли.

Кручиніна. Якщо це й правда, то залишилась вдова. Краще б уже вам сказати, що всі померли.

Муров. Ні, як можна! Чого їй помирати? Даруйте! Вдова залишилась, неодмінно залишилась.

Кручиніна. Де ж вона, що ж вона?

Муров. А вона, певне, з горя, вийшла заміж за молодого чоловіка, за свого прикажчика.

Кручиніна. Як його прізвище?

Муров. Це невідомо; а втім, легко дізнатись: варто спитати, за кого вийшла заміж вдова-купчиха Непропьокіна.

Кручиніна. Ви тільки-но сказали, що прізвище цього купця Простоквашин, а тепер уже Непропьокін?

Муров. Як, невже? А втім, сперечатись не смію; я дуже часто плутаю прізвища.

Кручиніна. Тепер ще запитання: в усьому тому, що ви мені говорили раніше і тепер, є хоч трохи правди?

Муров *(сміється).* Питання категоричне! Не сумнівайтесь! Є!

Кручиніна. Що ж саме?

Муров. Що син ваш помер, що його давно нема на світі і час забути всю цю справу.

Кручиніна. Забувайте, я вам не заважаю.

Муров. Ні, я вам раджу. Займатись своїм ділом артистичним, воно ж у вас іде так успішно. Ви не сімнадцятирічна дівчинка; вам уже час кинути сентиментальність, час мати розум і дивитись на життя серйозніше.

Кручиніна. Як ви насмілюєтесь давати мені поради?

Муров. Ви мене самі змусили. Ви тут їздите по місту, розпитуєте, знайшли якусь недоумкувату стару... Чи приємно мені це — подумайте! Я один з найбільших землевласників, у нас незабаром вибори, я балотуюсь на значну посаду, а ви тут заводите плітки; так і жди якогось скандалу.

Кручиніна. Та яке мені діло до вас? Я шукаю свого сина; мені заборонити ніхто не може.

Муров. От що! Я ще раз пропоную вам кинути всю цю мелодраму і примиритись зо мною на найвигідніших для вас умовах. А коли не хочете, то принаймні виїжджайте звідси.

Кручиніна. Я не хочу ні того, ні того. Я зобов'язана зіграти тут ще два спектаклі, і зіграю їх, і виїду тоді, коли мені забажається.

Муров. Зобов'язані! Що це за зобов'язання? Гроші тутешні, чи що, вас дуже приваблюють? То я вам заплачу, заплачу й антрепренерові.

Кручиніна. Ви вже заплатили мені злом за добро, а за зло, яке ви мені заподіяли, у вас не вистачить статків заплатити мені. Я не така багата, як ви, а готова заплатити що завгодно, щоб тільки не бачити вас, щоб ви не зустрічались мені ніколи. Я уникала вас, ви самі мене знайшли.

Муров. От бачите, я б для вас і даром виїхав звідси, без всякої плати, та мені не можна. Я тутешній житель, тут всі мої інтереси, а у вас що тут? Самі лише фантазії. Та фантазувати можна і в усякому іншому місті. Послухайте, не сваріться зі мною! Для вас це буде невигідно: я людина сильна, у мене велика партія.

Кручиніна. Я не боюсь вас. Я знаю, що ви здатні на все; але гіршого за те, що ви зробили, вам уже не придумати.

Муров *(знизуючи плечима)*. Ну, як хочете.

Входить Дудукін.

ЯВА П'ЯТА

Кручиніна, Муров і Дудукін.

Дудукін. Ось я й знов біля ваших ніг. Чи не бажаєте ви погуляти в саду?

Кручиніна. Ні, тут холоднувато. Я піду в кімнати. Не проводжайте мене, я й сама дорогу знайду.

Дудукін. Ну, як зволите.

Кручиніна виходить.

Муров. Нил Стратонович, скажіть, будь ласка, цей молодий актор, якого я тільки-но у вас бачив, має здібності?

Дудукін. Так, здається. Шкода тільки, що повчитись йому ні в кого, зразків не бачить, так і засяде в провінції. А тепер би і вчитись, поки молодий.

Муров. Ну, на вигляд він не дуже молодий.

Дудукін. Безладне життя, п'янки, безсонні ночі їх рано зістарюють.

Муров. А як ви гадаєте, скільки йому років?

Дудукін. Та років двадцять з чимось, ніяк не більше.

Муров. Не може бути. Йому, я гадаю, під тридцять.

Дудукін. Чому ви спитали про нього?

Муров. Та вже надто він веде себе розв'язно, голосно говорить, висловлюється рішуче.

Дудукін. Ну, то вже даруйте! Це їх манера, тримати себе не вміють.

Муров. Альтанку ви перебудували?

Дудукін. Перебудував. І естраду для музикантів збудував.

Муров. А хто він, цей артист, і звідки?

Дудукін. Прізвище його Незнамов; а звідки він — хто ж його знає. Та чого це він вас цікавить?

Муров. Ні, я так спитав. В нього щось таке є. Як видно, він не простого походження.

Дудукін. Ну, походження свого він і сам не знає.

Муров. Даремно ви їх пускаєте.

Дудукін. З ними якось веселіше. Та кому ж вони заважають? Я не знаю, зі мною вони завжди дуже ввічливі.

Муров. З вами, цього не досить. Треба, щоб вони з усіма були ввічливими. Я йому зауважив, що раніш молоді люди були набагато чемніші до старших, а він мав

зухвальство заперечувати. «Мабуть,— каже,— старики раніш були розумніші й поважніші». Дурна відповідь. То ви говорите, що йому років двадцять?

Дудукін. Так, біля цього.

Муров. Ви ставок вичистили?

Дудукін. Вичистив і риби напустив, тепер не впізнаєте.

Муров. Цікаво поглянути.

Дудукін. Ходімо.

Ідуть в глиб саду.

З будинку виходить Коринкіна, за нею Миловзоров.

ЯВА ШОСТА

Коринкіна й Миловзоров.

Миловзоров. Куди ви поспішаєте?

Коринкіна. Треба сказати кілька слів Нилу Стратоновичу.

Миловзоров. Ще встигнете.

Коринкіна. Та що з тобою, в ніжному настрої, чи що?

Миловзоров. Є такий гріх; тепер я і ніжний, і красномовний, і розумний, здається, а ви від мене тікаєте.

Коринкіна. Ну, та мало чого! Ти уяви, що мені тепер не до тебе. Що Незнамов, все скромничає?

Миловзоров. Ні, прорвало. Вони зі Шмагою так і не відходять од столу. Навколо їх зібралось велике товариство; Шмага сипле дотепами, а Незнамов кожного, хто хоч трохи зазнається, здумає говорити згорда або покепкувати з них, так і ріже, як бритвою. А навколо них публіка так і гримить. У них там такий бенкет, що ну, розлий-море. Той каже: «Зо мною, пане Незнамов, випиймо...» Інший каже: «Зо мною». А Шмага тільки примовляє: «І я з вами за компанію».

Коринкіна. Однак я тут балакаю з тобою, а мені треба бачити Нила Стратоновича.

Миловзоров. Та он він, здається, сюди йде. Кручиніна разів зо два виглядала в їдальню; почує монологи Незнамова і назад.

Коринкіна. Треба послати до неї Нила Стратоновича, а то вона поїде, чого доброго. Я вже помітила, що вона нудьгувати починає.

Входить Шмага.

ЯВА СЬОМА

Коринкіна, Миловзоров і Шмага.

Шмага. Ось тепер втішатись природою можна. Тепер і місяць розумніше дивиться.

Миловзоров. А Незнамов де?

Шмага. Все там же.

Миловзоров. Чого ж це ти, мамочко, його залишив?

Шмага. Піди ти до нього, якщо в тебе охота; він хоч і друг мені, а в такі хвилини я намагаюсь триматися віддалік.

Миловзоров. Друг, а боїшся; нічого сказати, хороший, мамочко!

Шмага. Ну, спробуй, піди! Он він іде; хочеш, нацькую?

Миловзоров. Ні, ні, мамочко, облиш, будь ласка, облиш!

Входить Незнамов.

ЯВА ВОСЬМА

Коринкіна, Миловзоров, Шмага і Незнамов.

Незнамов *(до Коринкіної)*. А! Ви тут!

Коринкіна. Тут. Де ж мені бути накажете?

Незнамов. Та мені однаково. А все ж я вас кохаю, я закоханий у вас.

Коринкіна. Уклінно дякую.

Незнамов. А ви мене кохаєте?

Коринкіна. А ви як гадаєте?

Незнамов. Та як гадати? Звідки я знаю.

Коринкіна. Догадайтесь!

Незнамов. Ну, от іще, дуже треба мені догадуватись. Кажіть просто, начистоту!

Коринкіна. Як же, дожидайтесь! Та чому ви так зо мною розмовляєте?

Незнамов. А чому ж не розмовляти?

Коринкіна. Та не смієте, от і все!

Незнамов. Сміти, скажімо, я смію. А чи знаєте, адже ви краща, ніж я про вас думав.

Коринкіна. А що ж ви про мене думали?

Незнамов. Питаєте?

Коринкіна. Так, питаю.

Незнамов. Я думав, що ви вже зовсім нічого не варті; так, все одно, що ніщо.

Коринкіна. Ах, боже мій! Скажіть на милість! По-перше, шановний добродію, ви ще дуже молоді, щоб розбиратися і цінити людей; ви ще хлопчисько...

Незнамов. Так, це по-перше, а по-друге, що? По-друге то й не скажете. Хочете, я навчу?

Коринкіна. Не потребую.

Незнамов. Адже ж не скажете. Жінка, коли розсердиться, то уявляє, що може наговорити страх як багато гірких істин. Почне урочисто: «По-перше», та в п'яти словах все й викаже; далі змісту й не вистачає. По-друге, по-третє, а сказати й нічого.

Коринкіна. Ах, який противний!

Незнамов. Але й тут вони не розгублюються. Коли в них ні слів, ні розуму не вистачає, то вони лаятись починають. А по-друге скажуть: ти дурень, нечема. Так, чи що?

Коринкіна. Саме так. А по-друге, ти нечема!

Незнамов. От за це мерсі! Як ви натурально сердитесь, це добре.

Коринкіна. Коли вдруге будете подібні дурниці говорити, то буде ще натуральніше: я такого заліплю...

Незнамов. А чого ж вдруге, а не тепер?

Коринкіна. Не хочу, от і все.

Незнамов. Ні, будь ласка! Ну, я вас прошу. Ну, що вам, важко? Адже — труд невеликий.

Коринкіна. Та в мене серце відійшло. Тепер це буде жартома, а я хочу серйозно.

Незнамов. Ну, хоча б жартома.

Коринкіна. Та чого ви чіпляєтесь? Ну, ось вам! *(Поплескує Незнамова ласкаво по щоці).*

Незнамов. А! То ви он як! Ну, тепер стережіться! Тепер я маю цілковите право...

Коринкіна. Що іще? Яке право?

Незнамов. Поцілувати вас! Чим же ще я можу відплатити жінці за образу?

Коринкіна. Та що ти, з глузду, чи що, з'їхав?

Незнамов. Та ні, вже скінчено, які тут розмови!

Коринкіна. Та що ви, Незнамов, що за дурниці! Ось Нил Стратонович іде.

Незнамов. От тільки хіба Нил Стратонович, а то б!.. Ну, та разом же додому поїдемо.

Входить Дудукін.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Коринкіна, Миловзоров, Шмага, Незнамов і Дудукін.

Коринкіна. Нил Стратонович, що ж це ви Кручиніну залишили; вона, здається, додому збирається.

Дудукін. Як додому! Ні, ні, без вечері не можна. Затримайте її як-небудь, моє золото.

Коринкіна. Та вона мене не послухає.

Дудукін. То ходім разом її умовляти.

Коринкіна. Ходімо! Зачекайте хвилинку! *(Звертаючись до Незнамова і Шмаги)*. Панове, за вечерею і взагалі при Кручиніній, будь ласка, не заводьте ніякої розмови про дітей.

Незнамов. Про дітей? Що таке? Чому?

Дудукін. Ах, так, так, так! Ні в якому разі, панове, ні в якому разі!

Незнамов. Але ж це дивно! А коли до речі буде? Ну, нарешті, прийде мені в голову така фантазія?

Дудукін. Ні, вже я прошу вас, як особисту для мене послугу. Я, як господар, турбуюсь, щоб не було нічого неприємного для моїх гостей.

Незнамов. Про дітей не можна; а про повнолітніх можна?

Дудукін. Зробіть таку ласку.

Шмага. Ні, Гришо, давай уже краще про дідусів та бабусь говорити.

Незнамов *(голосно сміється)*. Ха-ха-ха! Саме так! Ну, ви можете бути спокійні: ми будемо говорити про такий вік, який дуже далекий від дитячого.

Дудукін і Коринкіна виходять.

Що це за новина, що за дикі розпорядження? Це якась нова гра? Вечеря з особливою програмою для розмови!

Миловзоров. Та хіба ти забув, мамочко, що я тобі недавно говорив?

Незнамов. Ах, так. Розумію тепер. *(Хапається за голову).*

Миловзоров. Виходить, правда; а ти мене, мамочко, убити хотів.

Незнамов. Велика цяця! Хоч би і вбив тебе! Ну, чого ти вартий?

Шмага відходить досить далеко.

От я б дуже задоволений був, якби мене убив хто-небудь. Ей, Шмаго, чого ти тікаєш від мене, чого ти боїшся?

Шмага *(здалеку).* Вчений, то й боюсь.

Незнамов. Підійди сюди, говори що-небудь.

Шмага. Та що говорити? Дотепність щось на вільному повітрі зникати починає, підбавити б її потрібно.

Незнамов. А ось почекай, ми підбавим. Треба, брат Шмаго, користуватись нагодою. Не завжди нас з тобою запрошують в порядне товариство, не завжди поводяться з нами по-людському. Адже ми тут такі ж гості, як і всі.

Шмага. Так, це не те, що в якогось «його степенства», де всякий подібний вечір закінчується неодмінно тим, що господаря бити доводиться, вже без цього ніяк обійтись не можна.

Незнамов. Так, тут нам добре! Але ж ми з тобою поводимо себе не дуже-то пристойно, і, того й дивись, скандал учинимо. Тобто, скандал не скандал, а якоїсь гидоти від нас сподіватись можна.

Шмага. Щось подібне до цього. Що ж робити? Зі своєї шкіри не вилізеш.

Входять Дудукін, Кручиніна, Коринкіна, за ними два лакеї; один з пляшками шампанського, другий із склянками на підносі і ставлять вино та посуд на столи. З глибини саду виходить Муров, з будинку виходять гості, частина яких залишається на терасі, а частина розташовується окремими групами на майданчику в саду.

ЯВА ДЕСЯТА

Незнамов, Миловзоров, Шмага, Дудукін і Муров, гості та лакеї.

Дудукін. Даруйте, Олено Іванівно, аж коли дочекались такого щастя, що бачимо вас у нашому товаристві; адже я про ваше відвідування на стінці запишу золотими літерами, а ви нас залишити збираєтесь.

Кручиніна. Я дуже вам вдячна, Нил Стратонович, і з задоволенням залишилась би, та не можу. Адже тільки сьогодні вільний вечір у мене, а то щодня спектаклі, мені відпочити треба.

Дудукін. Та ще встигнете, встигнете і дома бути, і відпочити; приділіть нам хоч півгодинки!

Кручиніна. Не можу, Нил Стратонович, не можу. Я ось попрощаюсь з товаришами, знайду свого кавалера і поїду.

Дудукін. Ні, ні, без відповідних проводів ми все-таки вас не відпустимо. Треба звичаю додержатись як слід. Присядьте ось на диванчику. Ви розпорядились, Ніно Павлівно?

Коринкіна. Так, все готове. *(До лакеїв).* Давайте!

Подають шампанське.

Кручиніна. Це даремно, Нил Стратонович, я вина не п'ю, мені шкодить.

Дудукін. Без цього не можна; у нас почесних гостей завжди так проводжають! Будь ласка! Ну, хоч трошки, скільки можете.

Кручиніна бере склянку вина.

Панове, будь ласка, по скляночці! Випиймо за здоров'я Олени Іванівни!

Муров. Я охоче приймаю вашу пропозицію; я ще не встиг подякувати Олені Іванівні за насолоду, яку вона нам подарувала своїм талантом.

Всі беруть склянки.

Дудукін. Панове, я пропоную випити за здоров'я артистки, яка оживила запліснявіле, стояче болото нашого глухого життя. Панове, я риторики не знаю, я буду говорити просто. У нас, людей інтелігентних, в провінції тільки дві розваги: карти і клубні теревені. Так вшануймо ж талант, який примусив нас забути наше звичайне проводження часу. Ми спимо, панове, то будемо ж вдячні визначним людям, які зрідка розбуджують нас і нагадують нам про той ідеальний світ, що про нього ми забули.

Голоси: «Браво, браво!»

Талант і сам собою дорогий, але в поєднанні з іншими якостями: з розумом, з сердечною добротою, душевною

чистотою, він здається нам таким явищем, перед яким ми повинні схилятись. Панове, випиймо за рідкісний талант і за хорошу жінку, Олену Іванівну!

Всі цокаються склянками з Кручиніною і п'ють.

Незнамов *(цокається зі Шмагою)*. Шмаго, ми випємо за хорошу актрису, за хороших жінок пити — справа не наша. Та й хто збагне, хороші вони чи ні.

Дудукін. Незнамов, що ви!

Незнамов. Пробачте.

Кручиніна. Я за свою працю вже досить нагороджена і морально, і матеріально. Панове, честь, яку ви мені робите, я зобов'язана поділити з моїми товаришами. Панове, я пропоную тост за всіх служителів мистецтва, за всіх трудівників на цій благородній ниві, без різниці ступенів і талантів!

Дудукін. Справедливо, прекрасно, благородно. Ніно Павлівно, Миловзоров, Незнамов, Шмаго! За ваше здоров'я!

Муров. За ваше здоров'я, панове!

Шмага. Нарешті-таки і я удостоївся, що за моє здоров'я п'ють.

Кручиніна. Ну, тепер уже, Нил Стратонович, я поїду, мені час.

Незнамов. Ні, куди ж ви? Ні, дозвольте! Так не можна. Треба ще тост запропонувати. *(Голосно)*. Ей! Давайте вина! Ви вже мені дозвольте сказати кілька слів; я вас не затримаю, не затримаю. Мені тільки б сказати те, що в мене на душі; не хочеться, щоб воно так залишилось.

Кручиніна. Зробіть ласку! Мені буде дуже приємно послухати вас; та я сподіваюсь, що і всім також.

Незнамов. Панове, я одержав дозвіл говорити і тому прошу не перебивати мене.

Дудукін. Говоріть!

Миловзоров і Шмага. Говори, говори!

Незнамов. Панове, я пропоную тост за матерів, які залишають дітей своїх!

Дудукін. Облиште, що ви, що ви!

Кручиніна *(вражена)*. Ні, говоріть, говоріть!

Незнамов. Хай живуть вони в радощах і веселощах, хай буде встелена путь їх трояндами і лілеями. Хай ніхто і ніщо не отруїть їх радісного існування. Хай ніхто і ніщо не нагадає їм про гірку долю нещасних сиріт. На-

віщо турбувати їх! Для чого бентежити їх спокій? Вони все, що могли, що вміли, зробили для свого милого чада. Вони поплакали над ним, скільки кому довелося, поцілували більш чи менш ніжно. І прощай, мій голубчику, живи як знаєш! А краще б, мовляв, ти помер. Ось що правда, то правда: померти — це найкраще, що можна побажати цьому новому гостеві в світі. Та не всім випадає таке щастя. *(Схиляє голову і на мить замислюється).* А бувають матері й чуліші; вони не обмежуються сльозами й поцілунками, а вішають своїй дитині яку-небудь золоту дрібничку: носи і пам'ятай про мене! А що бідній дитині пам'ятати? Навіщо їй пам'ятати? Навіщо залишати їй постійну згадку про її нещастя і ганьбу? Їй і без того кожен, кому тільки не лінь, нагадує, що він підкидьок, залишений під парканом. А чи знають вони, як інколи цей нещасний, даремно облаяний і ображений, обливає сльозами матусин подарунок? Де, мовляв, ти веселишся тепер, відгукнися! Зрони хоч одну сльозу на мене! Мені легше буде зносити мої страждання, мій відчай. Адже ці сувеніри палять груди.

Кручиніна кидається до Незнамова і дістає з його грудей медальйон.

Кручиніна. Він, він! *(Хитається й непритомна падає на диван, всі оточують її).*

Дудукін. Ах, боже мій, вона вмирає! Лікаря, лікаря! Ви її син. Ви вбили її!

Незнамов. Я її син?

Дудукін. Так, скільки років вона шукала вас! Її запевнили, що ви померли, але вона чекала якогось чуда. Вона завжди бачила вас у мріях своїх, розмовляла з вами.

Незнамов. У неї не було інших дітей?

Дудукін. Що ви, що ви!

Незнамов. А як же мені сказали? Панове, навіщо ж ви мене обдурили?

Коринкіна. Тихше, тихше, вона приходить до пам'яті.

Незнамов. Панове, я мстити вам не буду, я не звір. Я тепер дитина. Я ще не був дитиною. Так, я дитина. *(Падає на коліна перед Кручиніною).* Матінко! Мамо, мамо!

Кручиніна *(опритомнюючи).* Так, він простягав свої рученята і говорив: мамо, мамо!

Незнамов. Я тут.

Кручиніна. Так, це він... Гриша, мій Гриша! Яке щастя! Як хороше жити на землі. *(Гладить Незнамова по голові)*. Панове! Не ображайте його, він хороша людина. А ось тепер він знайшов свою матір і буде ще кращим.

Незнамов *(тихо)*. Мамо, а де батько?

Кручиніна. Батько... *(Озирається навкруги)*.

Муров одвертається.

Батько... *(Ніжно)*. Твій батько не вартий того, щоб його шукати, але я хотіла б, щоб він подивився на нас... Тільки б подивився; а нашим щастям ми з ним не поділимося. Навіщо тобі батько? Ти будеш хорошим актором, у нас є статки... А прізвище... Ти візьмеш моє прізвище і можеш носити його з гордістю, воно анітрохи не гірше від усякого іншого.

Дудукін. Я думав, що ви померли!

Кручиніна. Від радощів не вмирають. *(Обіймає сина)*.

ЗМІСТ

Творець народного театру. *Н. Крутікова.* 5

Свої люди — поквитасмось. *Переклав Л. Смілянський.* 19

Гроза. *Переклав О. Ільченко.* 85

Безприданниця. *Переклала Н. Андріанова-Гордієнко.* 141

Без вини винні. *Переклав О. Новицький.* 215

Александр Николаевич Островский

ПЬЕСЫ

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактори: *С А. Йовенко, Н. М. Тихий*
Художник *М. М. Усов*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*
Коректор *О. Т. Супруненко*

Виготовлено на Київській книжковій фабриці республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, вул. Воровського, 24.

Здано на виробництво 15. XII 1972 р. Підписано до друку 26. III 1973 р. Папір № 1. Формат 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 8,875. Умовн. друк. арк. 14,91 Обліково-видавн. арк. 15,565. Ціна 77 коп.
Замовл 1483. Тираж 10 000.

П'єси

СВОЇ ЛЮДИ–
–ПОКВИТАЄМОСЬ

ГРОЗА

БЕЗПРИДАННИЦЯ

БЕЗ ВИНИ
ВИННІ